

DEMOGRÁFIA

2005. XLVIII. ÉVF. 1.

DEMOGRÁFIA

48. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
2005

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

TÁRKÁNYI ÁKOS

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1149 Budapest, Angol u. 77.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Moksony Ferenc</i> : Társadalmi mobilitás és öngyilkosság	7
<i>Szukicsné Serfőző Klára</i> : Mindennapi életcélok és a gyermekszám	23
<i>Seppo Lallukka</i> : A finnugor népek lélekszámának változása Oroszországban 1959 óta.....	58

KÖZLEMÉNYEK

<i>Hablicsek László</i> : A Kárpát-medencei magyarság előreszámítása 2021-ig	83
<i>Szauer Erzsébet</i> : A magyar gyermekek egészségi állapotának jellemzői	110

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Dribe, M.</i> : Migration of rural families in 19 th century southern Sweden. A longitudinal analysis of local migration patterns. (Vidéki családok vándorlása a 19. századi Dél-Svédországban. A helyi vándorlás jellegének longitudinális elemzése.) <i>History of Family</i> , 2003/2. 247–265. p. (Sz. K.)	125
<i>Kaa, van de D.J.</i> : International migration in the demographic balancing equation of late modern societies. (A nemzetközi vándorlás a késői modern társadalmak demográfiai mérlegében.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/2–4. 171–181. p. (Sz. K.)	126
<i>Coleman, D.</i> : Mass migration and population change. (Tömeges vándorlás és a népesség változása.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/2–4. sz. 183–215. p. (Sz. K.)	126
<i>Avramov, D.–Cliquet, R.</i> : Economy of time and population policy. (Időbeosztás és népesedéspolitika.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/2–4. sz. 369–402. p. (Sz. K.)	127
<i>Oris, M.</i> : The history of migration as a chapter in the history of the European rural family: an overview. (A vándorlás, mint az európai vidéki családtörténet egyik fejezete: áttekintés.) <i>History of Family</i> , 2003/2. 187–215. p. (Sz. K.)	128
<i>Vos, S.–Arias, E.</i> : A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials. (Egy megjegyzés az idősebbek életkörülményeihez 1970 és 2000 között, különös tekintettel a latin-amerikai eredetű alcsoportok különbségeire.) <i>Population Research and Policy Review</i> , 2003/22. 91–101. p. (S. J.)	129

<i>Goodwin, P.</i> : African American and European women's marital well-being. (Afro-amerikai és európai származású amerikai nők jóléte a házasságban.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/3. 550–560. p. (F. E.)	130
<i>Lee, E.–Spitze, G.–Logan, J.R.</i> : Social support to parents-in law: the interplay of gender and kin hierarchies. (A házastárs szüleinek nyújtott társas támogatás: a nem és a rokonsági hierarchia szerepe.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/2. 396–403. p. (F. E.)	132
<i>Glatzer, W.</i> : Gesellschaftliche Integration und individuelle Partizipation. (Társadalmi integráció és egyéni részvétel.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/2–4. 317–333. p. (Sz. G. S.)	133
<i>Haug, S.</i> : Arbeitsmigration, Familiennachzug, Heiratsmigration. (Migráció a munka, családdegyesítés és házasság céljából.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/2–4. 335–353. p. (Sz. G. S.)	135
<i>Heckmann, F.</i> : Integration von Migranten in europäischen Gesellschaften. (A bevándorlók integrációja európai országokban.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/4. 307–315. p. (Sz. G. S.)	136
<i>Lutz, H.</i> : Verdiensteingang von Frauen mit Kindern. (Gyermekek keresetvesztése.) <i>WIFO Monatsberichte</i> , 2003/10. 769–781. p. (Sz. G. S.)	137
<i>Rabold, S.–Diehl, C.</i> : Migration und familiale Konflikte. (Migráció és családi konfliktusok.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/2–4. 355–368. p. (Sz. G. S.)	138

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	139
Demography	140
European Journal of Population	141
Genus	141
Journal of Marriage and the Family	142
Population	144
Population and Development Review	145
Population Research and Policy Review	145
Population Studies	146
Population Trends	147
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	148

*Utánnomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>Ferenc Moksony</i> : Social mobility and suicide in Hungary	7
<i>Klára Szukics</i> : Daily objects of life and child number	23
<i>Seppo Lallukka</i> : Population change of Finno-Ugric people in Russia since 1959	58

ARTICLES

<i>László Hablicsek</i> : Population projection of Hungarian people in the Carpathian basin till 2021	83
<i>Erzsébet Szauer</i> : Characteristics of the Hungarian children's health status	110

REVIEW

ARTICLES

<i>Dribe, M.</i> : Migration of rural families in 19 th century southern Sweden. A longitudinal analysis of local migration patterns. <i>History of Family</i> , 2003/2. 247–265. p. (<i>K. Sz.</i>)	125
<i>Kaa, van de D.J.</i> : International migration in the demographic balancing equation of late modern societies. <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/2–4. 171–181. p. (<i>K. Sz.</i>)	126
<i>Coleman, D.</i> : Mass migration and population change. <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/2–4. 183–215. p. (<i>K. Sz.</i>)	126
<i>Avramov, D.–Cliquet, R.</i> : Economy of time and population policy. <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/2–4. 369–402. p. (<i>K. Sz.</i>)	127
<i>Oris, M.</i> : The history of migration as a chapter in the history of the European rural family: an overview. <i>History of Family</i> , 2003/2. 187–215. p. (<i>K. Sz.</i>)	128
<i>Vos, S.–Arias, E.</i> : A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials. <i>Population Research and Policy Review</i> , 2003/22. 91–101. p. (<i>J. S.</i>)	129
<i>Goodwin, P.</i> : African American and European women's marital well-being. <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/3. 550–560. p. (<i>E. F.</i>)	130
<i>Lee, E.–Spitze, G.–Logan, J.R.</i> : Social support to parents-in law: the interplay of gender and kin hierarchies. <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/2. 396–403. p. (<i>E. F.</i>)	132

<i>Glatzer, W.</i> : Gesellschaftliche Integration und individuelle Partizipation. (Social integration and individual participation.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/2–4. 317–333. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	133
<i>Haug, S.</i> : Arbeitsmigration, Familiennachzug, Heiratsmigration. (Migration for working, family-unification and marriage.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/2–4. 335–353. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	135
<i>Heckmann, F.</i> : Integration von Migranten in europäischen Gesellschaften. (Integration of immigrants into European countries.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/4. 307–315. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	136
<i>Lutz, H.</i> : Verdiensteingang von Frauen mit Kindern. (The loss of income between women with children.) WIFO Monatsberichte, 2003/10. 769–781. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	137
<i>Rabold, S.–Diehl, C.</i> : Migration und familiäre Konflikte. (Migration and conflicts in the family.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/2–4. 355–368. p. (<i>S. G. Sz.</i>)	138

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demographie	139
Demography	140
European Journal of Population	141
Genus	141
Journal of Marriage and the Family	142
Population	144
Population and Development Review	145
Population Research and Policy Review	145
Population Studies	146
Population Trends	147
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	148

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

TÁRSADALMI MOBILITÁS ÉS ÖNGYILKOSSÁG¹

MOKSONY FERENC

A deviáns viselkedéssel foglalkozó szociológiai kutatások hosszú évtizedek óta jelentős részben azon az ösvényen haladnak, amelyet – mindenekelőtt az öngyilkosságról írott művével – még *Emile Durkheim* jelölt ki több, mint száz évvel ezelőtt. *Durkheim* hatása igen sokrétű volt, a konkrét tartalmi kérdésektől egészen az általános módszertani elvekig terjedt.² Ezen a sokrétű hatáson belül különös jelentősége volt a nagy francia gondolkodó *társadalmi változással* kapcsolatos nézeteinek. *Durkheim* a változást eredendően negatív jelenségnek tekintette: úgy vélte, minden átalakulás, *függetlenül annak irányától* a kialakult rend felbomlásához, ezen keresztül pedig a deviáns jelenségek megszorodásához vezet. Mint írta: „Az egyensúly minden megbomlása az önkéntes halál irányába tereli az embereket, még akkor is, ha az nagyobb jóléttel és az általános vitalitás fokozódásával jár. Az emberek mindig könnyebben ölik meg magukat, valahányszor valamilyen nagy átrendeződés folyik a társadalomban, akár hirtelen növekedés, akár váratlan kataklizma következtében.” (*Durkheim* 1967. 250).

Elméleti háttér

A társadalmi változásnak ez a felfogása szorosan kötődött *Durkheim* anómiaelméletéhez. Az anómia fogalma a társadalmi munkamegosztás kapcsán bukkant fel először *Durkheim* műveiben³, igazi jelentőségre azonban az öngyilkosságról írott könyvében tett szert. *Durkheim* értelmezésében az anómia olyan egyensúlyzavar, a „kollektív rendnek” olyan fölborulása, amelyet az jellemez,

¹ A tanulmány alapjául szolgáló empirikus kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatta. A Semmelweis Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetében végzett adatgyűjtésre nem kerülhetett volna sor az intézmény igazgatójának, *Sótonyi Péternek* a támogatása, valamint *Antal Albert* közreműködése nélkül. Az adatfelvétel lebonyolításában és az adatok számítógépes rögzítésében *Urbán Ildikó*, *Kevevári Katalin* és *Tarjányi Gabriella* hozzáértő, lelkiismeretes munkájára támaszkodhattam. Valamennyiüknek ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

² *Durkheim* tudományelméleti és módszertani felfogásának a későbbi empirikus kutatókora gyakorolt hatásával egy korábbi tanulmányomban foglalkoztam részletesen (*Moksony* 1994).

³ Ebben a legelső értelmezésben az anómia a munkamegosztás zavarainak egyik formája, amelyet a munkamegosztásban részt vevő egyének közötti hatékony kapcsolatoknak, illetve a társadalmi viszonyok megfelelő szabályozásának, az egyes funkciók összehangolásának a hiánya jellemez. Ilyen helyzettel találkozhatunk például ipari válságok idején.

hogy a magatartás társadalmilag kialakult és megszilárdult szabályozóerői – amelyek addig mederben tartották az emberek tevékenységét – meggyengülnek, érvényüket veszítik. Ilyen egyensúlyzavar tanúi lehetünk – vélte *Durkheim* – gyors és nagy léptékű társadalmi változások idején, de ugyanilyen anómiás állapot figyelhető meg szerinte azokban az országokban is, ahol például gyakori a válás. A válás terjedése ugyanis aláássa a házasság intézményét, gyengíti annak viselkedésszabályozó erejét. Mint írja: „Nem kötheti az embert erősen olyan kapocs, amelyet bármelyik fél bármikor felbonthat. Az ember, ha nem érez szilárd talajt a lába alatt, elkerülhetetlenül messzebbre néz annál a pontnál, ahol éppen van.” (*Durkheim* 1967. 277)

Durkheim anómiaelmélete az idők során két irányban fejlődött tovább. A kutatók egy része *Durkheimnek* azt a gondolatát állította középpontba, amely szerint az anómia egyfajta *szabályozatlanságot* jelent, az értékek és normák megrendülését, elbizonytalanodását. Ebben a felfogásban az anómia fogalma mind közelebb került az elidegenedés fogalmához, s a kettő végül gyakorlatilag egyesült egy olyan értelmezésben, amely szerint az anómia, illetve az elidegenedés az az állapot, amikor az egyénnek nincsenek világos céljai, értékei, elszakad a társadalomtól, életét értelmetlennek, erőfeszítéseit hiábavalóknak érzi. Az anómiafogalomnak ezt az olvasatát tükrözte *Leo Srole* híres anómia-skálája, a hazai szociológiában pedig *Andorka Rudolf* képviselte leghatározottabban ezt az álláspontot (*Andorka* 1994).

Az anómiaelmélet fejlődésének másik ága elsősorban *Robert Merton* nevéhez köthető. *Merton* nem a szabályozatlanság, a „normanélküliség” gondolatát emelte ki a durkheimi örökségből, hanem a vágyak és a lehetőségek összhangjának a hiányát. Ennek megfelelően az anómiát úgy értelmezte, mint az egyén *céljai*, törekvései és az e célok eléréséhez rendelkezésére álló *eszközök* közötti feszültséget, meg nem felelést.

A mertoni anómiafelfogás több ponton is eltér a durkheimitől (vö. *Passas* 1995. 92–95). Először is, míg amaz a közös célok, értékek hiányát hangsúlyozza, emez éppenséggel nagyon is világos, mindenki által egyformán követett célokat, vagyis – legalábbis a vágyak, törekvések szempontjából – egy viszonylag egységes társadalmat feltételez.⁴ Másodszor, míg *Durkheim* az anómia ki-

⁴ A mertoni anómiaelmélettel szemben megfogalmazott kifogások jelentős részben az elméletnek éppen erre a pontjára, a célok szempontjából egységes társadalom feltételezésére irányultak. A bírálók (például *McCaghy* 1976. 52–61) szerint ez a feltételezés tarthatatlan egy plurális, kulturálisan sokszínű társadalom esetében, amelyben ráadásul az értékek és normák igen gyorsan változnak is. Lényegében *Merton* gondolatmenetének ezt az elemét érinti kiváló tanulmányában *Cohen* (1965) is, amikor hiányolja annak a szerepnek a figyelembevételét, amelyet az egyén közvetlen környezete, vonatkoztatási csoportja játszik mind a cél-eszköz feszültség kialakulásában, mind pedig e feszültség feldolgozásában. A közvetlen környezet, a vonatkoztatási csoport szerepének ezzel a hangsúlyozásával *Cohen* sikeresen közelíti az anómiaelméletet a deviáns jelenségek magyarázatának másik fő vonulatához, a szubkultúra-elméletéhez.

alakulását többé-kevésbé szorosan összekapcsolja a társadalmi változásokkal – az értékek és normák elbizonytalanodását rendszerint a gyors átalakulás következményének tekinti –, addig *Merton*nál az anómia viszonylag „krónikus” állapot, a társadalom alapvető szerkezeti sajátossága, amely végső soron az erőforrások – pénz, hatalom stb. – egyenlőtlen eloszlására vezethető vissza. Végül, míg *Durkheim* szerint a kedvező és a kedvezőtlen változások egyaránt a szabályozóerők meggyengülésével járnak, s ennek megfelelően mindkettő a deviáns jelenségek szaporodását vonja maga után, addig *Merton* – legalábbis az elmélet eredeti megfogalmazásában – elsősorban a megfosztottság, a hátrányos helyzet negatív következményeit hangsúlyozza, vagyis egy „egypólusú” felfogást képvisel *Durkheim* „kétpólusú” felfogásával szemben.⁵

Durkheim társadalmi változásokkal kapcsolatos nézetei két vonatkozásban is lényegesen befolyásolták a különféle deviáns jelenségekkel foglalkozó későbbi kutatásokat.⁶ Egyrészt uralkodóvá vált az a megközelítés, amely a modernizációnak szinte kizárólag az árnyoldalait, a stabilitásnak pedig úgyszólván csak az előnyeit hangsúlyozta, az öngyilkosság, a bűnözés és más hasonló magatartásformák terjedését pedig úgy tekintette, mint olyan árat, amit a társadalmi-gazdasági fejlődésért fizet a társadalom. Másrészt az a gondolat, hogy nem a változás iránya számít, hanem maga a változás, elterelte a figyelmet olyan tényezők hatásának a vizsgálatáról, mint amilyen a depriváció, a szegénység és a társadalmi lesüllyedés.

Azok az empirikus kutatások, amelyeket ebben a témakörben korábban végeztem, némiképp megkérdőjelezték a modernizáció szerepének ezt a *Durkheim* nyomán kialakult, és az idők során meglehetősen széles körben elfogadottá vált értelmezését. A magyarországi községekben lezajlott társadalmi-gazdasági változások és az öngyilkosság kapcsolatát vizsgálva azt találtam, hogy a deviáns viselkedésnek ez a fajtája éppenséggel azokon a településeken gyakoribb, ahol *kisebb* a foglalkozási átrétegződés mértéke, *alacsonyabb* fokú

⁵ Egy későbbi munkájában mindazonáltal *Merton* is elmozdult a „kétpólusú” felfogás irányába, megkülönböztetve egymástól a megfosztottságból és a sikerből fakadó anómiát (*Merton* 1964). „Mind ez ideig – írja ebben a tanulmányában – a deviáns magatartásnak elsősorban azokra a formáira összpontosítottam, amelyek választ jelentenek a célok túl erős és az ezeknek a céloknak az elérésére szolgáló, társadalmilag megengedett eszközök túl gyenge hangsúlyozására. Ezek a deviáns magatartások a deprivációból fakadó anómiára adott válaszok. Ezzel szemben áll az anómiának az a fajtája, amely időnként a sikert kíséri...” (219). Ez utóbbinak a magja – szerinte – „az a személyes felismerés, hogy egy hosszú ideje üzött cél elérése nem jelent biztos megállapodást. Ami lenről az út végének látszott, a valóságban csupán újabb állomás. A társak és a szélesebb közönség szemében minden teljesítmény csak előjátéka újabb és további sikereknek.” (221) Az eredeti elméletnek ezzel a módosításával *Merton* ahhoz a nézethez került közel, amelyet – az öngyilkosság vonatkozásában – *Powell* (1970) képvisel, s amely szerint az anómiás állapot a társadalmi ranglétra legalsó és legfelső fokain a leggyakoribb.

⁶ A társadalmi változások, a modernizáció és az öngyilkosság kapcsolatával foglalkozó újabb kutatások jó áttekintését nyújtja *Stack* 2000.

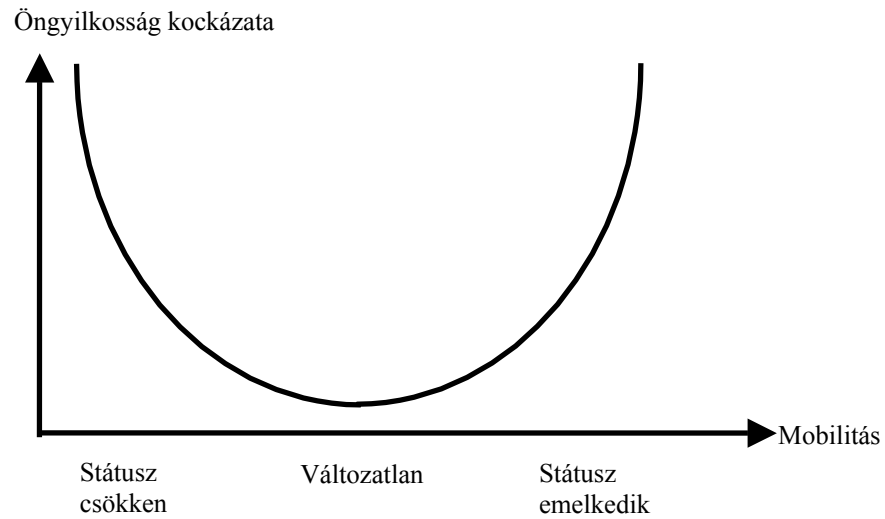
az életmód modernizáltsága és *lassúbb* a településfejlődés dinamikája (Moksony 1995). Ezek az eredmények azt sugallták, hogy a hagyományos elképzeléssel ellentétben a deviáns jelenségek terjedése nem annyira a fejlődés ára, kedvezőtlen mellékhatása, hanem épp ellenkezőleg: inkább az elmaradottság, a leszakadás, a társadalom főáramából történő kiszorulás következménye.

Az a kutatás, amelyről mostani tanulmányomban beszámolok, szorosan kötődött ehhez a korábbi munkámhoz, s középpontjában szintén a társadalmi változás és az öngyilkosság kapcsolata állt. A községekben lezajlott átalakulások helyett ezúttal a társadalmi mobilitás hatásának vizsgálatán keresztül próbáltam meg ellenőrizni a hagyományos durkheimi felfogás érvényességét. A magyarországi falvakkal foglalkozó kutatáshoz hasonlóan most is két, egymással ellentétes hipotézist fogalmaztam meg, s ezek között igyekeztem azután empirikus úton választani.

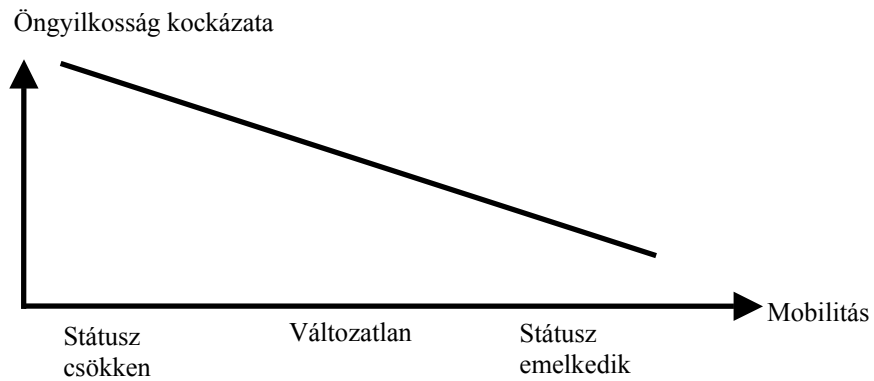
Az egyik hipotézis szerint a társadalmi helyzet *bármiféle* megváltozása, függetlenül e változás *irányától* feszültségekkel, alkalmazkodási nehézségekkel jár, kibillentí az egyént korábbi, megszokott életkeretei közül, és ezért fokozza az önpusztítás kockázatát. Ez a nézet – amelyet maga *Durkheim*, s nyomában aztán sokan mások képviseltek, s amelyet leginkább talán *dezorganizációs* hipotézisnek nevezhetnénk – *U-alakú kapcsolatot* feltételez a mobilitás és az önpusztítás kockázata között: a kockázat mértéke azok körében a legnagyobb, akiknek a helyzete akár pozitív, akár negatív irányban jelentősen módosul, s azok körében a legkisebb, akiké változatlan marad (lásd I.a ábra).

A másik felfogás szerint – ezt nevezhetnénk *deprivációs* hipotézisnek – a mobilitás hatása szempontjából egyáltalán nem közömbös a változás iránya, az, hogy valaki fölemelkedik, vagy épp lesüllyed a társadalmi ranglétrán. A *fölfelé* irányuló mobilitás a társadalmi helyzet javulását jelenti, a lehetőségek bővülését eredményezi, s ennek megfelelően vélhetőleg mérsékli az öngyilkosság veszélyét. A *lefelé* irányuló mobilitást ezzel szemben rendszerint kudarcként, vereségként élik meg az emberek, éppen ezért ebben az esetben inkább az önpusztítás kockázatának a növekedésére számíthatunk. A korábbi U-alakú összefüggéssel ellentétben itt tehát a lesüllyedéstől a változatlanságon át a felemelkedésig haladva az öngyilkosság veszélyének *többé-kevésbé egyenes vonalú csökkenésére* számíthatunk (lásd I.b ábra).

a) Dezorganizációs hipotézis
Disorganization hypothesis

b) Deprivációs hipotézis
Deprivation hypothesis

I. Társadalmi mobilitás és öngyilkosság: két hipotézis
Social mobility and suicide: two hypotheses

A vizsgálat leírása

A társadalmi mobilitásnak az öngyilkosságra gyakorolt hatását két adatforrás összekapcsolásával és együttes elemzésével igyekeztem megragadni. Az egyik adatforrás az öngyilkosokra, míg a másik a nem öngyilkosokra vonatkozó információkat tartalmazta. Ez a megközelítés – amikor is két külön mintát veszünk a függő változó két kategóriájából – case-control study-ként ismert a módszertani szakirodalomban (*Schlesselman* 1982; *Moksony* 2003. 220–224).

A rendelkezésre álló erőforrások szűkössége miatt a vizsgálat Budapestre korlátozódott. Az öngyilkosokra vonatkozó adatok azokból a kérdőívekből származtak, amelyeket 1994 második felében a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés munkatársai töltettek ki 202 Budapesten öngyilkosságot elkövetett személy hozzátartozóival. Az adatfelvételre a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetében került sor, az áldozat eltemetéséhez szükséges iratok átvételét követően. Az adott időszakon belül valamilyen, a temetési engedélyért jelentkező családtagot megkérdeztük. A válaszmegtagadás úgyszólván elhanyagolható volt; egy kivétellel az összes hozzátartozó vállalkozott a számára is egyfajta lelki megkönnyebbülést nyújtó beszélgetésre. Mivel az öngyilkosok boncolása a *halál* helye, nem pedig az áldozat tényleges *lakóhelye* szerint történik, a mintába olyanok is bekerültek, akik csupán tettüket követték el a fővárosban, de ők maguk nem ott éltek. Ezeket az eseteket kihagyva a mintanagyság 182 főre csökkent.⁷

A nem öngyilkosokra vonatkozó információk a Magyar Háztartás Panel 1994. évi harmadik hullámából származtak. Ebben a vizsgálatban 610 budapesti lakos szerepelt; ők alkották azt a kontrollcsoportot, amelynek társadalmi mobilitását az öngyilkosokéival összehasonlítottam.

A statisztikai elemzés során a két adatforrást – az öngyilkosokra és a nem öngyilkosokra vonatkozót – egyetlen, egységes adathalmazként kezeltem, s létrehoztam egy olyan kétértékű változót, amely azt jelezte, melyik mintából származik az adott megfigyelés. 0-val kódoltam azokat a megfigyeléseket, amelyek a Háztartás Panelből származtak, és 1-gyel azokat, amelyek az öngyilkosok hozzátartozóival készült interjúkból. Ezt a kétértékű változót használtam azután egy logisztikus regresszióelemzés függő változójaként.

A logisztikus regresszió alkalmazását alapvetően két körülmény indokolta. Egyrészt dichotóm függő változó esetén a várható érték lényegében egy való-

⁷ A kiválasztott minta nem csupán tágabb, de egyszersmind szűkebb is volt a kívánatosnál: hiányoztak belőle azoknak a budapestieknek az adatai, akik az ország más részében vetettek véget életüknek. Ezeket az adatokat nem tudtam megszerezni, így a végleges minta nem tartalmazta azt a minden bizonnyal kis számú öngyilkost, aki a fővárosban lakott ugyan, de tettét másutt követte el.

színűség⁸, következésképpen a regresszióval becsült értékek nem lehetnek nagyobbak 1-nél, illetve kisebbek 0-nál. A hagyományos lineáris regresszió alkalmazásakor azonban ez a feltétel igen gyakran nem teljesül. Ennek oka, hogy – épp a linearitás feltevéséből adódóan – a magyarázó változó hatása állandó, azaz egy egységnyi változása a függő változót mindig ugyanannyival módosítja, ezért aztán a magyarázó változó magas, illetve alacsony értékei esetén a becslések túlléphetik a valószínűségek számára megengedett 0–1 tartományt.⁹ A logisztikus regresszió úgy birkózik meg ezzel a nehézséggel, hogy nemlineáris kapcsolatot feltételez a függő változó várható értéke – azaz a vizsgált esemény bekövetkezési valószínűsége – és a magyarázó változók között, ez utóbbiak hatását fokozatosan csökkentve a két szélső pont (0 és 1) felé haladva. A magyarázó változó hatásának ez a szélek felé haladva megfigyelhető fokozatos csökkenése ölt testet a logisztikus görbe jól ismert, elnyújtott S betűre emlékeztető alakjában.¹⁰

A másik ok, ami miatt a logisztikus regresszió mellett döntöttem, a mintavétel sajátosságával kapcsolatos. Függő változó szerinti mintavétel, azaz a case-control study esetében a magyarázó változók hatását kifejező hagyományos statisztikai mutatók – így pl. a százalékos különbségek vagy a lineáris regressziós együtthatók – torzított becslést adnak (*Andersen 1990; Loftin & McDowall 1988*). Ennek oka, hogy ezek a mutatók nem függetlenek a mintavételi aránytól, vagyis attól, hogy hány megfigyelést választunk ki a függő változó egyes kategóriáiból. Ilyenkor a megfelelő hatásmutató az esélyhányados, ennek értéke ui. független a mintavétel módjától (vö. *Morgan & Teachman 1988. 930*). Mivel a logisztikus regressziós együtthatók antilogaritmusai esélyhányadosokként értelmezhetők, ez a módszer különösen alkalmasnak tűnt az adott helyzetben.

⁸ Egy 0–1 változó átlaga nem más, mint az 1-essel jelölt érték relatív gyakorisága, a valószínűség pedig nem egyéb, mint „hosszú távú” relatív gyakoriság, vagyis az a határérték, amihez a relatív gyakoriság közelít, amint a megfigyelések száma egyre nő.

⁹ További akadálya a hagyományos, a legkisebb négyzetek módszerén nyugvó regresszió alkalmazásának, hogy dichotóm függő változó esetén a hibátényezők nem tesznek eleget a statisztikai következtetéshez szükséges két feltételnek: eloszlásuk nem normális, szórásuk pedig nem állandó. Ez azonban kevésbé súlyos gond, ugyanis nagy minták esetén a regressziós együtthatók eloszlása akkor is közelítőleg normális, ha maguké a hibátényezőké nem az, a szórások különbözősége – az ún. heteroszkedaszticitás – pedig a súlyozott legkisebb négyzetek módszere segítségével korrigálható. (Minderről bővebben lásd például *Gujarati 1988. 469–471.*)

¹⁰ A logisztikus görbe S-alakját és a lineáris regresszió során feltételezett egyenest összehasonlítva látható, hogy a két modell – a lineáris és a logisztikus – elsősorban a skála két végén, az igen nagy és az igen kis valószínűségeknél, a rendkívül gyakori és a rendkívül ritka eseményeknél tér el egymástól; a középső szakaszon, ahol a valószínűségek megoszlása kiegyenlítettebb, a két görbe viszonylag közel esik egymáshoz. Ezért mondtam az imént, hogy a hagyományos lineáris regresszió korlátai ferde eloszlású változók esetén különösen szembeötlőek.

Az elemzés során a fő magyarázó változó a társadalmi mobilitás volt, amit a vizsgált személy és édesapja legmagasabb iskolai végzettsége közötti különbséggel igyekeztem megragadni. Magának a különbségnek a meghatározásakor többféle lehetőséget is mérlegeltem. A legegyszerűbb megoldásnak az *abszolút* különbség tűnt, vagyis az, hogy a vizsgált személy végzettségéből kivonom édesapjának legmagasabb iskolai végzettségét. Ennek problémája azonban, hogy nem szűri ki az iskolázottság szintjében az elmúlt évtizedek során bekövetkezett általános emelkedés – az ún. „szekuláris trend” – hatását. Márpedig előfordulhat, hogy valaki magasabb iskolai végzettséget szerez ugyan, mint édesapja annak idején, ám ez a változás elmarad attól a változástól, ami a társadalom egészében bekövetkezett. Az ilyen egyén pozíciója abszolút értelemben javult ugyan, relatív értelemben azonban romlott, vagyis saját generációjában, annak társadalmi hierarchiájában alacsonyabban helyezkedik el, mint édesapja a maga nemzedékében.

Az abszolút különbség mutatójának ezt a problémáját orvosolja a *relatív* mobilitás mutatója, amely az egyes egyének társadalmi helyzetének megváltozását a társadalom egészében bekövetkező változásokhoz, azok mértékéhez viszonyítja. E mutató kiszámításakor a vizsgált személy iskolai végzettségét kivonjuk saját nemzedékének átlagából, ugyanezt tesszük az apa végzettségével, majd a két átlagtól vett eltérés különbségét képezzük. (A relatív mobilitás értelmezéséről és méréséről bővebben lásd *Róbert* 1987.) Ez a mutató tehát a relatív társadalmi helyzet módosulását jelzi: azt, hogy az illető a többiekhez képest gyorsabban vagy lassabban haladt-e előre a társadalmi ranglétrán.

A mobilitás e kétféle – abszolút, illetve relatív – formájának a megkülönböztetése nem pusztán akadémikus kérdés: a vizsgált mintában az abszolút értelemben felfelé mobil személyek 52%-a relatív értelemben *lefelé* mobil volt, vagyis bár iskolázottsági szintjük meghaladta szüleikét, az emelkedés mértéke elmaradt az iskolai végzettség átlagának a növekedésétől, vagyis a társadalom egészére jellemző „szekuláris trend”-től. (Ez a trend egyébként nagyjából 3 év volt, vagyis a gyermekek generációjának átlagos iskolázottsági szintje ennyivel múlta felül az apák nemzedékét.)

Az abszolút és a relatív mobilitás mutatója közötti választás után hátra volt még a kérdés: hogyan, milyen formában szerepeltessem a relatív mobilitást a regresszióelemzésben. Annak alapján, amit a társadalmi mobilitás hatásával kapcsolatos kétféle felfogásról vagy hipotézisről korábban elmondtam – s amit az I. ábrán grafikusán is érzékeltettem –, indokoltnak tűnt a mobilitás három kategóriájának – státuszcsökkenés, változatlan helyzet és státuszemelkedés – a megkülönböztetése. Ennek megfelelően két ún. dummy változót hoztam létre: az egyik változó (MOBIL1) értéke 1 volt mindazon személyeknél, akiknek a relatív státusza csökkent, és 0 mindenki másnál. Ennek a változónak a regressziós együtthatója fejezi ki a relatív lesüllyedés hatását az öngyilkosságra – ahhoz a helyzethez viszonyítva, amikor a relatív státusz változatlan marad. A

másik változó (MOBIL2) azoknál vett fel 1-es értéket, akiknek emelkedett a relatív státusza, mindenki másnál pedig 0 volt. Ennek a változónak az együttthatója jelzi a relatív felemelkedés hatását az önpusztítás kockázatára – megint csak a helyzethez viszonyítva, amikor a relatív státusz változatlan marad. A harmadik kategóriát (változatlan helyzet) nem képviselte önálló magyarázó változó a regressziós modellben – ez volt a kihagyott vagy más néven referencia kategória; az a kategória, amelyhez az eredmények értelmezése során a másik kettőt viszonyítjuk.

Milyen várakozásokat fogalmazhatunk meg a két dummy változó együttthatójára nézve a mobilitással kapcsolatos kétféle elképzelés alapján? Ha a dezorganizációs hipotézis az igaz, akkor *mindkét* változó (MOBIL1 és MOBIL2) együttthatójának *pozitívnak* kell lennie, vagyis a változatlansághoz képest mind a felfelé, mind a lefelé irányuló mobilitásnak fokoznia kell az öngyilkosság veszélyét. Ha viszont a deprivációs hipotézis a helytálló, akkor az első dummy változó (MOBIL1) esetében *pozitív*, a másik (MOBIL2) esetében viszont *negatív* együttthatóra számíthatunk, vagyis a változatlan helyzethez viszonyítva a lesüllyedésnek növelnie, a felemelkedésnek azonban csökkentenie kell az önpusztítás kockázatát.

Eredmények

A logisztikus regresszióelemzés eredményeit az 1. táblázat első három számoszlopa (1. modell) tartalmazza. Az első dummy változó (MOBIL1) együttthatója pozitív (0.2056), ami arra utal, hogy a relatív társadalmi *lesüllyedés fokozza* az öngyilkosság veszélyét. A hatás nagyságáról jobban képet alkotunk magunknak, ha az együtttható antilogaritmusára, az ún. esélyhányadosra fordítjuk figyelmünket (3. számoszlop). Ennek az esélyhányadosnak az értéke 1.23, ami azt jelenti, hogy a relatív értelemben lefelé mobil egyének önpusztítási kockázata 23%-kal nagyobb, mint azoké, akiknek nem változott a társadalmi helyzete.

A második dummy változó (MOBIL2) együttthatója negatív (-.5934), ami arra mutat, hogy a relatív társadalmi *felemelkedés mérsékli* az öngyilkosság veszélyét. Érdekes megint szemügyre venni az esélyhányadost: ennek értéke 0.55, vagyis a felfelé mobil személyek önpusztítási kockázata csupán fele azokénak, akiknek nem változott a társadalmi helyzete.

A mobilitás hatásának kétféle értelmezése közül mindezek az eredmények a deprivációs hipotézist támasztják alá. Ráadásul a mobilitás befolyása igazából még nagyobb is annál, mint amekkorának a fenti számok mutatják. Ennek oka az a jelenség, amit általában szuppresszorhatásnak nevez a módszertani szakirodalom (Rosenberg 1973). Szuppresszorhatás esetén egy vagy több változó – az ún. szuppresszorváltozók – *ellentétes előjelű mesterséges korrelációt* hoznak

létre a függő és a magyarázó változó – ezúttal az öngyilkosság és a mobilitás – között, a ténylegesnél gyengébbnek mutatva ezzel a változók kapcsolatát (erről bővebben lásd *Moksony 1999. 199–213*).

*1. A relatív mobilitás hatása az öngyilkosságra.
A logisztikus regresszióelemzés eredményei
Effect of relative mobility on suicide.
Logistic regression results*

Változó	1. Modell			2. Modell		
	Regressziós együttható	Standard hiba	Együttható antilogarit-musa	Regressziós együttható	Standard hiba	Együttható antilogarit-musa
MOBIL1	.2056	.2135	1.2283	.4063*	.2249	1.5013
MOBIL2	-.5934**	.2751	.5524	-.8122***	.2861	.4439
ELETKOR				.0224***	.0054	1.0226
NEM				-1.0199***	.2114	.3606
KONSTANS	-1.2665	.1438		-.9430	.3985	

n = 648 * P < 0.1 ** P < 0.05 *** P < 0.01
Megjegyzés: NEM = kétértékű változó (0 = férfi, 1 = nő)

Milyen változók idézhetnek elő szuppresszorhatást jelen esetben? Az egyik tényező, ami szóba jöhet, az életkor: a felfelé irányuló mobilitás mértéke az életkorral párhuzamosan emelkedik, ugyanakkor az idősök közismerten gyakrabban vetnek véget életüknek, mint a fiatalok. Az életkor ily módon mesterséges pozitív korrelációt hoz létre a mobilitás és az öngyilkosság között, s ez a pozitív korreláció elfedi a két változó negatív kapcsolatát. Hasonló szerepe van a nemnek is: a férfiak iskolai mobilitása valamelyest felülmúlja a nőkéét, azonban öngyilkossági veszélyeztetettségük is lényegesen nagyobb. Ismét mesterséges pozitív korreláció keletkezik tehát a mobilitás és az önpusztítás között, s ez a korreláció megint csak elrejt az eredeti negatív összefüggést.

A szuppresszorhatás kiküszöbölése érdekében újrafuttattam a regressziót az életkor és a nem mint kontrollváltozók bevonásával. Ez utóbbit egy olyan dummy változó képviselte a modellben, amelynek értéke 0 volt a férfiak, és 1 a nők esetében. Az eredményeket az 1. táblázat 2. modellje mutatja. Mint látható, a nem és az életkor okozta torzítás megszüntetése után valóban jelentősen erősödött a mobilitás hatása. Az első dummy változó (MOBIL1) együtthatója 0.2056-ról 0.4063-re ugrott, az esélyhányados pedig 1.23-ról 1.50-ra emelkedett, vagyis a felfelé mobil személyek önpusztítási kockázata most már 50%-kal múlja felül azokét, akiknek a társadalmi helyzete nem változott. Ugyanígy a második dummy változó (MOBIL2) esetében az esélyhányados 0.55-ről 0.44-ra módosult, ami azt jelenti, hogy a felfelé mobil egyének öngyilkossági veszé-

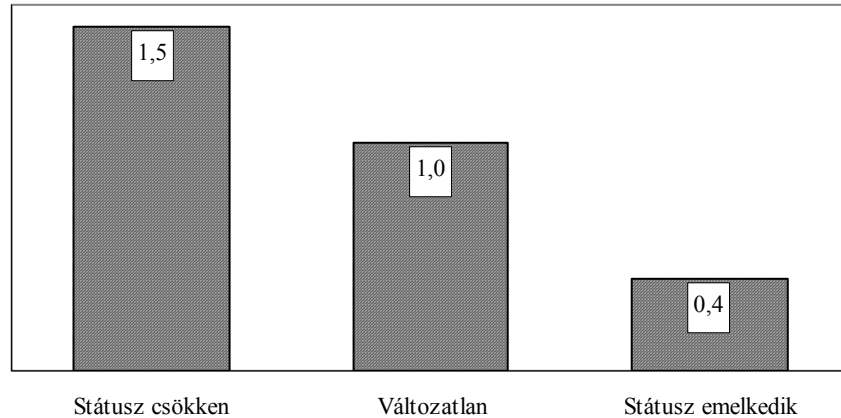
lyezettettsége már csupán 44%-a azokénak, akiknek relatív státusza változatlan maradt.

Hogy a táblázatban szereplő számokból kirajzolódó tendenciát még jobban kidomborítsam, a II. ábrán külön is feltüntettem a nem és életkor szerint korrigált esélyhányadosokat, ezúttal is azokat tekintve viszonyítási alapnak, akiknek nem változott a társadalmi helyzete (az ő esélyhányadosuk éppen ezért 1). Az ábrán jól látható az öngyilkossági kockázat fokozatos mérséklődése, amint haladunk balról jobbra, a társadalmi ranglétrán lefelé mozgó személyektől a változatlan helyzetűeken át egészen azokig, akiknek javult a relatív státusza. Ez a trend tökéletes összhangban van azzal a várakozással, amit a deprivációs hipotézis alapján korábban megfogalmaztam, s amit az I.b ábrán grafikusán is megjelenítettem.

Mobilitás vagy iskolázottság?

Mielőtt azonban következtetéseinkkel túl messzire mennénk, szembe kell néznünk egy alternatív magyarázattal. A relatív mobilitás – aminek szerepét mind ez idáig vizsgáltuk – aligha független az adott egyén *iskolai végzettségétől*: a társadalmi ranglétrán felemelkedők valószínűleg átlagosan tanultabbak, mint azok, akik lesüllyedést kénytelenek megélni. Ugyanakkor maga az iskolázottság vélhetőleg befolyásolja – éspedig csökkenti – az önpusztítás kockázatát. Elképzelhető tehát, hogy amit mi a mobilitás hatásának tulajdonítottunk, az igazából csupán annak a mesterséges korrelációnak az eredménye, amit az iskolázottság mint harmadik változó hoz létre a mobilitás és az öngyilkosság között.

Valóban, az adatokat szemügyre véve azt látjuk, hogy minél kedvezőbben változott – a szülői nemzedékhez képest – valakinek a társadalmi helyzete, átlagosan annál magasabb az iskolai végzettsége. Míg például a társadalmi ranglétrán felfelé mozgó személyek körében mintegy 44% a felsőfokú végzettségűek aránya, a lefelé mobilok körében csupán 25%. Ahhoz, hogy a mobilitás valódi befolyását megállapítsuk, ezt a mobilitás és iskolázottság közötti korrelációt előbb ki kell küszöbölnünk. Ennek érdekében újra lefuttattam a logisztikus regressziót, kiegészítve a modellt az iskolai végzettség változójával (ISKVEGZ). Az eredmények a 2. táblázatban találhatók. A táblázatból kitűnik, hogy az iskolázottság hatásának kiszűrése szinte alig befolyásolta az eredményeket: a társadalmi lesüllyedés továbbra is fokozza, a felemelkedés pedig mérsékli az önpusztítás kockázatát. Elmondhatjuk hát, hogy a mobilitásnak az a hatása, amit korábban megállapítottunk, valódi, legalábbis abban az értelemben, hogy létét nem pusztán az iskolázottság által teremtett mesterséges korrelációnak köszönheti.

Referencia kategória=Változatlan

II. Életkor és nem szerint korrigált esélyhányadosok Age and sex adjusted odds ratios by mobility type

A hozzátartozók válaszainak megbízhatósága

Mindazokkal az eredményekkel szemben, amelyeket idáig bemutattam, megfogalmazható egy módszertani természetű ellenvetés. Kutatásomnak ez a része – amint azt már említettem – két különböző adatforrás összekapcsolásán alapult, s e két forrás az adatgyűjtés módját tekintve alapvetően eltért egymástól. Míg a Magyar Háztartás Panel keretében megkérdezett személyek *maguk* nyilatkoztak saját és édesapjuk iskolai végzettségéről, addig az öngyilkosok esetében ezek az információk az elhunyt valamelyik *hozzátartozójától* származtak. Az öngyilkosokra vonatkozó adatoknak ez a közvetettsége felveti a kérdést, nem lehetséges-e, hogy ami a mobilitás hatásának tűnik, az valójában csupán a hozzátartozók válaszaiban rejlő mérési hiba következménye. Elképzelhető például, hogy a lefelé irányuló mobilitás és a nagyobb önpusztítási kockázat kapcsolata pusztán annak tulajdonítható, hogy a hozzátartozók szisztematikusan alábecsülték az áldozat iskolázottsági szintjét, ill. túlbecsülték édesapjának az iskolai végzettségét.

2. *A relatív mobilitás hatása az öngyilkosságra az iskolai végzettség hatásának kiszűrése után*
Effect of relative mobility on suicide, controlling for people's own educational level

Változó	Együttható	Standard hiba	Együttható antilogaritmus
MOBIL1	.4090*	.2250	1.5052
MOBIL2	-.7617**	.2987	.4669
ELETKOR	.0222***	.0054	1.0225
NEM	-1.0330***	.2130	.3559
ISKVEGZ	-.0409	.0697	.9599
KONSTANS	-.6608	.6239	

n = 648 * p < 0.1 ** p < 0.05 *** p < 0.001

Megjegyzés: NEM = kétértékű változó (0 = férfi, 1 = nő)

Bár a mérési hibának ez a torzító hatása nem zárható ki teljes bizonyossággal, a rendelkezésre álló adatok alapján képet alkothatunk a torzítás valószínű mértékéről. Az egyik lehetséges megközelítés annak megvizsgálása, vajon az iskolai végzettségre vonatkozó válaszok függenek-e attól, hogy a hozzátartozó milyen rokoni kapcsolatban állt az elhunytal. Ha igen, akkor joggal gyanakodhatunk mérési hibára, bár még ebben az esetben sem teljesen biztos, hogy valóban torzításról van szó.¹¹ Ha viszont nincs kapcsolat a rokonsági fok és a kérdőívre adott válasz között, akkor a mérési hiba veszélye csekélynek tekinthető.

A kérdés tisztázására összehasonlítottam egymással a közeli és a távoli hozzátartozók válaszait. Közeli hozzátartozónak tekintettem az áldozat házastársát, szüleit és gyermekeit, távolinak pedig az unokákat és az egyéb rokonokat, valamint az elhunyt családjához nem tartozó ismerősöket. A 3. táblázat e két csoport válaszainak átlagait és az átlagok közötti eltérés statisztikai szignifikanciáját mutatja. Mint látható, a hozzátartozók két csoportja közötti különbség sem az elhunyt iskolai végzettsége, sem apjának iskolai végzettsége esetében nem szignifikáns. Ennek alapján nem tűnik valószínűnek az a feltételezés, hogy a korábban bemutatott eredmények pusztán a hozzátartozók válaszaiban rejlő mérési hibának tulajdoníthatók.

¹¹ A rokonsági fok és az iskolai végzettségre adott válasz közötti kapcsolat lehet annak is a következménye, hogy a hozzátartozó viszonya az elhunythoz korrelál egy olyan változóval, amely ugyanakkor befolyásolja az iskolai végzettséget, ill. az iskolai mobilitást. Ilyen változó lehet pl. az életkor: elképzelhető, hogy azok az öngyilkosok, akiknek temetését nem házastársuk, hanem gyermekük vagy unokájuk, esetleg egy ismerős intézi, átlagosan idősebbek, a magasabb életkor pedig – amint azt korábban láttuk – nagyobb mértékű felfelé mobilitással jár együtt.

3. A hozzátartozók válaszai a rokonság foka szerint
Effect of respondent status (suicide sample)

Rokonsági fok	Öngyilkosok átlagos iskolai végzettsége	Öngyilkosok apjának átlagos iskolai végzettsége
Közeli hozzátartozó	6.3898	3.6733
Távoli hozzátartozó	6.2553	3.4167
Különbség statisztikailag szignifikáns?	nem	nem

Összegzés és következtetések

A kutatás, amelyről ebben a tanulmányban beszámoltam, a nemzedékek közötti mobilitás öngyilkosságra gyakorolt hatásával foglalkozott. Az elemzés kiindulópontjaként kétféle feltevést fogalmaztam meg: az egyik szerint – ezt neveztem dezorganizációs hipotézisnek – a társadalmi helyzet bármiféle megváltozása – függetlenül e változás irányától – fokozza az önpusztítás kockázatát. A másik szerint – ezt hívtam deprivációs hipotézisnek – nagyon is számít a mobilitás iránya, s míg a lesüllyedés növeli, a felemelkedés éppenséggel csökkenti az öngyilkosság veszélyét. E kétféle elképzelés közül az adatok egyértelműen cáfolták az elsőt, és megerősítették a másodikat.

Mindezeknek az eredményeknek a fényében – úgy tűnik – a szokásosnál némileg árnyaltabban kell megítélnünk a társadalmi változások és az öngyilkosság kapcsolatát. A hagyományos felfogás szerint – amelynek gyökerei *Durkheimig* nyúlnak vissza – a társadalom átalakulása, a modernizáció a korábbi természetes közösségek felbomlásához, az emberek viselkedését irányító értékek és normák elbizonytalanodásához, ezen keresztül pedig a deviáns jelenségek terjedéséhez vezet. Ez az álláspont alábecsülni látszik azokat a veszélyeket, amelyeket épp a változás *elmaradása*, a modernizációs folyamatból való kiszorulás jelenthet az egyének számára. Az a tény, hogy a lefelé irányuló mobilitás jelentős mértékben fokozta az önpusztítás kockázatát, jelzi a lemaradásnak, a peremre szorulásnak a lehetséges kedvezőtlen következményeit.

Ezek a megállapítások összhangban vannak annak a korábbi kutatásomnak a következtetéseivel, amely az öngyilkosságok alakulását vizsgálta Magyarország községeiben, s amelyről röviden szóltam már a cikk bevezetőjében. Abban a kutatásban – mint említettem – azt találtam, hogy a deviáns viselkedésnek ez a fajtája épp azokon a településeken gyakoribb, ahol *kisebb* a foglalkozási átrétegződés mértéke, *alacsonyabb* fokú az életmód modernizáltsága és *lassúbb* a településfejlődés dinamikája. Ezeknek az adatoknak a fényében fogalmaztam meg azt a következtetést, hogy a közkeletű vélekedéssel szemben a deviáns

jelenségek terjedése nem annyira a fejlődés ára, kedvezőtlen mellékhatása, hanem épp ellenkezőleg: inkább az elmaradottság, a leszakadás, a társadalmi fejlődés sodrából történő kiszorulás eredménye.

HIVATKOZÁSOK

- Andersen, B.* (1990). *Methodological errors in medical research*. Oxford: Blackwell.
- Andorka, R.* (1994). Deviáns viselkedések Magyarországon – általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével. In: *Münnich, I. és Moksony, F.*, szerk.: *Devianciák Magyarországon*. Budapest: Közélet Kiadó. 32–75.
- Cohen, A.K.* (1965). The sociology of the deviant act: anomie theory and beyond. *American Sociological Review*, 30: 5–14.
- Durkheim, E.* (1967). *Az öngyilkosság*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Gujarati, D.N.* (1988). *Basic econometrics*. New York etc.: McGraw-Hill.
- Loftin, C. & McDowall, (1988)*. The analysis of case-control studies in criminology. *Journal of Quantitative Criminology*, 4: 85–98.
- McCaghy, Ch.* (1976). *Deviant behavior. Crime, conflict and interest groups*. New York: Macmillan.
- Merton, R.K.* (1964). Anomie, anomia, and social interaction: contexts of deviant behavior. In: *Clinard, M.B.*, ed., *Anomie and deviant behavior*. New York: Free Press. 213–242.
- Moksony, F.* (1994). The whole, its parts, and the level of analysis: Durkheim and the macrosociological study of suicide. In: *Lester, D.*, ed.: *Durkheim 'Le suicide'. One hundred years later*. Philadelphia: Charles Press, 101–114.
- Moksony, F.* (1995). A fejlődés ára vagy az elmaradottság átka? Az öngyilkosság alakulása Magyarország községeiben. *Szociológiai Szemle*, No. 2. 73–84.
- Moksony, F.* (1999). *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Moksony, F.* (2003). Születési régió és öngyilkosság: létezik-e az önpusztítás területi szubkultúrája? *Demográfia*, 46, No. 2–3. 203–225.
- Morgan, S.P. & Teachman, J.D.* (1988). Logistic regression: description, examples, and comparisons. *Journal of Marriage and the Family*, 50: 929–936.
- Passas, N.* (1995). Continuities in the anomie tradition. In: *Adler, F. & Laufer, W.S.*, eds.: *The legacy of anomie theory*. New Brunswick – London: Transaction Publishers, 91–112.
- Powell, E.* (1970). *The design of discord. Studies of anomie*. New York: Oxford University Press.
- Róbert, P.* (1987). Mobilitási és reprodukciós folyamatok a magyar társadalomban. *Valóság*, 10. sz. 37–47.
- Rosenberg, M.* (1973). The logical status of suppressor variables. *Public Opinion Quarterly*, 37: 359–372.
- Schlesselman, J.J.* (1982). *Case-control studies: design, conduct, and analysis* Oxford: Oxford University Press.

Stack, S. (2000). Suicide: a 15-year review of the sociological literature. Part I: cultural and economic factors. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 30: 145–62. Part II: modernization and social integration perspectives. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 30: 163–76.

Tárgyszavak:

Deviancia
Öngyilkosság
Társadalmi mobilitás

SOCIAL MOBILITY AND SUICIDE IN HUNGARY

Summary

Two theories have been advanced in the sociological literature to explain the effect of social mobility on suicide. The disorganization argument, first proposed by *Emile Durkheim*, holds that changes of any kind, regardless of their direction, result in a state of anomie, which, in turn, increases the risk of self-destruction. The deprivation argument, in contrast, asserts that it is precisely the direction of change that matters and while downward mobility does indeed make people more vulnerable to suicide, upward mobility does not. I test these competing explanations by conducting a case-control study, using separate samples of suicidal and non-suicidal individuals. The results support the deprivation theory, showing that while people experiencing a downward shift compared to their parents are more likely to take their life than those whose position remained stable, individuals who managed to climb up the social hierarchy have a relatively low risk of suicide.

MINDENNAPI ÉLETCÉLOK ÉS A GYERMEKSZÁM

SZUKICSNÉ SERFŐZŐ KLÁRA

Az 1990/91-ben házasságot kötött nők vizsgálatánál mind a házasságkötés-kor, mind a tíz évvel későbbi adatfelvételnél szerepeltek olyan kérdéscsoportok, amelyekkel az érintettek házassággal, családi élettel és más értékekkel kapcsolatos véleményét kívántuk megismerni. A kérdések egy része az egyes életcélok fontosságát tudakolta, míg másik része azt, hogy hány gyermek mellett lehet ezeket még megvalósítani. Az elemzés 3155 nő válaszain alapul.

A kapcsolat alakulása, a tervezett és a megvalósult gyermekszám a vizsgálat legfontosabb kérdései közé tartozott. A véleményváltozók segítségével pedig képet alkothatunk arról, hogy milyen értékek voltak fontosak számukra, ezek mennyiben befolyásolták gyermekvállalási hajlandóságukat, s az eltelt évek során hogyan módosult véleményük a családi életükben és a társadalmi környezetükben végbement jelentős változások nyomán.

Az európai országokban az utóbbi évtizedekben bekövetkezett termékenységcsökkenés, illetve pontosabban fogalmazva a családalapítás és a gyermekvállalás terén tapasztalt változások okát kutatva gyakran hivatkoznak mint az egyik legfontosabb okra az értékek, normák változására. A nők fokozottabb munkavállalásával, képzettségük növekedésével, a hatékonyabb fogamzásgátlással a tradicionális családi értékek mellett vagy helyett új életcélok, életformák alakultak ki, amelyek az egyének nagyobb szabadságát biztosítják. E megváltozott értékstruktúra, az egymással konfliktusban lévő értékek rangsorolása az emberek döntései mögött megtalálható.

Az említett kérdéscsoportok más kérdésekkel együtt részét képezték a kilencvenes évek elején kilenc európai ország részvételével megvalósult nemzetközi vizsgálatnak (Population Policy Attitudes and Acceptance Survey). Így az 1990/91-ben házasságot kötött nők véleményét más országok adataival is összevethetjük, legalábbis a házasságkötésüket követő első felvétel idejére vonatkozóan. A tíz évvel későbbi vizsgálatnál erre közvetlenül már nincs lehetőségünk.

Minden napi életcélok fontossága a házasságkötés után, 1991-ben

A felvétel céljából adódóan a legtöbb kérdés a család és a gyermek fontosságát tudakolta, de az életcélok között szerepeltek a környezet elismerésére, az

anyagiakra, az önmegvalósításra és a vallás szerepére vonatkozó kérdések is. Három válaszlehetőséget kínáltunk fel a nagyon fontostól a nem fontosig.

A nagyon fontos választ adók aránya alapján egyértelműen a *családdal és a gyermekkel kapcsolatos életcélok* emelkedtek ki (1. táblázat). A nők 95 százaléka a „teljes és boldog családi életet”, 90 százaléka a „képes legyen elegendő gondot és figyelmet fordítani a gyermekeire” és 85 százaléka a „megfelelő oktatásban részesíthesse gyermekeit” célokat nagyon fontosnak tartotta. Viszonylag csekély hányaduk gondolkozott ezekről az értékekről másképpen, szinte alig voltak olyanok, akik számára ezek nem voltak fontosak. Az utána következő értékekről már jobban megoszlottak a vélemények. Az „elég pénze, jövedelme legyen”, illetve „ne legyen elhagyatva öreg korában” célokat még ugyan a nőknek valamivel több, mint a fele tartotta nagyon fontosnak, de a többi értéknél már a nők többsége az „elég fontos” választ adta. Ezt a választ legtöbbször – a nők kétharmada – az „elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására” céljánál jelölték meg. A hit, vallás szabályai szerint élés, valamint a szakmai karrier került az értékek rangsorának a végére. Csak minden nyolcadik nő tartotta nagyon fontosnak, hogy hitének, illetve vallásának szabályai szerint éljen, míg a többiek közel azonos arányban gondolták ezt elég fontosnak vagy nem fontosnak. A szakmai karriert pedig még kevesebben vélték nagyon fontosnak, de a közepesen fontos kategóriába többen sorolták, mint a vallás szabályai szerinti élést. A nők több mint egyharmada számára a karrier egyáltalán nem volt fontos.

1. Mindennapi életcélok fontosságának megítélése (%), 1991
Estimation of the importance of daily objects of life

Mindennapi életcélok	Nagyon	Elég	Nem	Összesen
	fontos			
Teljes és boldog családi élete legyen	95,3	4,6	0,1	100,0
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	90,4	9,4	0,2	100,0
Megfelelően taníthatassa gyermekét	85,0	14,4	0,6	100,0
Elég pénze, jövedelme legyen	56,6	42,1	1,4	100,0
Ne legyen elhagyatva öreg korára	51,5	46,0	2,5	100,0
Szép, tágas lakásban lakjon	42,2	51,0	6,9	100,0
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	40,9	54,3	4,8	100,0
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	36,9	55,5	7,6	100,0
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	22,3	66,0	11,7	100,0
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	12,5	44,0	43,5	100,0
Szakmai karrierje legyen	7,7	55,7	36,6	100,0
Átlag	49,2	40,3	10,5	100,0

A vélemények alapján eléggé határozott értékstruktúra rajzolódik ki. A családdal, a gyermekekkel kapcsolatos értékek messze kiemelkednek. Különösen a családi élet boldogsága és a gyermekek megfelelő gondozása, nevelése, isko-

láztatása az, amit különösen fontosnak tartottak a nők. Az anyagi javak (pénz, megfelelő lakás) közepes helyet foglalnak el. Ugyancsak ebben a közepes sávban helyezkednek el más, a családhoz, gyermekekhez kapcsolódó értékek (ne legyen elhagyatva öreg korában, munka mellett legyen elég ideje a háztartásra), valamint a környezet elismerésére törekvés (becsüljék és tiszteljék családján kívül). Az individuális célok (elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására, szakmai karrier) és a vallás szabályai szerinti élés a felsorolt mindennapi életcélok közül egyértelműen a ranglista aljára, a kevésbé fontos értékek közé kerültek.

Azt feltételeztük, hogy az iskolai végzettség, amely szerinti vizsgálatnál számos esetben markáns eltérések mutathatók ki, lényegesen differenciálni fogja a nők véleményét is. Eredményeink szerint a legnagyobb eltérést a hitének, illetve vallásának szabályai szerint élés megítélésénél tapasztalhattuk, amely egyébként az értéklista vége felé található. A diplomások négyszer nagyobb arányban gondolták nagyon fontosnak (28%), mint a szakmunkásképző iskolát végzett nők. Az anyagi életcélok tekintetében, mind a pénz, mind a lakás esetében pedig kétszeres a különbség az ezt a célt a legnagyobb (72%), arányban megjelölő általános iskolát végzett, illetve legkisebb arányban megjelölő diplomás nők között.

A fenti vélemények nemzetközi összehasonlítása alapján azt látjuk, hogy a *családdal és a gyermekekkel kapcsolatos értékek mindenhol a ranglista élén álltak* (Palomba 1998). Hollandiában és Svájcban a magyarországi eredményekhez hasonlóan, tehát igen magas arányban tartották ezeket az értékeket nagyon fontosnak, de a család és a gyermek magas értékelése mellett a kérdezettek mintegy háromnegyede nagyon fontosnak tartotta azt is, hogy elegendő ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására (2. táblázat). Nálunk ez utóbbit a kevésbé fontos értékek közé sorolták a nők, csak negyedük gondolta nagyon fontosnak. Hozzánk hasonlóan vélekedtek erről az akkori Csehszlovákiában is. A másik individuális célt, a szakmai karriert is ugyanezen országokban gondolták a legkevésbé fontosnak, kiugróan kevés nőnek, mindössze a kérdezettek 7–8 százalékának jelentett ez fontos életcélt. Az értékstruktúrákban, az egyes értékek fontosságának különbségeiben az országok társadalmi helyzete, kultúrája, hagyományai játszanak szerepet.

2. Mindennapi életcélok néhány országban (nagyon fontos válaszok aránya)
Daily objects of life in some countries
(the proportion of responses 'very important')

Mindennapi életcélok	Cseh- szlová- kia	Német ország	Magyar- ország	Olasz- ország	Hollandia	Svájc
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	25	52	23	52	79	73
Ne legyen elhagyatva öreg korára	38	48	53	60	76	68
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	11	42	36	60	65	56
Elég pénze, jövedelme legyen	49	54	56	35	44	51
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	26	14	14	35	13	15
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	75	70	90	77	93	90
Szakmai karrierje legyen	7	27	8	27	31	20
Teljes és boldog családi élete legyen	72	73	95	79	96	89
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	61	23	41	31	43	31
Szép, tágas lakásban lakjon	31	34	42	32	31	28
Megfelelően taníthatassa gyermekét	58	66	86	83	88	86

Forrás: Palomba, R.: Value Preferences and Attitudes on Population. In: Population, Family and Welfare Vol. 2. p. 58.

Életcélok és gyermekszám-preferenciák

Az életcéloknak a fenti sorrendje a 90-es évek elején frissen házasságot kötött nőknek a gondolkodásmódját tükrözi. Ezt fontos hangsúlyozni, hiszen a magánéletükben egy más, reményekkel, várakozással teli új időszak kezdődött el, s a társadalmi-gazdasági életben is fontos változások történtek, illetve voltak kialakulóban. Vizsgálatunk szempontjából az értékstruktúrán kívül nagyon fontos volt annak feltárása, hogy ezeket az életcélokat hány gyermek mellett tartották megvalósíthatónak, azaz melyek azok az értékek, amelyek több gyermek mellett is teljesülhetnek, melyek azok, amelyek inkább a gyermekszám korlátozása irányában hatnak, illetve amelyek valóra váltása lényegében független a gyermekszámtól. A felkínált válaszlehetőségek a gyermektelenségtől a három és több gyermekig terjedtek, valamint mód volt a mindegy hány, azaz a gyermekszámtól független válasz megjelölésére is.

Átlagosan a nők egyharmada érezte úgy, hogy a felsorolt életcélok megvalósítása nem függ a gyermekek számától, tehát a kevés vagy a sok gyermek nem feltétele, s nem gátja ezen életcélok elérésének. A többiek konkrét gyermekszámot mondtak. Természetesen az egyes életcélok tekintetében igencsak szóródtak a válaszok. Kiemelkedően sokan, a nők háromnegyede gondolta úgy, hogy a hit, vallás szabályai szerinti élés nem függ a gyermekszámtól, s a nők

kétharmada ugyanígy vélekedett a családon kívüli tisztelet eléréséről is. Ugyanakkor a „legyen elég ideje a háztartásra teljes munkaidő mellett” vagy a „legyen elég ideje ön maga és saját érdekei számára” kívánságokat a nőknek csak 13–16%-a tartotta gyermekszámtól függetlenül megvalósíthatónak.

Azok a nők, akik konkrét gyermekszámot mondtak, az egyes életcélokat leginkább két gyermek mellett tartották elérhetőnek (3. táblázat). A felsorolt életcélokat együttesen nézve a nők 58%-ának volt ez a véleménye. A kétgyermekes családmodell előnyben részesítése különösen magas volt a „képes legyen elég gondot fordítani a gyermekeire”, a „teljes és boldog családi élete legyen”, valamint a „megfelelő oktatásban részesíthesse gyermekeit” életcéloknál (70%). Ezek az életcélok a fontossági ranglista élén álltak. Az elég jövedelem, pénz elérését már csak kisebb gyermekszámmal vélték megvalósíthatónak. A két gyermeket preferálók többségének fennmaradása mellett a nők harmada már csak egy gyermekkel tartotta elképzelhetőnek e cél elérését, s relatíve magas volt azok aránya is, akik csak gyermek vállalása nélkül látták biztosítva a megfelelő jövedelmi helyzetüket. A nők legkevésbé a szakmai karriert tudták gondolatban összeegyeztetni a gyermekvállalással. Ennek megvalósítása egyharmaduk véleménye szerint csak gyermek nélkül lehetséges, s alig nagyobb arányban gondolták, hogy ez két gyermek mellett is elérhető. Mindezek alapján igencsak elgondolkodtató, hogy a gyermekszámot megjelölő nők közel fele legfeljebb egy gyermek mellett látta biztosítottnak, hogy elég pénze, jövedelme legyen, míg a szakmai karrier esetében már 60%-uk gondolkodott így. Három vagy annál több gyermeket viszonylag nagyobb arányban a „nem akar elhagyatva lenni öreg korában”, a „teljes és boldog családi élete legyen”, valamint a „hite, vallása szerint éljen” életcélok megvalósításához tartották szükségesnek, illetve azzal összeegyeztethetőnek. E gyermekszám-preferenciák tükröződnek az egyes életcélokhoz tartozó átlagos gyermekszámokban¹ is. Csak a szélső értékeket megemlítve a „nem akar elhagyatva lenni öreg korában” (216), illetve a teljes és boldog családi élet (205) kívánságát tartották a legmagasabb gyermekszám mellett megvalósíthatónak, míg a legalacsonyabb gyermekszám a szakmai karrierhez (109) és az elég jövedelem, pénz biztosításához (140) kötődött.

¹ Az átlagos gyermekszám mérésére a 100 nőre jutó gyermekek számát használjuk.

3. Mindennapi életcélok és a hozzájuk kapcsolódó gyermekszám-preferenciák
(„mindegy” nélkül, %), 1991
Daily objects of life and the attaching preferences in child number (without the
response ‘all the same’ %) 1991

Mindennapi életcélok	Gyermek nélkül	Egy	Kettő	Három vagy több	Összesen	Száz nőre jutó gyer- mekek száma
Ne legyen elhagyatva öreg korára	0,9	12,3	61,7	25,1	100,0	216
Teljes és boldog családi élete legyen	0,9	12,4	69,9	16,9	100,0	205
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	5,0	18,0	60,6	16,4	100,0	192
Képes legyen elegendő gondot fordí- tani gyermekeire	1,2	17,6	70,6	10,5	100,0	192
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	4,8	17,8	64,5	12,9	100,0	188
Megfelelően taníthatassa gyermekét	1,5	22,4	69,0	7,1	100,0	182
Szép, tágas lakásban lakjon	8,5	24,4	57,4	9,7	100,0	169
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	8,5	29,5	57,1	4,9	100,0	159
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	11,4	29,1	53,8	5,6	100,0	154
Elég pénze, jövedelme legyen	16,5	32,4	46,1	5,0	100,0	140
Szakmai karrierje legyen	33,4	27,4	36,1	3,1	100,0	109
Átlag	8,8	23,0	58,4	9,8	100,0	171

A fentiek a főbb tendenciákat tekintve érvényesek a különböző iskolai végzettségű nőkre is, de találunk sajátosságokat. A leginkább szembeötlő, hogy az iskolai végzettség emelkedésével az életcélok többségénél nőtt azok aránya, akik szerint az életcél megvalósíthatósága független a gyermekek számától. Ebből a szempontból a szakmai karrier jelentett kivételt, ahol éppen ellenkező irányú kapcsolatot figyelhetünk meg. A diplomások számára volt a legkevésbé mindegy a gyermekek száma.

Az egyes életcélokhoz kapcsolódó átlagos gyermekszámok legmagasabb és legalacsonyabb értéke általában 6–14%-kal tért el egymástól, de hogy melyik végzettséghez kötődtek ezek az értékek, s hogy az iskolázottsági skálán hol voltak nagyobb különbségek, szinte életcélonként változott (4. táblázat). Közülük csak néhányat említünk meg. Az „elég pénze, jövedelme legyen”, valamint a „munka mellett legyen elég ideje a háztartásra” kívánságot a nők az iskolai végzettségük növekedésével alacsonyabb gyermekszám mellett tartották megvalósíthatónak, míg a hit, vallás szabályai szerinti élésnél éppen fordított az összefüggés. Érdeemes felfigyelni arra, hogy a konkrét gyermekszámot megjelölő érettségizettek, diplomások ötöde már egy gyermek mellett sem látta biztosítotttnak, hogy megfelelő jövedelmi szinten éljen, egyharmaduk pedig csak egy gyermek mellett gondolta ezt realizálhatónak. Tehát az ilyen végzettségű nők

fele, illetve a mindegy hány gyermek választ megjelölőket is figyelembe véve a nők 40%-a úgy gondolta, hogy legfeljebb egy gyermek vállalása teszi lehetővé, hogy elég pénze, jövedelme legyen. Nem voltak sokkal optimistábbak az alacsonyabb végzettségűek sem, amin egyáltalán nem csodálkozhatunk. Ugyanakkor a teljes és boldog családi életet az érettségizettek és a diplomások képzelték el magasabb gyermekszámmal. Ez abból adódott, hogy közülük, különösen a diplomások közül, az átlagosnál nagyobb arányban tartották három és több gyermek mellett megvalósíthatónak ezt a célt. A szakmai karrierrel leginkább az érettségizettek gondolták, hogy elérése érdekében korlátozni kell a gyermekszámot, bár minden végzettségi szinten egyértelműen ehhez a célhoz kapcsolódtak a legkisebb gyermekszámok. Kiemelkedően magas volt azoknak a nőknek az aránya, akik a gyermekvállalást és a szakmai karriert összeegyeztethetetlennek tartották. A gyermekszámot megjelölő nők egyharmada gondolkodott így. Az összes nőt figyelembe véve pedig az alacsonyabb iskolai végzettségűek ötöde, az érettségizetteknek és diplomásoknak a negyede volt ezen a véleményen.

4. Az átlagos gyermekszám, amely mellett a mindennapi életcélok megvalósíthatóak a nők iskolai végzettsége szerint, 1991

Average child number by which the daily objects of life can be attained, by the educational level of women, 1991

Mindennapi életcélok	Iskolai végzettség				Összesen
	legfeljebb 8 általános	szakm., szakiskola	érettségi	diploma	
Ne legyen elhagyatva öreg korára	214	209	217	232	216
Teljes és boldog családi élete legyen	198	197	210	223	205
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	183	191	192	209	192
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	190	188	192	202	192
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	195	184	186	187	188
Megfelelően taníttathassa gyer- mekét	181	183	181	187	182
Szép, tágas lakásban lakjon	175	172	165	166	169
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	167	160	156	155	159
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	162	155	151	151	154
Elég pénze, jövedelme legyen	147	145	136	132	140
Szakmai karrierje legyen	110	112	105	113	109
Átlag	174	171	168	171	171

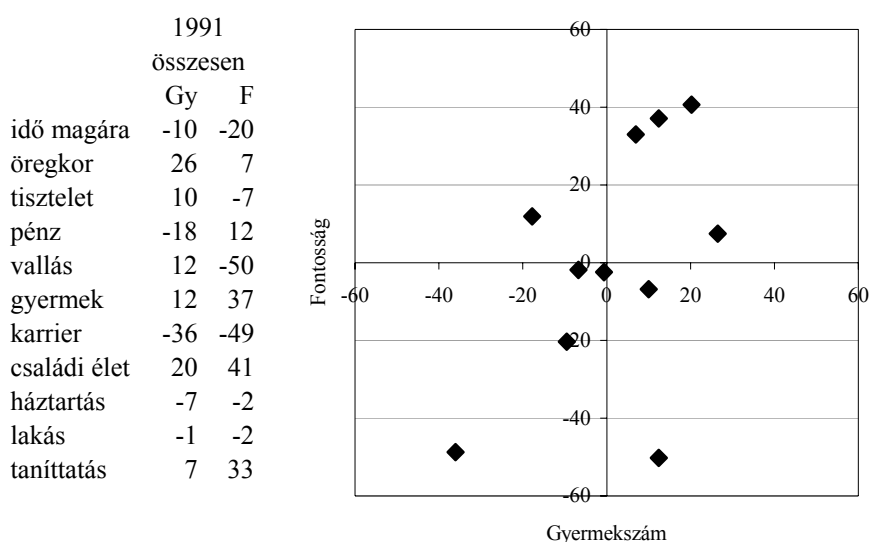
Az egyes életcélokhoz tartozó gyermekszám-átlagok és a lakóhely jellege között a vizsgált értékek több mint felénél határozott kapcsolatot találtunk (5. táblázat). Közülük csak a teljes és boldog családi élet esetében alakult úgy, hogy a legmagasabb gyermekszámmal a fővárosban élők, a legalacsonyabbal pedig a falun lakók gondolták megvalósíthatónak, a többenél a fordított kapcsolat volt jellemző. Legnagyobb eltérést az „elég pénze, jövedelme legyen”, a „munka mellett legyen elég ideje a háztartásra”, valamint „önmagára és céljai megvalósítására” életcéloknál tapasztalhattunk. A községekben élő nők ezeket 17–21%-kal magasabb gyermekszám mellett is elérhetőnek vélték, mint a budapestiek.

5. Az átlagos gyermekszám, amely mellett a mindennapi életcélok megvalósíthatóak a nők lakóhelye szerint, 1991
Average child number by which the daily objects of life can be attained, by the place of residence of women, 1991

Mindennapi életcélok	Lakóhely			Összesen
	Budapest	város	község	
Ne legyen elhagyatva öreg korára	216	217	213	216
Teljes és boldog családi élete legyen	209	205	203	205
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	190	190	195	192
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	191	191	194	192
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	172	188	191	187
Megfelelően taníttathassa gyermekét	174	183	186	183
Szép, tágas lakásban lakjon	158	167	177	169
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	141	159	167	159
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	139	153	162	154
Elég pénze, jövedelme legyen	124	138	150	140
Szakmai karrierje legyen	99	113	109	109
Átlag	160	170	175	171

Az életcélok fontossága és a hozzájuk kapcsolódó gyermekszám-preferenciák kombinációja alapján egy strukturáltabb képet kapunk arról, hogy az átlagosnál magasabb vagy alacsonyabb gyermekszámok milyen fontosságú életcélokhoz kötődtek. Az alkalmazott módszer alapjaiban hasonló a Population Policy Acceptance nemzetközi vizsgálat keretében 2000-ben végrehajtott magyarországi felvétel adatainak elemzése során használt eljáráshoz (S. Molnár

2002). Az egyes életcélok fontosságát a 100 fokú skála² alapján mértük, míg a gyermekszám-preferenciákat az átlagos gyermekszám segítségével, amelyet a konkrét gyermekszámot megjelölő nők véleménye alapján számítottunk ki. A kapott értékeket az átlagokhoz viszonyítottuk. Így választ kaphattunk arra a kérdésre, hogy az átlagnál magasabb vagy alacsonyabb gyermekszámok a fontosabb vagy a kevésbé fontos életcélokhoz kötődtek-e. Az ábrán a vízszintes tengelyen az átlagos gyermekszámtól, a függőlegesen pedig az egyes életcélok fontosságának átlagától való százalékos eltéréseket ábrázoltuk. A koordináta-tengelyek alkotta negyedekbe az életcélok és gyermekszámok különböző kombinációi kerültek (I. ábra).

Megjegyzés: A fenti grafikon mellett az első számoszlop a gyermekszámhoz tartozó értékeket tartalmazza (vízszintes koordináta-tengely), a második oszlop a fontossághoz tartozókat (függőleges koordináta-tengely).

I. A mindennapi életcélok fontossága és a megvalósítható gyermekszám a nők véleménye szerint (az átlagtól való százalékos eltérések alapján), 1991
Importance of daily objects of life and realisable child number in the opinion of the women (on the basis of the departure from the average expressed in percentage) 1991

² A válaszokat háromelemű skálán értékeltük a nagyon fontostól (2) a nem fontosig (0), majd az egyes kérdésekhez tartozó átlagokat 100 pontos skálára számítottuk át.

1. Fontos életcélok, amelyek inkább kevesebb gyermek mellett valósíthatók meg: ide tartozik az „elég pénze, jövedelme legyen” kívánság.
2. Fontos életcélok, amelyek több gyermek mellett (is) megvalósíthatók: a „teljes és boldog családi élet”, a „ne legyen elhagyatva öreg korára”, a „képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire”, és a „megfelelően taníttathassa gyermekeit” célok sorolhatók ide, amelyek mindegyike a családdal és gyermekkel kapcsolatos.
3. Kevésbé fontos életcélok, amelyek több gyermek mellett (is) megvalósíthatók: a „becsüljék és tiszteljék családján kívül” és a „hitének, illetve vallásának szabályai szerint éljen” kívánságok kerültek ide.
4. Kevésbé fontos életcélok, amelyek inkább kevesebb gyermek mellett érhetők el: a „szakmai karrierje legyen”, és az „elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására” életcélok tartoznak elsősorban ide. Formailag ebbe a kategóriába sorolható a „munka mellett legyen elég ideje a háztartásra” és „a szép, tágas lakásban lakjon” cél elérése is.

Ebben a megközelítésben is a család és a karrier jelenti a két szélső értéket, az előbbinél pozitív (41%, ill. 20%) az utóbbinál negatív (-49%, ill. -36%) eltéréssel az átlagtól, mind az érték fontosságát, mind mellé rendelt átlagos gyermekszámot illetően. A vallás értékpreferenciája itt is mélyen az átlag alatt helyezkedik el, igaz, az átlagosnál magasabb gyermekszámmal (-50%, ill. 12%), míg az anyagiaknak az átlagosnál valamivel magasabb értéke alacsonyabb gyermekszámmal párosul (12%, ill. -18%).

Mindennapi életcélok fontossága tíz évvel a házasságkötés után, 2001-ben

Az ismételt felkereséskor a nők a mindennapi életcélokat összességében valamivel fontosabbnak érezték, mint tíz évvel korábban (6. táblázat). Amint az várható volt, emelkedett az individuális célok (szakmai karrier, elég idő önmagára és céljai megvalósítására), a vallás fontossága, de fontosabb lett a családon kívüli tisztelet, megbecsülés elérése, s a „ne legyen elhagyatva öreg korában” kívánság is. Az említett életcélokat 8–15%-kal tartották fontosabbnak a 100 fokú skálán mért érték alapján, mint házasságkötésük idején. Többnyire azok aránya emelkedett meg, akik ezeket nagyon fontosnak gondolták. A többi életcél megítélésénél ennél kisebb mértékűek voltak a változások. Érdeemes felfigyelni arra, hogy ebben az elanyagiasodott világban az „elég pénze, jövedelme legyen” életcél fontossága, ha minimálisan is, de csökkent.

6. Mindennapi életcélok fontosságának alakulása, 1991, 2001
Changes in the importance of daily objects of life, 1991, 2001

Mindennapi életcélok	Fontosság 100 fokú skálán		Változás 1991=100,0
	1991	2001	
Teljes és boldog családi élete legyen	98	97	99,1
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	95	97	101,7
Megfelelően taníttathassa gyermekét	92	96	104,5
Elég pénze, jövedelme legyen	78	77	98,8
Ne legyen elhagyatva öreg korára	75	80	107,8
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	68	70	103,4
Szép, tágas lakásban lakjon	68	69	101,3
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	65	71	110,5
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	55	61	111,2
Szakmai karrierje legyen	36	41	114,6
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	35	39	112,8
Átlag	69	73	104,6

A mindennapi életcélok fontosságának struktúrájában nem következett be gyökeres változás. Bár emelkedett mind a szakmai karrier, mind a vallás fontossága, továbbra is a többi életcéltól viszonylag leszakadva az utolsó két helyet foglalták el a ranglistán. A legfontosabbnak tartott életcélok is ugyanazok maradtak, csak annyi változás történt, hogy a gyermekekkel kapcsolatos életcélok felzárkóztak a korábban élen álló boldog családi élet fontosságához. Ez elsősorban a gyermekek megfelelő taníttatása fontosságának az emelkedését jelentette. A kilencvenes években a munkanélküliség tömeges megjelenése, a fizikai és szellemi jövedelmek különbségének fokozódása, a felsőfokú oktatás expanziója még inkább megerősítette a szülőknél, hogy a gyermekük jövője szempontjából taníttatásuk kulcskérdés.

A mindennapi életcélok fontosságának nem túl jelentős változása azonban nem jelenti azt, hogy az embereknek csak kis része módosította véleményét. Az életcél fontosságának növekedése legfeljebb csak azt jelzi, hogy valamivel nagyobb arányban voltak azok, akik ezt most fontosabbnak tartották, mint azok, akik a korábbinál kisebb jelentőséget tulajdonítottak neki (7. táblázat). Ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy átlagosan a nők kétharmada ítélte meg az életcélok fontosságát mindkét felvétel idején azonosan, ötödük most fontosabbnak gondolta azokat, mint házasságkötése idején, s minden hatodik-hetedik nő pedig éppen fordítva vélekedett. A legfontosabbnak tartott életcélokról volt a legstabilabb a nők véleménye. A teljes és boldog családi életet, a gyermekek megfelelő gondozását, taníttatását a nők 80–90%-a mindkét időpontban azonos fontosságúnak gondolta. A többi életcél esetében ez az arány 50–60% között alakult.

7. *A mindennapi életcélok fontossága megítélésének változása (%), 1991, 2001*
Changes in the estimation of the importance of daily objects of life (%),
1991, 2001

Mindennapi életcélok	Fonto- sabbnak	Azonos fontossá- gúnak	Kevésbé fontosnak	Összesen
	gondolja			
Becsüljék és tiszteljék családján kívül Elég ideje legyen önmagára és céljai megvaló- sítására	29,7	52,3	18,0	100,0
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	27,9	52,2	19,9	100,0
Ne legyen elhagyatva öreg korára	27,8	55,6	16,6	100,0
Szakmai karrierje legyen	27,0	55,1	17,9	100,0
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	25,1	54,0	20,8	100,0
Szép, tágas lakásban lakjon	23,5	54,3	22,2	100,0
Elég pénze, jövedelme legyen	19,6	59,0	21,4	100,0
Megfelelően taníttathassa gyermekét	13,2	81,7	5,1	100,0
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekreire	8,4	86,8	4,8	100,0
Teljes és boldog családi élete legyen	4,0	90,3	5,7	100,0
Átlag	21,3	63,4	15,4	100,0

Minél iskolázottabbak voltak a nők, s közigazgatásilag minél magasabb szintű településen éltek, annál kisebb mértékben változott meg az életcélok fontosságáról a véleményük, legalábbis az átlagok szintjén. Ezek a különbségek nem túl jelentősek, az egyes életcélok esetében azonban már jobban látszottak a végzettségi szint és a település típusa szerinti eltérések. Például a vallás fontosságának szerepe 26, illetve 23%-kal emelkedett az általános iskolát végzett nőknél, a falun élőkénél, míg a diplomások, a budapestiek lényegében ugyanolyan, illetve kisebb jelentőséget tulajdonítottak neki, mint korábban. Kisebbséggel, de a tendencia hasonló volt a „megfelelően taníttathassa gyermekét” életcélok megítélésénél is. Ugyanakkor az „elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására” életcél fontossága az érettségizettek és a diplomások, valamint a Budapesten élő nők szemében nagyobb mértékben nőtt, mint az alacsonyabb iskolázottságúak vagy a nem fővárosban lakók esetében. Érdekes, hogy az ugyancsak individuális célnak tekintett szakmai karrier fontossága pedig leginkább a legalacsonyabb iskolázottságúaknál, a községekben élőkénél emelkedett. Megemlíthető még a pénzről és a jövedelemről alkotott vélemény változásának különbsége is, amelyet az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a falun élők ugyanolyan fontosnak, a magasabb iskolai végzettségűek, a városban, különösen a fővárosban élők pedig csökkenő jelentőségűnek tartottak.

A gyermekszám-preferenciák változása

A mindennapi életcélok fontosságának változásához hasonlóan tíz év elteltével némileg módosult az a gyermekszám is, amely mellett a nők ezeket az életcélokat megvalósíthatónak tartották (8. táblázat). A legjellemzőbb változás, hogy megnőtt azoknak a nőknek az aránya, akik három vagy több gyermek mellett is elérhetőnek tartották e célokat. Változatlanul a nők harmada gondolta, hogy az életcélok megvalósítása nem függ a gyermekek számától.

A vélemények változását összefoglalóan jelzi, hogy a száz nőre jutó preferált gyermekszám tíz év alatt 171-ről 181-re nőtt. Ugyancsak az életcélokhoz kapcsolódó gyermekszám-preferenciák változására következtethetünk abból is, hogy mindössze a nők 40%-a maradt eredeti véleménye mellett (9. táblázat). Többségük azonos számú gyermekkel gondolta megvalósíthatónak az életcélokat, míg kisebb részük ezt a gyermekek számától függetlennek tartotta. A többiek változtattak véleményükön. Az eltérő gyermekszámot megjelölő nők között nagyobb arányban voltak azok, akik az életcélokat több gyermek mellett is elérhetőnek gondolták. Ez utóbbi változás állt az átlagos gyermekszámok korábban említett emelkedése mögött. Ugyancsak számosan voltak azok, akik az egyik (vagy az első, vagy a második) felvétel idején úgy vélték, hogy az életcélok megvalósítása nem függ a gyermekek számától, a másik felvételnél viszont ezt gyermekszámhoz kötötték.

8. Mindennapi életcélok és a hozzájuk kapcsolódó gyermekszám-preferenciák
(%), 2001

Daily objects of life and the attaching preferences in child number (%), 2001

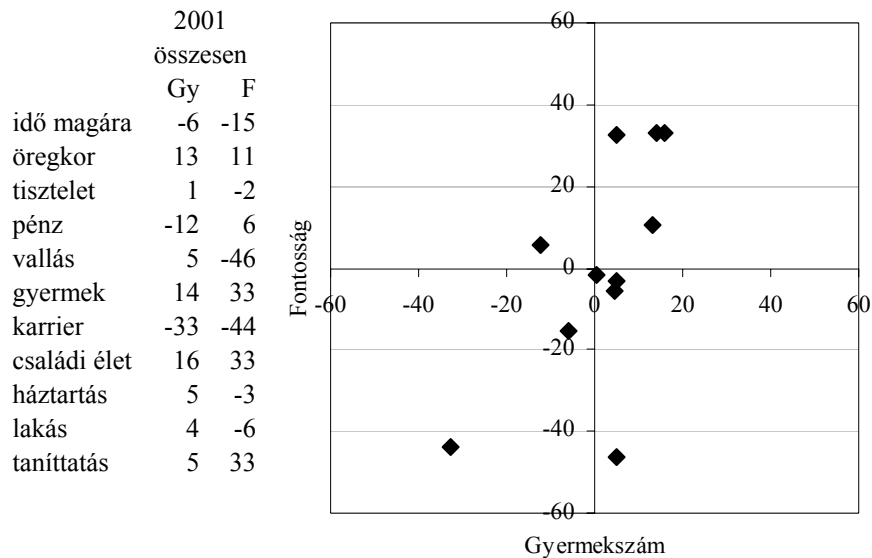
Mindennapi életcélok	Gyermek nélkül	Egy	Kettő	Három vagy több	Mindegy hány	Összesen	Száz nőre jutó gyermekek száma
Teljes és boldog családi élete legyen	0,6	8,3	33,8	12,8	44,5	100,0	209
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	0,3	14,2	46,9	17,6	20,9	100,0	206
Ne legyen elhagyatva öreg korára	0,9	12,3	34,3	14,2	38,3	100,0	205
Megfelelően taníthatassa gyermekét	0,4	23,3	49,6	13,9	12,8	100,0	190
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	2,8	16,2	45,7	12,6	22,8	100,0	190
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	2,4	5,1	15,0	5,8	71,7	100,0	189
Szép, tágas lakásban lakjon	3,9	13,5	37,4	12,2	33,0	100,0	189
Becsüeljék és tiszteljék családján kívül	4,6	6,6	19,9	7,5	61,3	100,0	182
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	8,6	22,6	42,4	12,4	14,0	100,0	170
Elég pénze, jövedelme legyen	11,1	21,8	36,5	9,9	20,7	100,0	158
Szakmai karrierje legyen	24,5	20,0	28,7	6,0	20,8	100,0	121
Átlag	5,5	14,9	35,5	11,4	32,8	100,0	181
1991=100,0							
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	38,6	63,1	92,0	291,8	174,1	100,0	119,3
Elég pénze, jövedelme legyen	82,6	82,3	97,1	240,3	112,8	100,0	112,9
Szép, tágas lakásban lakjon	66,1	79,9	93,9	181,7	107,6	100,0	111,3
Szakmai karrierje legyen	108,8	108,1	118,3	289,8	63,6	100,0	111,2
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	88,8	92,1	93,4	261,6	89,5	100,0	110,1
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	32,9	100,7	82,7	207,7	106,4	100,0	107,5
Megfelelően taníthatassa gyermekét	32,2	131,2	90,5	245,5	62,1	100,0	104,1
Teljes és boldog családi élete legyen	97,4	106,3	76,5	120,4	121,0	100,0	102,1
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	196,2	116,3	100,5	143,8	95,1	100,0	98,8
Becsüeljék és tiszteljék családján kívül	270,3	104,7	86,5	163,7	95,2	100,0	96,8
Ne legyen elhagyatva öreg korára	138,8	142,3	79,2	80,7	128,5	100,0	94,9
Átlag	92,2	95,8	89,9	171,2	101,1	100,0	106,0

9. A mindennapi életcélokhöz kapcsolódó gyermekszám-preferenciák megítélésének változása (%), 1991, 2001
Changes in the estimation of child number preferences attaching to daily objects of life (%), 1991, 2001

Mindennapi életcélok	Több	Azonos számú	Kevesebb	Mindegy helyett gyermekszámot mond	Gyermekszám helyett a mindegy választ adja	Mindegy hány gyermeket mond mindkét időszakban	Összesen
	gyermekkel tartja megvalósíthatónak						
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	24,6	31,3	17,8	12,4	10,8	3,1	100,0
Ne legyen elhagyatva öreg korára	10,3	21,9	13,3	16,2	24,6	13,7	100,0
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	3,8	7,8	3,9	23,3	20,2	41,0	100,0
Elég pénze, jövedelme legyen	23,4	26,2	16,5	13,1	15,5	5,2	100,0
Hítének ill. vallásának szabályai szerint éljen	2,7	4,5	1,7	19,5	15,7	55,9	100,0
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	17,9	36,2	11,2	13,8	15,0	5,9	100,0
Szakmai karrierje legyen	17,5	21,7	16,0	24,3	12,2	8,4	100,0
Teljes és boldog családi élete legyen	9,4	20,6	7,5	18,1	25,7	18,7	100,0
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	25,5	31,8	11,1	8,9	18,5	4,2	100,0
Szép, tágas lakásban lakjon	16,3	22,1	10,4	18,3	20,6	12,4	100,0
Megfelelően taníttassa gyermekét	17,7	37,4	15,4	16,8	9,0	3,8	100,0
Átlag	15,4	23,8	11,3	16,8	17,1	15,6	100,0

Az életcélok és a gyermekszám-preferenciák kombinált feldolgozásánál nem történtek alapvető változások tíz évvel a házasságkötés után (II. ábra). Az átlaghoz képest ugyanazon életcélokat tartották fontosnak, avagy kevésbé fontosnak, több vagy kevesebb gyermekkel megvalósíthatónak, mint a házasságkötés idején. Kivételt két életcél jelentett. A „munka mellett legyen elég ideje a háztartásra” és a „szép, tágas lakásban lakjon” kívánságokat a nők korábban még a kevesebb gyermekkel megvalósítható célok közé sorolták, tíz év elteltével pedig az átlaghoz képest valamivel több gyermek mellett is elképzelhetőnek tartották. A többi életcélnál inkább az a benyomásunk, hogy a fontosságot és gyermekszámot együttesen jelző pontok közelebb kerültek az átlagot jelentő origóhoz. A gyermekszámot tekintve ezt némileg jobban észre lehet venni. Különösen a „ne legyen elhagyatva öreg korában”, a „becsüljék és tiszteljék családján kívül”, a „hitének, illetve vallásának szabályai szerint éljen”, vala-

mint a „teljes és boldog családi élete legyen” céloknál tapasztalhatjuk, de az ellenkező oldalról az „elég pénze, jövedelme legyen” kívánságnál is látható. Más szempontból, de ugyancsak ezt támasztja alá a szóródási együttható alakulása is. 1991-ben az egyes életcélok fontossága 31,1%-kal, a hozzájuk kapcsolódó gyermekszám 18,1%-kal tért el átlagosan az átlagoktól, 2001-ben pedig a fontosság esetében ez a szám 27,9%-ra, a gyermekszámnál 14,1%-ra csökkent. A gyermekszám-preferenciák esetében ezt a közelítést úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az érzelmi célokat az átlaghoz képest a korábbinál kisebb gyermekszám mellett is elérhetőnek tartották, míg az anyagi vagy időbeli korlátokhoz kötődő életcélok esetében megengedőbbek voltak a gyermekszámot illetően.

II. A mindennapi életcélok fontossága és a megvalósítható gyermekszám a nők véleménye szerint (az átlagtól való százalékos eltérések alapján), 2001
Importance of daily objects of life and realisable child number in the opinion of the women (on the basis of the departure from the average expressed in percentage), 2001

Életcélok a családtervek és a tényleges gyermekszám tükrében

A mindennapi életcélokhoz kapcsolódó gyermekszám-preferenciák a nők véleményét tükrözik arról a gyermekszámról, amely mellett elképzelhetőnek tartják az említett életcélok megvalósítását. Ténylegesen azonban a nők ennél

több gyermeket hoztak világra, és még magasabb gyermekszámot kívántak saját családjukba. Az eltérések bizonyos szempontból érthetőek, mivel az értékpreferenciákhoz társuló gyermekszámok nem feltétlenül a saját családra vonatkoztak, különösen akkor, ha azokat a kérdezett lényegtelennek vagy kevésbé fontosnak tartotta saját magára nézve. Másfelől a válaszokban meglehetősen magas a „mindegy, hogy hány gyermek”-et válaszolók aránya, ami mellé akár kevés, akár sok gyermek is társítható. Más a helyzet, ha az értékpreferenciákat a már világra hozott gyermekek számának tükrében nézzük. Ebben az esetben ugyanis egy tényleges családnagyságot szembesítünk egy korábbi értékpreferenciával, azt vizsgálva, hogy mennyire játszottak szerepet ezek a későbbi gyermekvállalásban és hogyan változtak az idők folyamán. Fontos kérdés, hogy ezek a gondolkodásbeli eltérések már házasságkötéskor is tetten érhetőek vagy csak az évek során alakultak ki. Az elemzés során tehát a ténylegesen született (2001. évi) gyermekek száma alapján vizsgáljuk a házasságkötéskori és a tíz évvel későbbi értékpreferenciákat.

Az egyes életcélok fontosságának megítélésében már a házasságkötéskor is találni különbségeket a később megvalósult gyermekek száma szerint (10. táblázat). Elsősorban a szakmai karriert kell kiemelnünk, amelynek a fontosságát az egygyermekesek kétszer olyan magasra értékelték, mint azok a nők, akiknek négy vagy annál több gyermekük született. A karrier fontossága az egygyermekesektől kezdődően a gyermekszám emelkedésével egyre fokozódó ütemben csökkent. A másik individuális célnál, a legyen elég ideje önmagára és céljai megvalósítása érdekében az egy- és kétgyermekesek hasonlóan gondolkodtak, az ő véleményük tért el leginkább a négy vagy annál több gyermekesektől. Az egy- és kétgyermekesek harmadnyival fontosabbnak tartották ezt az életcélt. A környezet elismerésére törekvés a kétgyermekeseknek volt a legfontosabb, a legkevésbé pedig ugyancsak a négy és annál több gyermekeseknek számított. Általánosságban is megállapítható, hogy az *egy- és kétgyermekesek az életcélok fontosságát nagyon hasonlóan ítélték meg, míg a négy vagy annál több gyermekesek véleményei tértek el a leginkább az átlagostól.*

10. A mindennapi életcélok fontossága az élve született gyermekek száma szerint (100 fokú skálán), 1991

Importance of daily objects of life by the number of live born children (on a scale of 100 degrees), 1991

Mindennapi életcélok	Élve született gyermekek száma, 2001					Összesen
	0	1	2	3	4 és több	
Teljes és boldog családi élete legyen	98	98	98	97	94	98
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	95	96	96	94	90	95
Megfelelően taníttathassa gyermekét	91	93	93	90	85	92
Elég pénze, jövedelme legyen	74	79	77	79	79	78
Ne legyen elhagyatva öreg korára	71	76	75	72	76	75
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	61	71	68	68	61	68
Szép, tágas lakásban lakjon	63	68	67	69	69	68
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	62	65	66	63	55	65
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	53	57	57	52	43	55
Szakmai karrierje legyen	38	40	37	29	20	36
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	40	35	35	34	33	35
Átlag	68	71	70	68	64	69

Hasonló differenciák mutatkoztak a nők véleményében az életcélokhoz kapcsolódó gyermekszám-preferenciák esetében is. Szembetűnő, hogy az *élve született gyermekek száma szerint*, legalábbis az egygyermekesektől kezdődően, általában *emelkedett azoknak a nőknek az aránya, akik az életcélok megvalósíthatóságát nem kötötték össze a gyermekszámmal (11. táblázat)*. Különösen nagy volt az eltérés az „elég ideje legyen önmagára”, valamint a „képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire” életcélok megítélésénél. A négy vagy annál több gyermekesek háromszor, illetve kétszer nagyobb arányban vélték úgy, hogy az életcél megvalósítását nem befolyásolja a gyermekek száma, mint a későbbi gyermektelenek. A vallás szabályai szerinti élésnél és a családon kívüli tisztelet elérésénél, amelyet egyébként is igen magas arányban tartottak a nők gyermekszámtól függetlenül megvalósítható értéknek, az élve született gyermekek száma szerinti különbség csekély és véletlenszerű volt.

11. A mindennapi életcélokat gyermekszámtól függetlenül megvalósíthatónak tartó nők aránya (%), 1991
Proportion of women estimating daily objects of life realisable independently of child number (%), 1991

Mindennapi életcélok	Élve született gyermekek száma, 2001					Összesen
	0	1	2	3	4 és több	
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	78,7	72,8	76,3	75,2	78,8	75,4
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	60,1	62,0	65,6	65,4	63,9	64,3
Teljes és boldog családi élete legyen	33,9	35,6	35,4	40,3	45,8	36,8
Szakmai karrierje legyen	29,9	28,0	32,7	36,9	45,1	32,6
Szép, tágas lakásban lakjon	28,8	29,3	30,5	31,5	37,5	30,7
Ne legyen elhagyatva öreg korára	27,8	27,5	29,8	30,8	40,3	29,8
Megfelelően taníthatassa gyermekét	17,9	17,3	20,6	23,3	29,5	20,5
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	14,0	18,8	18,1	23,7	30,0	19,7
Elég pénze, jövedelme legyen	19,3	15,5	18,5	20,6	23,9	18,4
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	8,9	13,3	14,2	21,1	28,0	15,6
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	11,9	11,0	12,0	17,5	20,5	13,1
Átlag	29,9	30,1	32,1	35,1	40,3	32,4

Az életcélokat konkrét gyermekszámok mellett megvalósíthatónak tartó nők véleményét a preferált gyermekszámok átlaga alapján hasonlítjuk össze. Nagyon jellegzetes kép rajzolódik ki. *A legmagasabb gyermekszámokat azok a nők mondták, akiknek a tíz évvel későbbi adatfelvétel idején három, illetve négy vagy annál több gyermekük volt (12. táblázat).* A négy vagy annál több gyermekesek a „ne legyen elhagyatva öreg korára”, a „teljes és boldog családi élete legyen”, a „képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire”, valamint a „hitének szabályai szerint éljen” életcélokat gondolták a legmagasabb gyermekszám mellett megvalósíthatónak. *A legalacsonyabb gyermekszámok pedig az egygyermekesekhez, illetve a gyermektelen nőkhez kötődtek.* Kivételt jelentett az életcélok közül a szakmai karrier, amelynek megvalósulásához a négy vagy annál több gyermekesek még az egy gyermeket is soknak tartották. E kiugróan alacsony érték miatt ennél az életcélnál volt a legnagyobb különbség a gyermekszám tekintetében. Viszonylag nagy, mintegy harmadnyi volt még az eltérés a hitének, illetve vallásának szabályai szerinti éléshez kapcsolódó gyermekszámok esetében is.

12. Az átlagos gyermekszám, amely mellett a mindennapi életcélok megvalósíthatóak az élve született gyermekek száma szerint, 1991
Average child number by which the daily objects of life can be attained, by the number of live born children, 1991

Mindennapi életcélok	Élve született gyermekek száma, 2001					Összesen
	0	1	2	3	4 és több	
Ne legyen elhagyatva öreg korára	209	205	216	226	248	216
Teljes és boldog családi élete legyen	202	191	206	219	239	205
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	183	177	194	207	215	192
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	155	182	192	209	213	192
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	172	176	189	207	195	188
Megfelelően taníthatassa gyermekét	167	173	185	195	188	182
Szép, tágas lakásban lakjon	161	159	171	181	178	170
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	148	147	164	170	152	159
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	150	143	157	168	155	154
Elég pénze, jövedelme legyen	124	134	142	150	137	140
Szakmai karrierje legyen	108	111	110	113	77	109
Átlag	161	161	172	183	177	171

Ezek az eredmények azt sejtetik, hogy a kérdezett nők meglehetősen határozott érték- vagy életpreferenciákat hordozva magukban kezdik házas életüket és ez a „beállítódásuk” a később vállalt gyermekek számában is megmutatkozik.

Tíz év elteltével annyiban változott a kép, hogy a korábbi értékekről alkotott véleményüket már kissé hozzáigazítják a ténylegesen vállalt vagy nem vállalt gyermekszámhoz, illetve az aktuális családnagyság elképzeléseikhez. Ez a magatartás talán a gyermektelen nőknél mutatkozik meg leginkább (13. táblázat). Gondolkodásuk változásának legjellemzőbb vonása, hogy megnőtt szemükben az „elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására” életcél fontossága (18%-kal), és csökkent a „képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire” életcél (12%-kal). Ugyancsak mérséklődött a másik gyermekekhez kapcsolódó életcél, a megfelelő taníttatás igénye, valamint a pénz, a boldog családi élet fontossága is. A szakmai karrier, a családon kívüli tisztelet viszont növekvő jelentőségű volt számukra. Az értékrendjüknek ez a módosulása valószínűleg a jelenlegi helyzetüknek a következménye, hiszen a 2001-ben gyermektelen nők mindössze 6%-a nem kívánt gyermeket sem a házasságkötéskor, sem tíz évvel később. Kétharmaduk még 2001-ben is szeretne egy-két gyermeket szülni, s csupán egyharmaduk mondott le a gyermekáldásról feltehetőleg családi vagy egészségügyi okok miatt.

13. A mindennapi életcélok fontossága az élve született gyermekek száma szerint (100 fokú skálán,)2001

Importance of daily objects of life by the number of live born children (on a scale of 100 degrees), 2001

Mindennapi életcélok	Élve született gyermekek száma					Összesen
	0	1	2	3	4 és több	
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	83	97	98	97	92	97
Teljes és boldog családi élete legyen	93	96	98	97	92	97
Megfelelően taníttathassa gyermekét	85	97	98	97	92	96
Ne legyen elhagyatva öreg korára	73	79	81	82	78	80
Elég pénze, jövedelme legyen	69	77	77	77	80	77
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	68	73	72	71	64	71
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	64	69	71	73	70	70
Szép, tágas lakásban lakjon	62	67	68	72	76	69
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	62	65	61	58	52	61
Szakmai karrierje legyen	42	47	42	30	23	41
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	40	38	38	42	42	39
Átlag	67	73	73	72	69	73
	1991=100,0					
Szakmai karrierje legyen	111,4	117,1	116,1	104,0	119,5	114,6
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	100,4	109,1	110,6	123,9	128,8	112,8
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	117,9	113,9	108,4	111,1	121,7	111,2
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	110,0	112,4	108,6	111,5	116,9	110,5
Ne legyen elhagyatva öreg korára	102,9	104,3	108,8	113,2	103,0	107,8
Megfelelően taníttathassa gyermekét	92,7	103,7	104,6	107,3	107,7	104,5
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	105,7	97,5	104,4	106,3	114,8	103,4
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	87,8	101,3	102,4	103,7	102,2	101,7
Szép, tágas lakásban lakjon	98,2	98,0	101,8	103,3	110,2	101,3
Teljes és boldog családi élete legyen	94,8	98,3	99,7	100,1	98,3	99,1
Elég pénze, jövedelme legyen	93,2	97,5	99,9	98,3	101,1	98,8
Átlag	99,4	103,5	104,8	106,2	108,2	104,6

Az egygyermekes nőknél elsősorban az individuális célok, illetve a környezet elismerése fontosságának az erősödését kell kiemelnünk. 17%-kal nőtt a szakmai karriernek, s 14%-kal az önmagukra és céljaik megvalósítására fordított időnek a jelentősége. Mindez valószínűleg összefüggésben van a kívánt gyermekek számának módosulásával is. Az egygyermekes nőknek mindössze negyede gondolt eredetileg is csak egy gyermekre, a második felvételnél ez az arány már 57%-ra emelkedett. A többségüket azok a nők teszik ki, akik lemondtak a korábban tervezett második gyermekről.

A kétgyermekeseket, illetve azokat a nőket, akiknek ennél több gyermekük van általában az életcélok fontosságának emelkedése jellemzi. Kivételt jelent a boldog családi élet és a pénz szerepének megítélése, amelyet gyakorlatilag változatlanok vagy alig csökkenőnek tekinthetünk. A kétgyermekeseknél a szakmai karrier fontosságának növekedését, a három, illetve a négy és több gyermekeseknél pedig a vallás, a családon kívüli tisztelet, az önmagukra és

céljaik megvalósítására elegendő idő jelentőségének a fokozódását emelhetjük ki. Az előzőeken kívül megemlíthetjük még, hogy a háromgyermekeseknél hasonló mértékben növekedett annak fontossága is, hogy ne legyenek elhagyatva öreg korukban, a négygyermekeseknél pedig, hogy szakmai karrierjük legyen, illetve a munka mellett elegendő idejük legyen a háztartásra.

A kétgyermekesek kívánt gyermekszáma változott a legkevésbé. Házasságkötéskor kétharmaduk kívánt két gyermeket, tíz év után pedig négyötödre emelkedett az arányuk. A kétgyermekes nők 80%-a tehát befejezettnek tekintette termékenységét. Ezen belül közel 70%-uk kitartott házasságkötéskori elképzelése mellett, 20%-uk pedig eredetileg leginkább három, esetleg ennél több gyermeket szeretett volna családjába. A háromgyermekesek már közel sem voltak ilyen tudatos családtervezők vagy legalábbis nagyobb arányban változtatták meg a véleményüket. Házasságkötéskor a fele részük csak két gyermeket tervezett, s 36%-uk szeretett volna hármat. A későbbi megkérdezésnél már 90%-uk kívánt három gyermeket, annyit, amennyi született neki. Ezen belül is azok voltak többségben, akik házasságkötéskor még csak két gyermekre gondoltak. Azoknak a nőknek, akiknek négy vagy annál több gyermekük született, még inkább eltért egymástól a házasságkötéskori elképzelésük a tényleges gyakorlatuktól, illetve a 2001. évi véleményüktől. Még az egyharmadot sem érte el azok aránya, akik házasságkötéskor is négy vagy annál több gyermeket szerettek volna, 40%-uk pedig egy, illetve zömmel két gyermeket kívánt a családjába, azaz egyáltalán nem dédelgettek nagycsaládos álmat.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a különböző gyermekszámú nők esetében a gyermekszámmal kapcsolatos elképzelések változása és a mindennapi életcélok fontosságáról alkotott vélemények módosulása között kapcsolat van. A mindennapi életcélokat általában a kétgyermekes nők ítélték a legmagasabb arányban a korábbival azonos fontosságúnak, s ők változtattak legkevésbé a kívánt gyermekeik számán is, míg a négy vagy annál több gyermekesek tartottak ki a legkisebb arányban a házasságkötéskori véleményük mellett (14. táblázat). Másképpen fogalmazva, *minél inkább változtattak kezdeti gyermekszám elképzelésükön, annál nagyobb arányban gondolták a korábbitól eltérő fontosságúnak az életcélokat* ($r = 0,974$), legalábbis a mindennapi életcélok átlagát tekintve.

14. A mindennapi életcélok fontossága megítélésének változása az élve született gyermekek száma szerint (%), 1991, 2001
Changes in the estimation of the importance of daily objects of life by the number of live born children (%), 1991, 2001

Élve született gyermekek száma, 2001	Fontosabbnak	Azonos	Kevésbé	Összesen
		fontosságúnak	fontosnak	
	gondolja			
0	19,8	60,2	20,0	100,0
1	20,8	63,2	16,0	100,0
2	20,6	65,2	14,3	100,0
3	22,9	61,3	15,7	100,0
4 és több	26,0	56,7	17,3	100,0
Összesen	21,3	63,4	15,4	100,0

A kívánt gyermekszámok módosulását érdemes figyelembe venni az életcélokhoz kapcsolódó gyermekszám-preferenciák változásánál is, hiszen a nők élve született gyermekeinek száma szerint igencsak különböző módon változott az a gyermekszám, amely mellett az életcélokat megvalósíthatónak tartották (15. táblázat). A gyermektelenek és az egygyermekesek 10%-kal csökkentették ezt a gyermekszámot, miközben a kétgyermekesek 6, a háromgyermekesek 28, a négy vagy annál több gyermekesek 33%-kal több gyermek mellett gondolták megvalósíthatónak az életcélokat. Véleményük tehát hasonló irányban módosult, mint a kívánt gyermekek számáé. A két mutató változása között szoros kapcsolatot találtunk ($r = 0,963$). A gyermekszám-preferenciák módosulása következtében nagyobb lett a különböző gyermekszámú nők véleménye közötti eltérés, mint házasságkötéskor volt, a 10%-os különbség 63%-ra emelkedett, de ez a különbség közel sem akkora, mint amennyi a kívánt gyermekek számában kimutatható.

15. Az összesen kívánt gyermekek száma, valamint a mindennapi életcélokhoz kapcsolódó gyermekszám-preferenciák az élve született gyermekek száma szerint

Totally preferred child number and child number preferences attaching to daily objects of life, by the number of live born children

Élve született gyermekek száma	Száz nőre jutó gyermekek száma										
	élve született, 2001	összesen kívánt			preferált			összesen kívánt/preferált (%)		élve született 2001/preferált (%)	
		1991	2001	1991=100	1991	2001	1991=100	1991	2001	1991	2001
0	0	179	101	56,4	161	144	89,4	110,9	70,0	0,0	0,0
1	100	184	149	81,0	161	145	90,4	114,7	102,8	62,3	68,9
2	200	215	223	103,7	172	182	105,7	124,5	122,1	116,0	109,7
3	300	242	312	128,8	183	234	128,0	132,5	133,4	164,2	128,3
4-x	454	302	465	153,7	177	235	132,6	170,4	197,6	256,0	193,0
Összesen	195	214	226	105,3	171	181	105,9	125,6	124,9	114,4	107,9

2001-ben a gyermektelen nők már kevesebb gyermeket kívántak, mint amennyi mellett az életcélokat megvalósíthatónak tartották, holott a házasságkötéskor ez még fordítva volt. Ennek az lehet az oka, hogy az ide tartozó nők egy része talán már véglegesen lemondott a gyermekvállalásról. A többieknél a kívánt gyermekek száma a gyermekszám növekedésével egyre inkább meghaladta az életcélokhoz kapcsolódó gyermekszám-preferenciákat. A két-, háromgyermekeseknél 20–30% körüli volt az eltérés a kétféle gyermekszám között mindkét felvétel idején. A négy vagy annál több gyermekeseknél az egyébként is nagy, 70%-nyi különbség még emelkedett is. Tíz évvel a házasságkötés után már kétszer annyi gyermeket kívántak a családjukba, mint amennyi mellett az életcélokat megvalósíthatónak gondolták.

Visszatérve a gyermekszám-preferenciák változására, a különböző gyermekszámú nők véleményének elég egyértelmű átalakulását mutatja, hogy az életcélok többségéről azonos irányban változott meg a véleményük (16. táblázat). A három, valamint a négy és több gyermekesek minden életcél magasabb gyermekszám mellett tartották megvalósíthatónak. A kétgyermekesek véleményének módosulását egy szerényebb mértékű emelkedés jellemezte, kivéve a „ne legyen elhagyatva öreg korában”, a „becsüljék és tiszteljék családján kívül” és a „hitének, illetve vallásának szabályai szerint éljen” életcélokat, amelyeket kisebb gyermekszám mellett is elérhetőnek tartottak. A kétgyermekesek vélemény változásának iránya jellemezte egyébként a nőket összességében is. Az egygyermekesek és a gyermektelen nők gyermekszám-preferenciái is elég egyenesen módosultak, de ellenkező irányban. Az életcélokat már csak a korábbiánál kisebb gyermekszám mellett gondolták megvalósíthatónak, kivéve a „munka mellett legyen elég ideje” kívánságot, illetve a gyermektelen nők esetében

még az „elég pénze, jövedelme”, illetve „szakmai karrierje legyen” életcélokat. Úgy tűnik, mintha gyermekszám-preferenciáikban a tényleges helyzetükhöz közeledtek volna, hiszen 1991-ben még nem ennyi gyermekük volt, illetve nem ennyit szerettek volna, mint most.

16. Az átlagos gyermekszám, amely mellett a mindennapi életcélok megvalósíthatóak az élve született gyermekek száma szerint, 2001
Average child number by which the daily objects of life can be attained, by the number of live born children, 2001

Mindennapi életcélok	Élve született gyermekek száma					Összesen
	0	1	2	3	4 és több	
Teljes és boldog családi élete legyen	162	165	208	280	311	209
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	172	161	206	273	295	206
Ne legyen elhagyatva öreg korára	159	165	203	273	289	205
Megfelelően taníttathassa gyermekét	155	149	196	241	235	190
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	157	151	190	253	248	190
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	123	146	192	258	280	189
Szép, tágas lakásban lakjon	151	152	190	243	238	189
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	109	138	182	253	266	182
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	135	139	170	219	226	170
Elég pénze, jövedelme legyen	129	129	163	195	186	158
Szakmai karrierje legyen	112	111	124	135	124	121
Átlag	144	145	182	234	235	181
	1991=100,0					
Munka mellett legyen elég ideje a háztartásra	106,2	103,0	116,0	148,2	163,6	119,3
Elég pénze, jövedelme legyen	104,3	96,7	114,5	130,2	135,1	112,9
Szép, tágas lakásban lakjon	93,8	95,2	111,0	133,9	133,9	111,3
Szakmai karrierje legyen	103,8	99,4	112,7	119,6	161,5	111,1
Elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására	89,5	97,0	108,6	130,8	145,6	110,0
Képes legyen elegendő gondot fordítani gyermekeire	93,9	91,0	106,3	132,2	137,1	107,5
Megfelelően taníttathassa gyermekét	92,9	85,8	106,1	123,8	125,5	104,1
Teljes és boldog családi élete legyen	79,8	86,6	101,0	127,9	130,3	102,1
Hitének ill. vallásának szabályai szerint éljen	79,2	80,2	99,8	123,2	131,3	98,8
Becsüljék és tiszteljék családján kívül	63,6	78,3	96,3	121,9	135,9	96,8
Ne legyen elhagyatva öreg korára	76,1	80,5	94,0	120,5	116,6	94,8
Átlag	89,4	90,4	105,7	128,0	132,6	105,9

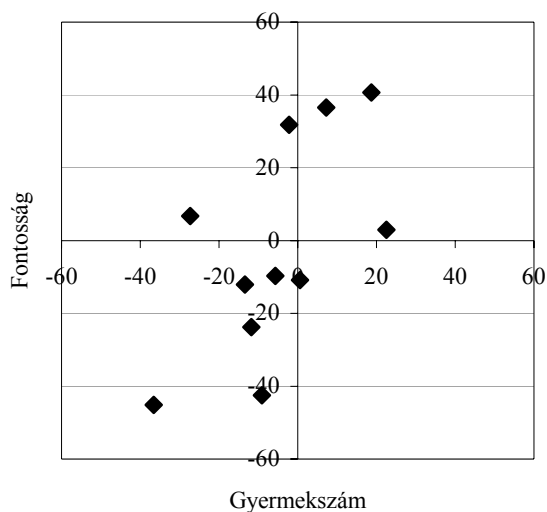
A gyermekszám-preferenciáknak a változása azzal járt együtt, hogy *a különböző gyermekszámú nők véleménye jobban differenciálódott*. A legnagyobb különbségek éppen olyan életcéloknál alakultak ki, amelyek függetlenek voltak a pénzbeli és időbeli korlátoktól. A családon kívüli tisztelet elérését, a vallás szabályai szerinti életet, valamint a boldog családi életet kétszer, két és félszer több gyermek mellett gondolták megvalósíthatónak azok a nők, akiknek legalább négy gyermekük volt, mint a gyermektelenek. A legegységesebben pedig a szakmai karriert ítélték meg. A gyermektelenek kivételével a nők ehhez az életcélhoz társították a legalacsonyabb gyermekszámot, s a két szélső érték közötti különbség is csak 22% volt az átlagos 63%-kal szemben.

A különböző gyermekszámú nőknek a mindennapi életcélokkal és a hozzájuk kapcsolódó gyermekszám-preferenciákkal kapcsolatos gondolkozásának eltéréseit, s annak változását jól szemléltetik azok az ábrák, amelyeken a nők átlagához viszonyítjuk véleményüket (III–VII. ábra). Vagyis az egyes pontok azt jelzik, hogy házasságkötéskor, illetve tíz évvel a házasságkötés után a különböző gyermekszámú nők az átlaghoz képest kisebb vagy nagyobb fontosságot tulajdonítottak az egyes életcéloknak, s ezeket több vagy kevesebb gyermek mellett tartották megvalósíthatónak. A vizsgált minta egészére jellemző értékstruktúrát, s annak változását már korábban bemutattuk.

1991

0 gyermek

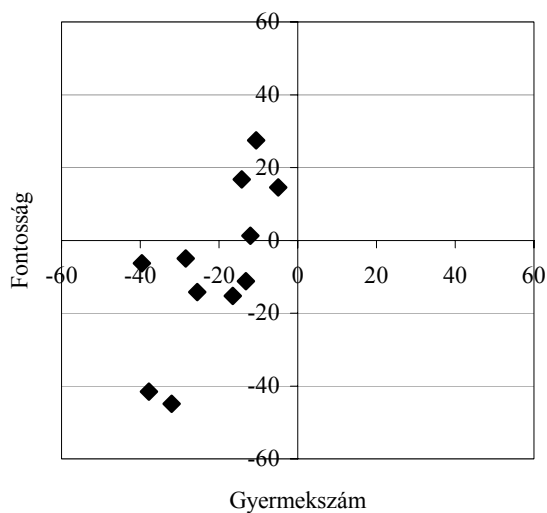
	Gy	F
idő magára	-12	-24
öregkor	23	3
tisztelet	1	-11
pénz	-27	7
vallás	-9	-43
gyermek	7	37
karrier	-37	-45
családi élet	19	41
háztartás	-13	-12
lakás	-6	-10
taníttatás	-2	32

2001

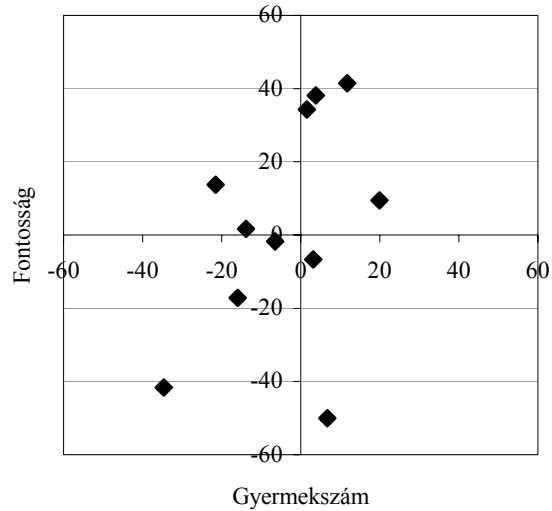
0 gyermek

	Gy	F
idő magára	-26	-14
öregkor	-12	1
tisztelet	-40	-6
pénz	-28	-5
vallás	-32	-45
gyermek	-5	15
karrier	-38	-42
családi élet	-11	27
háztartás	-13	-11
lakás	-16	-15
taníttatás	-14	17

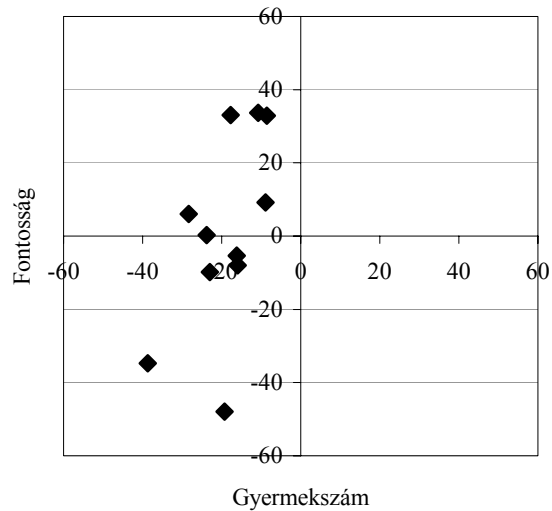

III. A mindennapi életcélok fontossága és a megvalósítható gyermekszám a gyermektelen nők véleménye szerint (a nők átlagától való százalékos eltérés alapján), 1991, 2001
Importance of daily objects of life and realisable child number in the opinion of the childless women (on the basis of the departure from the female average expressed in percentage), 1991, 2001

1991		
1 gyermek		
	Gy	F
idő magára	-16	-17
öregkor	20	9
tisztelet	3	-7
pénz	-22	14
vallás	7	-50
gyermek	4	38
kARRIER	-35	-42
családi élet	12	41
háztartás	-14	2
lakás	-6	-2
taníttatás	2	34

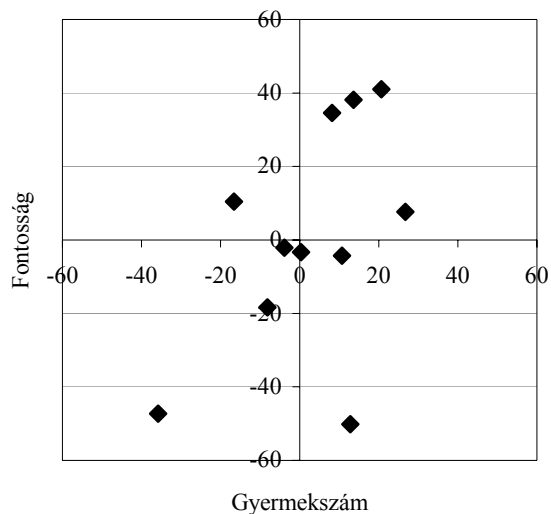

2001		
1 gyermek		
	Gy	F
idő magára	-23	-10
öregkor	-9	9
tisztelet	-24	0
pénz	-28	6
vallás	-19	-48
gyermek	-11	34
kARRIER	-39	-35
családi élet	-9	33
háztartás	-16	-5
lakás	-16	-8
taníttatás	-18	33

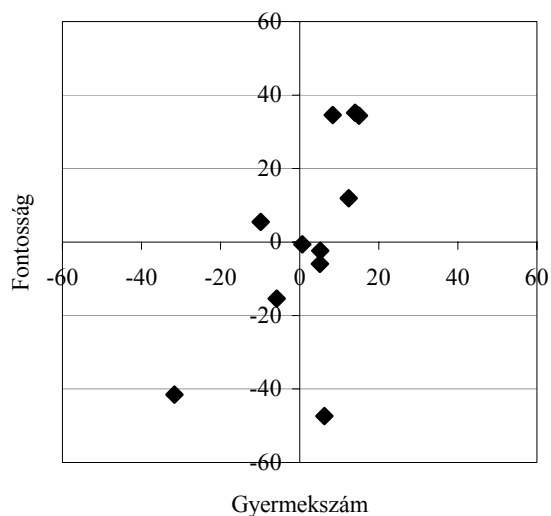

IV. A mindennapi életcélok fontossága és a megvalósítható gyermekszám az egygyermekes nők véleménye szerint (a nők átlagától való százalékos eltérések alapján), 1991, 2001
Importance of daily objects of life and realisable child number in the opinion of the one-child women (on the basis of the departure from the female average expressed in percentage), 1991, 2001

1991		2 gyermek	
	Gy	F	
idő magára	-8	-18	
öregkor	27	8	
tisztelet	11	-4	
pénz	-17	10	
vallás	13	-50	
gyermek	14	38	
kARRIER	-36	-47	
családi élet	21	41	
háztartás	-4	-2	
lakás	0	-3	
taníttatás	8	35	

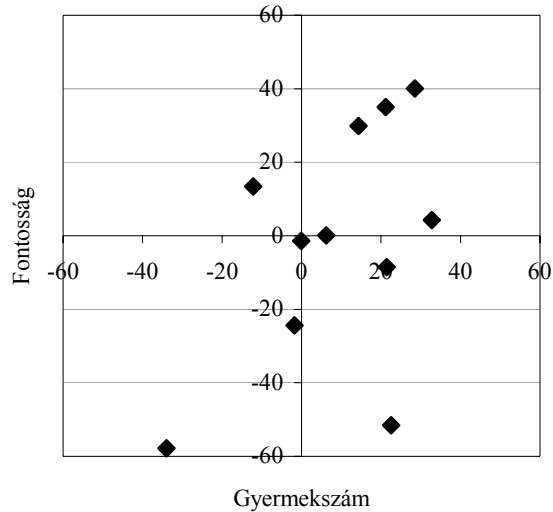

2001		2 gyermek	
	Gy	F	
idő magára	-6	-15	
öregkor	12	12	
tisztelet	1	-1	
pénz	-10	5	
vallás	6	-47	
gyermek	14	35	
kARRIER	-32	-41	
családi élet	15	34	
háztartás	5	-2	
lakás	5	-6	
taníttatás	8	35	

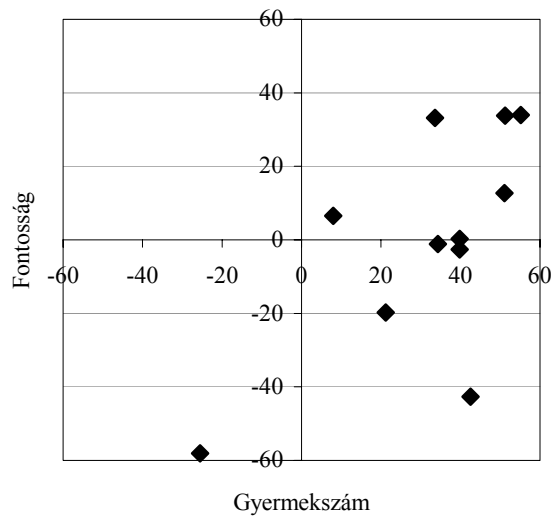

*V. A mindennapi életcélok fontossága és a megvalósítható gyermekszám a két-gyermekes nők véleménye szerint
(a nők átlagától való százalékos eltérések alapján), 1991, 2001*
*Importance of daily objects of life and realisable child number in the opinion of
the women with two children (on the basis of the departure from the female
average expressed in percentage), 1991, 2001*

1991		
3 gyermek		
	Gy	F
idő magára	-2	-24
öregkor	33	4
tisztelet	21	-9
pénz	-12	13
vallás	23	-52
gyermek	21	35
kARRIER	-34	-58
családi élet	29	40
háztartás	0	-1
lakás	6	0
taníttatás	14	30

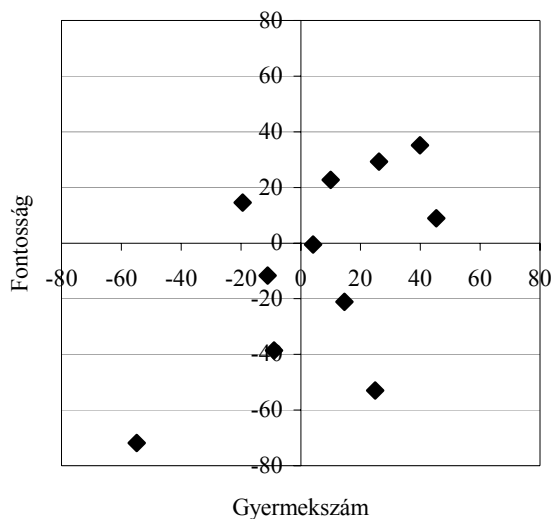

2001		
3 gyermek		
	Gy	F
idő magára	21	-20
öregkor	51	13
tisztelet	40	-3
pénz	8	7
vallás	43	-43
gyermek	51	34
kARRIER	-26	-58
családi élet	55	34
háztartás	40	0
lakás	34	-1
taníttatás	34	33

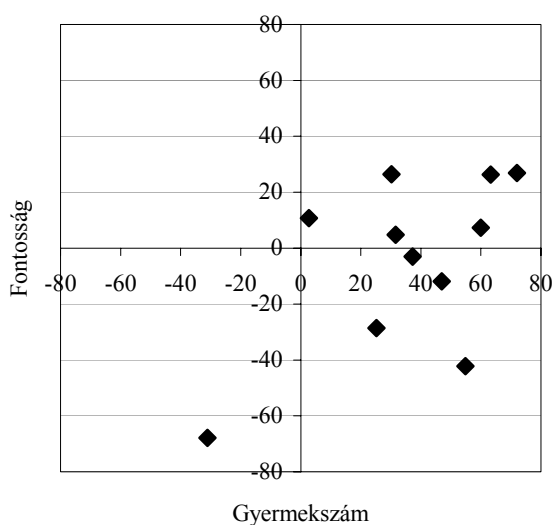

VI. A mindennapi életcélok fontossága és a megvalósítható gyermekszám a háromgyermekes nők véleménye szerint
 (a nők átlagától való százalékos eltérések alapján), 1991, 2001
 Importance of daily objects of life and realisable child number in the opinion of the women with three children (on the basis of the departure from the female average expressed in percentage), 1991, 2001

1991	
4 és több gyermek	
	Gy F
idő magára	-9 -39
öregkor	45 9
tisztelet	15 -21
pénz	-19 15
vallás	25 -53
gyermek	26 29
kARRIER	-55 -72
családi élet	40 35
háztartás	-11 -12
lakás	4 -1
taníttatás	10 23

2001	
4 és több gyermek	
	Gy F
idő magára	25 -29
öregkor	60 7
tisztelet	47 -12
pénz	3 11
vallás	55 -42
gyermek	63 26
kARRIER	-31 -68
családi élet	72 27
háztartás	37 -3
lakás	32 5
taníttatás	30 26

VII. A mindennapi életcélok fontossága és a megvalósítható gyermekszám a négy és több gyermekes nők véleménye szerint
(a nők átlagától való százalékos eltérések alapján), 1991, 2001
Importance of daily objects of life and realisable child number in the opinion of the women with four or more children (on the basis of the departure from the female average expressed in percentage), 1991, 2001

A gyermektelen és egygyermekes nők véleményének átalakulása nagyon látványos. Bár a házasságkötéskor is voltak eltérések, pl. a gyermektelen nők az átlaghoz képest kevesebb gyermekkel tartották megvalósíthatónak a gyermekek megfelelő taníttatását vagy a vallás szabályai szerint élést, de tíz évvel később már minden életcélról ezt gondolták. Esetükben fontosnak tartott életcélok kerültek ebbe a kategóriába, a teljes és boldog családi élet, a gyermekek megfelelő gondozása, s a ne legyen elhagyatva öreg korában. A véleményeknek ez az „átcsúsztása” még több életcél esetében következett be az egygyermekeseknél, amelyek között fontos, s kevésbé fontos kívánságok egyaránt szerepeltek. A kétgyermekesek véleménye, s annak változása értelemszerűen közel esett az átlaghoz. A három, valamint a négy és több gyermekes nők gondolkodása is nagyon átalakult, csak itt ellenkező irányú folyamat zajlott le, mint a gyermektelen és egygyermekes nőknél. Az életcélokat a karrier kivételével az átlaghoz képest egyaránt több gyermekkel tartották megvalósíthatónak, akár fontosnak, akár kevésbé fontosnak tartották azokat.

Összefoglaló

Az 1990/91-ben házasságot kötött nők értékrendjében a családdal és a gyermekkel kapcsolatos értékek kiemelkedő szerepet tölthettek be mind házasságkötésükkor, mind tíz évvel később. Ez egyáltalán nem meglepő eredmény, a házasságkötés választása is lényegében ennek az értékrendnek a következménye, hiszen a kilencvenes évek elején már javában tartott a házassági kedv hanyatlása, még ha nem is öltött olyan méreteket, mint napjainkban. A családi élet boldogságát, a gyermekek megfelelő gondozását, nevelését, iskoláztatását tartották különösen fontosnak a nők. Az anyagi javak (pénz, megfelelő lakás) közepes helyet foglaltak el értékrendjükben. Ugyancsak ebben a közepes sávban helyezkedtek el más, a családhoz, gyermekekhez kapcsolódó értékek (ne legyen elhagyatva öreg korában, munka mellett legyen elég ideje a háztartásra), valamint a környezet elismerésére törekvés (becsüljék és tiszteljék családján kívül). Az individuális célok (elég ideje legyen önmagára és céljai megvalósítására, szakmai karrier) és a vallás szabályai szerinti élés a felsorolt mindennapi életcélok közül egyértelműen a ranglista aljára, a kevésbé fontos értékek közé kerültek.

Átlagosan a nők egyharmada érezte úgy, hogy a felsorolt életcélok megvalósítása nem függ a gyermekek számától. A konkrét gyermekszámot megjelölő nők az egyes életcélokat leginkább két gyermek mellett tartották elérhetőnek. A kétgyermekes családmódel előnyben részesítése különösen magas volt a fontosság-ranglista élén álló, a családi élet boldogságával és a gyermekek megfelelő gondozásával, taníttatásával kapcsolatos életcéloknál. Az elég jövedelem, pénz elérését már csak kisebb gyermekszámmal vélték megvalósíthatónak,

legkevésbé pedig a szakmai karriert tudták összeegyeztetni a gyermekvállalással.

Tíz évvel később a nők a mindennapi életcélokat valamivel fontosabbnak érezték, mint házasságkötésük idején. Emelkedett az individuális célok, a vallás fontossága, de fontosabb lett a családon kívüli tisztelet, megbecsülés elérése, s a ne legyen elhagyatva öreg korában kívánság is. A legfontosabb célokról volt a legstabilabb a nők véleménye. A teljes és boldog családi életet, a gyermekek megfelelő gondozását, taníttatását a nők 80–90%-a mindkét időpontban azonos fontosságúnak gondolta. A többi életcél esetében ez az arány 50–60% között alakult.

Változások történtek a gyermekszám-preferenciákban is. A száz nőre jutó gyermekek száma 171-ről 181-re emelkedett. Megnőtt azoknak a nőknek az aránya, akik három vagy több gyermek mellett is elérhetőnek tartották e célokat.

A vizsgálat legérdekesebb kérdése volt, hogy a megvalósult gyermekszám tükrében hogyan változott a nők gondolkodása az eltelt tíz év alatt. A longitudinális vizsgálat sajátossága, hogy ilyen jellegű kérdésre válaszolhatunk. A házasságkötés után a gyermekkel kapcsolatos értékeállítódásuk különbségei már tetten érhetők. Az életcél többségét általában az egy- és kétgyermekesek gondolták a leginkább fontosnak, a négy vagy annál több gyermekesek pedig a legkevésbé fontosnak. A gyermekszám-preferenciák esetében még inkább eltértek a vélemények, de a tendencia azonos volt. A legmagasabb gyermekszámokat – a szakmai karrier kivételével – azok a nők mondták, akiknek a tíz évvel későbbi adatfelvétel idején három, illetve négy vagy annál több gyermekük volt. A legalacsonyabb gyermekszámok pedig az egygyermekesekhez, illetve a gyermektelen nőkhez kötődtek.

Tíz évvel később a különböző gyermekszámú nők véleménye lényegesen differenciáltabbá vált. Minél több gyermeke született a nőnek, annál inkább változtatott véleményén, már legalábbis a fontosság átlagos értékét tekintve. A gyermekszám-preferenciák is abban az irányban változtak, ahogy a kívánt gyermekek száma. A gyermektelen és az egygyermekes nők csökkentették ezeket, azok a nők pedig, akiknek kettő vagy annál több gyermekük született, a korábbinál magasabb gyermekszám mellett tartották az életcélokat megvalósíthatónak. Az ilyen irányú változás az életcél többségét jellemezte. A nagyobb különbségek éppen olyan életcéloknál alakultak ki, amelyek függetlenek voltak a pénzületi és időbeli korlátoktól. A családon kívüli tisztelet elérését, a vallás szabályai szerinti életet, valamint a boldog családi életet kétszer, két és félszer több gyermek mellett gondolták megvalósíthatónak azok a nők, akiknek legalább négy gyermekük született, mint a gyermektelenek. A legegységesebben pedig a szakmai karriert ítélték meg, ezt tartották a legkevésbé összeegyeztethetőnek a gyermekvállalással. Bár e kohorsz erősen családcentrikus, a szakmai karriert a felkínált értékek vége felé rangsorolták, ez utóbbi eredmény is ráírta-

nyítja a figyelmet a szakmai karrier fontossága növekedésének szerepére a jelenleg tapasztalható termékenység csökkenésének magyarázatában.

A gyermekszám-preferenciák, a kívánt és a megszületett gyermekek számának változása közötti kapcsolatról a mindennapi tapasztalataink alapján feltételezhetjük hogy nem egy egyirányú, ok-okozati összefüggést tükröz, hanem valószínűleg egy összetett folyamat eredményeként alakult ki. Az emberek gyermekszámmal kapcsolatos elképzeléseinél az értékrendjük, s a hozzá kapcsolódó gyermekszám-preferenciák fontos kiinduló alapot jelentenek, de a mindennapi tapasztalataink alapján ezek módosulhatnak, s változást okozhatnak a korábbi terveikben és azok megvalósulásában, valamint értékrendszerükben. A házasságkötéskor meglévő érték- és gyermekszám-preferenciák már jelezték a nők beállítódásának különbségeit, de véleményük jellegzetes változásában, s fokozódó differenciálódásában minden bizonnyal nagy szerepe volt a tíz évvel későbbi helyzetüknek is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Kamarás, Ferenc (1998):* Population Policy as a National Issue. In: Population, Family, and Welfare. Vol. I. Clarendon Press, Oxford. 139–157.
- Központi Statisztikai Hivatal (2003):* Tíz évvel a házasságkötés után (az 1990–1991-ben házasságot kötött nők longitudinális vizsgálata) 2001. KSH
- Palomba, Rosella (1998):* Value Preferences and Attitudes on Population. In: Population, Family, and Welfare. Vol. II. Clarendon Press, Oxford. 51–71.
- S. Molnár Edit (2002):* A közvélemény gyermekszám-preferenciái. In: Népeesség – értékek – vélemények. Szerk. Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt, KSH Népeesség-tudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentései 73. 35–53.

Tárgyszavak:

Életmód, Termékenység

DAILY OBJECTS OF LIFE AND CHILD NUMBER

Summary

This paper was based on the data survey made on women having got married in 1990/91 just after their marriage and ten years later (N=3155). There were several questions in both surveys by the help of which we wished to be informed on the respondents' opinions of marriage, family life and other values. One part of the questions asked about the importance of different objects of life while the other part about the child number by which those objects were still realisable.

The values relating to family and children had a great part in the women's scale of values at their marriage as well as ten years later. The respondent women considered particularly important the happiness of family life, the suitable nursing, upbringing and education of children. Of examined daily objects of life the individual objects and life in accordance with the rules of some religion expressly took place among the less important values, at the bottom of the scale of values.

The differences between women's values relating to children could be pointed out even after their marriage but ten years later the opinions of women of different child number became significantly more differentiated. They changed particularly their child number preferences in accordance with the changes in the number of children wished by them. Childless and one-child women lessened their child number preferences while the others considered their objects of life realisable with higher child number than earlier. This kind of changes characterised most of the objects of life. Larger differences could be observed just in the case of those objects of life that were independent of financial means and restrictions relating to time (e.g. being respected out of the family, living in accordance with the rules of some religion, happy family life). The respondents judged the professional career the most uniformly: they considered it the least reconcilable with childbirth.

Concerning the child number preferences, the connection between the changes in the number of wished and born children we can suppose on the basis of our daily experiences that the mentioned connection doesn't refer to an unilinear, causal relation. It must be the result of a process, the components of which mutually strengthen each other. The value and child number preferences at marriage had already shown the differences of women's attitudes, but the position in which they lived ten years later had definitely a great part in the characteristic change and differentiating of their opinions.

A FINNUGOR NÉPEK LÉLEKSZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA OROSZORSZÁGBAN 1959 ÓTA¹

SEPPO LALLUKKA

Bevezetés

Tizenöt évvel ezelőtt, a peresztrojka sodrásában, egy mordvin tudós kiszámította, hogy 2135-re népének utolsó képviselője is eltűnik a Föld színéről – amennyiben a megelőző évtizedek hanyatló demográfiai trendje változatlanul folytatódik.² Tudományosan természetesen megalapozatlan az a feltételezés, hogy a változás jellege ilyen hosszú időn keresztül változatlan fog maradni. A népességszám-változás tényezői ugyanis igen, mozgékonyak; egy évtizedre sem fagyaszthatók be, nemhogy annál hosszabb időszakokra.

Ennek ellenére nem lenne helyénvaló kizárólag szigorú tudományos szempontból értékelni a mordvin professzor számításait. Abban az időben, amikor a tömegkommunikáció segítségével először nyíltak lehetőségek évtizedeken keresztül elhallgatott fájó kérdések megtárgyalására, a mordvinok jövőjének tisztázása sajátos figyelmeztetésül, „ébresztőt fújó prognózisként” szolgált. Már önmagában az a tény, hogy a népszámlálási adatok szerint a mordvinok száma 1939 óta szakadatlanul csökken, elég súlyos érvként szolgált ahhoz, hogy jövőbeli sorsuk alakulása aggodalomra adjon okot.

A peresztrojka éveiben az ehhez hasonló, az etnikai-kulturális kisebbségek demográfiai és egyéb problémáit érintő, figyelemfelkeltést szolgáló publikációk mindennapivá váltak, és általában meglehetősen élesen fogalmaztak. E vitákon vörös fonálként húzódott végig az etnikai és a nyelvi asszimiláció kérdése. Ez nyilván annak a következménye volt, hogy a peresztrojka előtt a hivatalos ideológia – különösen a nemzeti kultúrák egyidejű felvirágoztatásáról és közelítéséről szóló tézis – komoly akadályt gördített e téma megvitatása elé. Ha mégis érintették, akkor kizárólag a szocialista társadalomban megvalósuló asszimilációs folyamatok „természetes” és „jóindulatú” jellegéből lehetett kiindulni. Bár a problémát csak megfelelő ideológiai keretek között lehetett tárgyalni, a tudományos munkákban időnként hivatkoztak Oroszország egyes népcsoportjaira,

¹ A Finnugor Népek IV. Világkongresszusán (Tallinn, 2004. augusztus 15–19.) elhangzott előadás. Oroszból fordította: *Daróczi Etelka*.

² Тревожный прогноз профессора Сетина: в 2097 году в нашей республике исчезнет последний мордвин (Setin professzor nyugtalanító prognózisa: 2097-ben köztársaságunkban kihal az utolsó mordvin) *Мокиень правда*, 25 декабря 1990.

főképp a finnugorokra, amelyek tagjai közül sokan etnikai identitást váltottak, s a leggyakrabban arról volt szó, hogy orosz identitást vettek fel. Például a karélokot és a mordvinokat gyakran nevezték olyan népnek, amelyben az asszimilációs folyamatok szemmel láthatóan előrehaladtak. Ez a megfigyelés önmagában nem új; már a forradalom előtti szerzők figyelmét sem kerülte el a finnugor csoportok oroszosodása, ráadásul ők teljesen szabadon véleményt nyilvánítottak arról, hogyan kellene meggyorsítani ezt a folyamatot.³ Tőlük és a nemzetek közeledéséről, illetve a távoli jövőben való egybeolvadásukról szóló szovjet koncepciótól eltérően a kortárs diskurzusok részvevői általában negatív jelenségnek tekintik az etnikai-kulturális sajátosságok elvesztését és az asszimilációt.

Az oroszokra történelmileg a viszonylag nyitott etnikai rendszer jellemző. A nem orosz népek tagjainak ezért volt lehetőségük arra, hogy az orosz kultúra és nyelv elsajátításával beolvadjanak az uralkodó etnikai csoportba. Ez kétségtelenül óriási szerepet játszott az asszimiláció megkönnyítésében. A finnugorok számára nagy jelentősége volt és van annak a körülménynek, hogy településeik általában oroszokkal vannak körülvéve, vagyis az oroszok jelentik számukra a legfontosabb partner csoportot. A szoros és hosszan tartó kapcsolatok eredményeként az asszimiláció sok tekintetben természetes úton zajlott le. Ennek ellenére, bár eloroszosodásukban a spontán és nem a kikényszerített asszimiláció játszotta a fő szerepet, tudatos oroszosítási politika is folyt. Más szóval a finnugorok orosz kultúrába való asszimilációjában mind a természetes, mind az erőszakos elemek megtalálhatók.⁴

Úgy tűnik, Oroszországban lényeges különbségek vannak az egyes finnugor népek és csoportok között abban a vonatkozásban, milyen mértékben rombolták eróziós folyamatok rombolása a nemzeti öntudatot, az etnikai hovatartozás alapvető markereit, például a nyelvtudást. Ugyanakkor ezeknek a kisebbségi népeknek többé-kevésbé közös jellemzőjük, hogy felszívódnak az uralkodó kultúrába, és ennek következtében tagjaik identitása gyakran meglehetősen bonyolult, rétegzett és töredékes. Ebből kifolyólag, és a megfigyelhető asszimilációs veszteségek miatt jellemezték a mordvin, az udmurt, a mari és a komi nyelveket potenciálisan fenyegetett nyelveknek az Európa Tanács 1998-as parlamenti ülésén, amelyet Oroszország finnugor népeinek szenteltek. Oroszország

³ Lásd például: И. Н. Смирнов: Обрусение инородцев и задачи обрусительной политики (Az idegenek oroszosítása és az oroszosítási politika feladatai) *Исторический вестник*, № 47, 1892.

⁴ R. Taagepera. *The Finno-Ugric Republics and the Russian State (A finnugor köztársaságok és az orosz állam)*. London: Hurst: 395–96; С. Лаллукка: Ассимиляционные процессы среди финно-угорских народов России во второй половине XX века (Asszimilációs folyamatok Oroszország finnugor népei körében a XX. század második felében). *Археология и этнография Марийского края*, вып. 26. Йошкар-Ола: Марийский научно-исследовательский институт им. В. М. Васильева, 2002: 34–44.

többi finnugor nyelveit az említett dokumentum vagy a közvetlenül, vagy a komolyan fenyegetett nyelvek közé sorolta.⁵

Ebben a cikkben Oroszország finnugor népei lélekszámának és egyéb jellemzőinek változását tekintjük át fő vonalakban a XX. század második felében. Szó lesz e népek létszámára ható tényezőkről, a népesség természetes szaporodásáról, a migrációról és az asszimilációról. Annak érdekében, hogy a felvetett kérdéseket ne környezetükből kiszakítva tanulmányozzuk, az egyes finnugor népek vagy csoportok adatait általában az ország össznépességére, illetve a közvetlen szomszédokra, az oroszokra és a tatárookra vonatkozó mutatószámokkal együtt követjük nyomon.

A jelen cikkben használt információk legfőbb forrásaként a népszámlálások szolgáltak. Mivel a népességstatisztika a nemzetiséget és a nyelvet általában nem sorolja a legfontosabb jellemzők közé, gyakran igen nehéz, hacsak nem teljesen lehetetlen, a demográfiai mutatószámokat etnikai csoportonként kiszámítani. Ez a korlát ebben az esetben is arra szorít bennünket, hogy a legalapvetőbb mutatószámokkal elégedjünk meg.

A népszámlálási adatok áttekintése

A népesség lélekszáma

A nemzetiségre vonatkozóan feltett kérdés mind a szovjet népszámlálások során, mind 2002-ben a megkérdezett személy saját etnikai meghatározásán, azaz önbevalláson alapult. A válaszadók szabadon választhatták meg saját nemzetiségüket saját szubjektív elgondolásuknak megfelelően. Ez azt jelentette, hogy a „nemzetiség” kategória nem rokonsághoz, vagy születési helyhez, hanem a kulturális közösség iránti érzéshez kapcsolódott.⁶ Az 1989-es össz-szövetségi népszámlálás 19 finnugor (illetve kissé szélesebb értelemben, uráli) nyelvcsaládhoz tartozó nemzetiséget különböztetett meg a Szovjetunió területén.⁷ A Szovjetunióban összesen 4,6 millió ember tekintette magát e 19 etnikai csoport valamelyikéhez tartozónak. Közülük 3,2 millióan laktak az Orosz Föderáció határain belül.

⁵ Uralic Minority Cultures. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Doc. 8126 (2 June 1998): 5. Orosz nyelven megtalálható: <<http://www.suri.ee/>>.

⁶ Lásd például: Ю. В. Арутюнян, А. А. Сусоколов. Переписи населения как источник количественного анализа этнокультурных процессов (A népszámlálások mint az etno-kulturális folyamatok mennyiségi elemzésének forrása). *Советская этнография*. 1983, № 5: 14–15., továbbá S. Lallukka: “The East Finnic Minorities in the Soviet Union. An Appraisal of the Erosive Trends”. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B, vol. 252*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 1990: 71–78.

⁷ A „finnugor” terminológiát ebben a cikkben tágabb értelemben használjuk, amely így nemcsak a tulajdonképpeni finnugor, hanem a szamojéd népeket és nyelveket is magában foglalja.

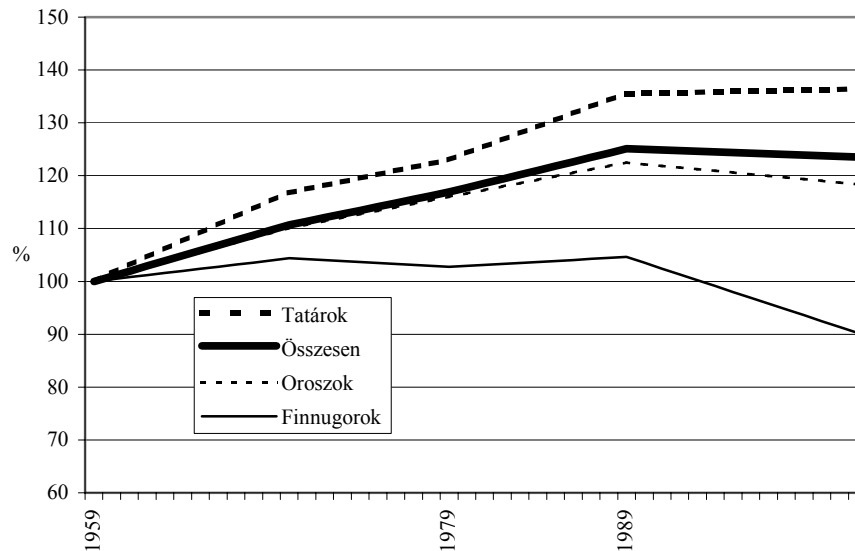
Mint ismeretes, az első poszt-szovjet népszámlálás 2002 októberében zajlott le Oroszországban.⁸ 2004 júliusáig csak néhány előzetes eredményt hoztak nyilvánosságra azok közül, amelyek kifejezetten a nemzetiségre, illetve a nyelvre vonatkoztak. Az eddig megkapott adatok azt mutatják, hogy az 1989-es és a 2002-es népszámlálás közötti 13 év és 9 hónap alatt a finnugor csoport tagjainak oroszországi lélekszáma csaknem félmillióval csökkent, és ennek eredményeképp 2,8 millió embert tett ki.

Itt azonban nem az a feladatunk, hogy csak a legutóbbi népszámlálásközi időszak fejlődését vizsgáljuk, hanem ennél jóval hosszabb időszakot fogjunk át. Az elemzés ezért a két utolsó népszámláláson kívül az 1959-es, 1970-es és 1979-es népszámlálások anyagára is támaszkodni fog. Ám mivel az utolsó népszámlálás adatai régióként még nem állnak rendelkezésre, ez a körülmény gyakorlatilag eleve eldöntötte, hogy vizsgálatunk Oroszország egészére vonatkozzon. Az elemzés számára tizenhárom finnugor (uráli) nyelvcsalád népeire vonatkozó adatokat gyűjtöttünk össze. Azon kívül, hogy a kiválasztott népek ehhez a nyelvcsaládhoz tartoznak, még két további kritériumnak is megfelelnek: egyrészt annak, hogy fő lakóterületük teljes mértékben Oroszország határain belül fekszik, másrészt annak, hogy mindegyikükre vonatkozóan található adatok a fent említett valamennyi népszámlálás publikált eredményei között.⁹ Az ily módon meghatározott csoportba 2002-ben összesen 2,7 millióan tartoztak (lásd a mellékletet), ami Oroszország összes finnugor közösségének több, mint 97%-át teszi ki.

Hogy néz ki a finnugor népek számszerű gyarapodása az ország összlakosságához és a közvetlen szomszédokhoz viszonyítva? Az I. ábra erről ad képet 1959 januárja és 2002 októbere között. Látható, hogy az első három népszámlálásközi időszakban, tehát az 1989 előtti harminc év alatt az ábrán kiválasztott mindegyik csoport népessége vagy nőtt, vagy a korábbi szinten maradt. A legértelmezesebb növekedés ebben az időszakban a tatároknál tapasztalható, számuk 1989-re 35%-kal nőtt. Az oroszok középső helyet foglalnak el, népességük ugyanezen időszak alatt 22%-kal nőtt. Mivel az oroszok teszik ki Oroszország össznépességének mintegy 80%-át, érthető, hogy az ő görbéjük csaknem egybeesik az egész Orosz Föderáció görbéjével. A többi csoporttól eltérően a finnugor népek népességszáma 1989-ig alig változott. Az ábrán az őket jellemző vonal 100 és 105 között haladt, vagyis az ingadozás még az 5%-ot sem érte el.

⁸ Lebonyolításának programja sok vitát idézett elő és számos kérdést vetett fel. A „szűk keresztmetszetek” ellenére hajlok arra, hogy egyetértsek azzal a véleménnyel, mely szerint a népszámlálás eredményei legitimek és megfelelő kritikával értékelhetők. Lásd: В. Тишков, В. Степанов. Российская перепись в этническом измерении (Az orosz népszámlálás etnikai dimenziója). *Демоскоп Weekly* № 155 – 156 (19 апреля - 2 мая 2004) <<http://demoscope.ru/weekly/2004/0155/tema01.php>>.

⁹ A következő népek kerültek be ebbe a csoportba: mordvinok, udmurtok, marik, komik, komi-permjákok, karélok, vepszék, számik, hantik, manysik, nyenyeccek, szölkupok, nganaszánok. E csoporton belül a számik bizonyos értelemben kivételt jelentenek, amennyiben lakóterületük négy állam területére terjed ki.

I. Az orosz, tatár és finnugor népesség létszámának változása Oroszországban 1959–2002 között (1959=100%)
 Change of size of the Russian, Tartar and Finno-Ugric populations in Russia between 1959 and 2002 (1959=100%)

A Szovjetunió szétesésével párhuzamosan a népesség reprodukciójának és migrációjának jellegében bekövetkezett ismert változások különbözőképpen befolyásolták az 1989 és 2002 közötti időszak alakulását ábrázoló vonalak lefutását. Bár a poszt-szovjet Oroszország elég hamar pozitív külső vándorlási egyenleget tudott felmutatni, 1992 óta folyamatosan oly jelentős a népesség természetes fogyása, hogy lakóinak lélekszáma csökkenni kezdett. A két népszámlálás közötti években Oroszország népessége kétmillió emberrel lett kevesebb. Míg az oroszok össznépességének száma ebben az időszakban csökkent, a tatároknak sikerült a korábbi szinten tartani népességszámukat.¹⁰

¹⁰ Feltételezhető, hogy a tatár népesség növekedését megzavarta a tatár–baskír etnikai határ elmosódottsága és az, hogy a népszámlálás készítésekor a baskortosztáni hatóságok kihasználták az „adminisztratív lehetőségeket”. Arról van ugyanis szó, hogy a baskír népesség rendkívül rohamos növekedése a jelek szerint részben annak tudható be, hogy 2002-ben Baskortosztán tatár népességének egy részét baskírként regisztrálták. A tatár–baskír etnikai határ pontatlanságával és az ezzel kapcsolatos problémákkal kapcsolatban lásd például: D. Gorenburg: „Identity Change in Bashkortostan: Tatars into Bashkirs and Back”, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22 (1999) no. 3, továbbá: Дамир Исхаков. „О чем умалчивают сладкоголосные философы” (Amiről hallgatnak a bülbülszavú filozófusok). *Звезда Поволжья*, 11–17 декабря 2003: 4.

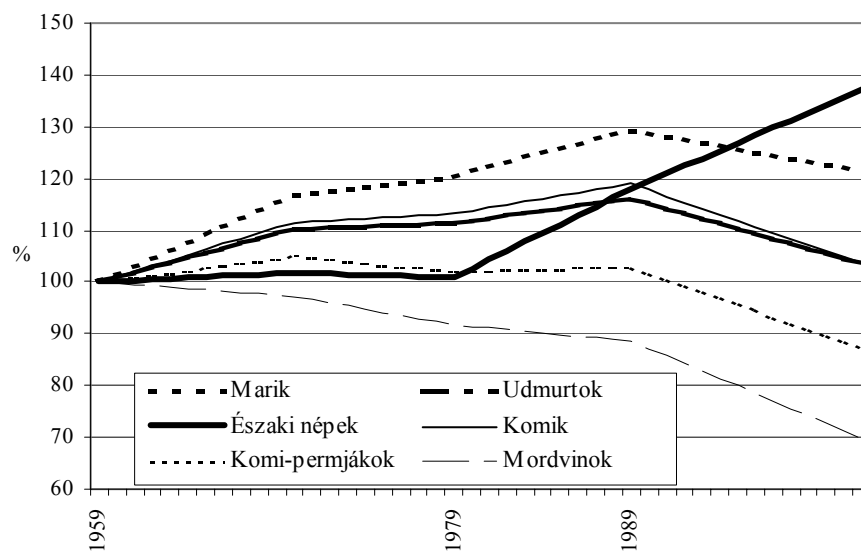
A népesség többi csoportjaihoz képest a finnugorok összesített görbéje határozott csökkenést mutat. 2002-ben 429 ezerrel kevesebben tartoztak hozzájuk, mint a népszámlálásközi időszak elején; a relatív csökkenés csaknem 14%-ot tett ki. Az összesített számok mögött természetesen lényeges különbségek rejlenek az egyes népek között. Mindazon népek, amelyeket finnugor viszonylatban viszonylag nagynak tekinthetünk, 1989 után veszteségeket szenvedtek el. Például a mordvin népesség rohamos csökkenése nagymértékben hozzájárult a görbe hanyatlásához, hiszen az oroszországi finnugorok létszámának körülbelül egyharmadát a mordvinok teszik ki. Egészítsük ki még ezt azzal, hogy mivel a finnugor görbe az egész időszak folyamán az oroszországi görbe alatt, annál alacsonyabb szinten helyezkedik el, e népek részaránya Oroszország össznépességén belül folyamatosan csökkent. 1959-ben 2,5%-ot, 2002-ben pedig 1,9%-ot tett ki.

Az I. ábrán a finnugor görbe 13 nép összesített adatát tükrözi. Nézzük a részleteket. A II. ábra hat nép létszámának viszonylagos dinamikáját mutatja külön-külön, és ugyanezt a mutatót együttesen az északi kis népekre.¹¹ A rajz szerint a marik 1959 és 1989 között finnugor mércével mérve rohamosan, 29%-kal gyarapodtak; ami az abszolút számokat nézve azt jelenti, hogy 498 ezerről 644 ezerre szaporodott a létszámuk. Az utolsó népszámlálásközi időszakban törés következett be, e nép létszáma 605 ezerre csökkent. Az udmurtok és a komik görbéje nagyon közel van egymáshoz, mindkettő a mari görbe alakját, menetét követi, csak annál valamivel alacsonyabb szinten. Így 1989-re 16–19%-kal magasabb szintre jutottak, mint ahol 1959-ben voltak. Am a marikhoz hasonlóan az udmurtok és a komik létszáma is csökkent 1989 után. Mindazonáltal 2002-ben még mindegyik itt említett csoport népességszáma meghaladta az 1959-es népszámláláskor rögzített létszámot. Az udmurtok és a komik 1989-ben voltak a legtöbben, 715 ezren, illetve 336 ezren. 2002-re ezek a számok is csökkentek, az udmurtok esetében 637 ezret, a komiknál 293 ezret tettek ki. Ennek alapján kiszámítható, hogy 1989–2002 között e két nép létszámának csökkenése 10–13%-ot; a mariké pedig 6%-ot tett ki.

A komi-permjákok, a mordvinok és a karélok létszámának alakulása annyiban különbözik a komikétól, marikétól és udmurtokétól, hogy az előzőknél már a szovjet időben megfigyelhető volt a népesség csökkenő tendenciája, vagy legalábbis a létszám stagnálása. Az 1989-es népszámlálás után a csökkenés üteme felerősödött. Ennek eredményeképp a komi-permjákok létszáma 2002-re 125 ezerre csökkent. Ez a szám 13%-kal kevesebb, mint az 1959-ben megszámlált népesség. A mordvinok az ábrán szereplő egész időszak folyamán – sőt, már a korábbi években is – veszteségeket szenvedtek el. Csupán a legutóbbi népszámlálásközi időszak alatt 21%-kal csökkent a mordvin népesség száma, a 2002-es népszámlálás során az Oroszországban élő mordvinokat 845 ezren képviselték,

¹¹ Ebbe a csoportba tartoznak a hantik, a manysik, a nyenyecsek, a szölkupok, a nganaszánok és a vepszék.

vagyis a mordvinok már nem tartoznak a milliós népek közé. A számokból az következik, hogy 1959 óta a mordvinok 30%-kal lettek kevesebben. Még ennél is rohamosabb visszaesést mutat a karél népesség görbéje, amelynek a létszáma az 1959-es 164 ezerről 2002-re 93 ezerre csökkent, más szóval az 1959–2002 közötti veszteség 43%-ot tett ki. A helyzet súlyosbodását mutatja, hogy csupán az 1989-es népszámlálás óta 26%-kal csökkent a karél népesség száma.

II. Egyes finnugor népek létszámának változása Oroszországban
1959–2002 között (1959=100%)
Change of size of some Finno-Ugric populations in Russia
between 1959 and 2002 (1959=100%)

A többi görbéhez viszonyítva az északi népek együttes számának alakulása sajátos képet mutat: 1979-ig gyakorlatilag nem volt változás, ez után pedig éles fordulattal meredeken felfelé emelkedik a görbe, s 2002-re 37%-kal magasabb szintet ér el, mint amennyi az 1959-es induláskor volt. Az északi népek együttes görbét a hanti, a manysi, a nyenyec, a szölkup, a nganaszán, a vepsze és a számi nép adatai alakítják. 2002-ben ezek a népek összesen 97 ezer tagot számláltak. A mennyiségi növekedés alapvetően a manysiknak, a nyenyecnek és a hantiknak köszönhető; akiknek a létszáma a megfigyelési időszak 43 éve alatt az idézett sorrendben 90, 80, illetve 51%-kal nőtt. Megjegyzendő továbbá, hogy e népcsoporton belül a nyenyec és a hanti alkotnak jelentős részarányt. Ugyanakkor a szölkupok, a nganaszánok és a számi számának növekedése

mérsékelt, vagy jelentéktelen volt, míg a vepszék létszámának alakulása az összes többitől élesen eltért: népességüknek csaknem a felét elveszítették.

Bár az északi népek közül az utóbbi évtizedekben egyesek bámulatos növekedést értek el, a bemutatott források alapján levonható következtetés legfeljebb enyhe vigaszt nyújt. A népességszám alakulása aggodalomra ad okot, és a helyzet csak súlyosbodott a poszt-szovjet időszakban. Ezenkívül az etnikumok más fontos mutatója – az anyanyelv – alapján ítélve a fenyegetettség még nyilvánvalóbb.

A nyelv

A szovjet időszakban a népszámlálások az anyanyelvre vonatkozó kérdéssel igyekeztek tisztázni az emberek nyelvi hovatartozását. A számlálóbiztosok számára készített útmutatókban előírták, hogy az anyanyelvre vonatkozó kérdésre válaszként „annak a nyelvnek a nevét kell írni, amelyet a megkérdezett a saját anyanyelvének tekint. Az anyanyelv nem feltétlenül egyezik meg a nemzetiséggel”.¹² Más szóval, a válaszadó szubjektív megítélésétől függött, hogy mit tekintett anyanyelvének. A válaszok így inkább a nemzeti öntudat mértékét tükrözték, mint a tényleges nyelvi magatartást, vagy a nyelvtudás szintjét. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mivel a nem orosz népesség anyanyelvre vonatkozó adatai könnyen a nyelvi asszimilációs folyamatok alulbecsléséhez vezethetnek. A nem orosz csoportok számára az anyanyelvre vonatkozó kérdés ugyanis az etnikai öntudat kiegészítő, másodlagos mutatójaként szolgált.¹³ Ebből adódik a népszámlálásban közzétett és a tényleges nyelvi helyzet közötti jelentős eltérés, az orosztól eltérő nyelvtudás gyakoriságáról szóló adatok felnagyítása.¹⁴ Ezzel minden anyanyelvről szóló tudósítás értékelésekor számolni kell. Mellesleg, a nyelvre vonatkozó kérdésre adott válaszok általában inkább a megkérdezett etnikai identitásával kapcsolatos törekvéseit tükrözik, mint a tényleges nyelvi magatartást, ami elég jellemző a többnyelvű közösségekre, nemcsak Oroszországban.

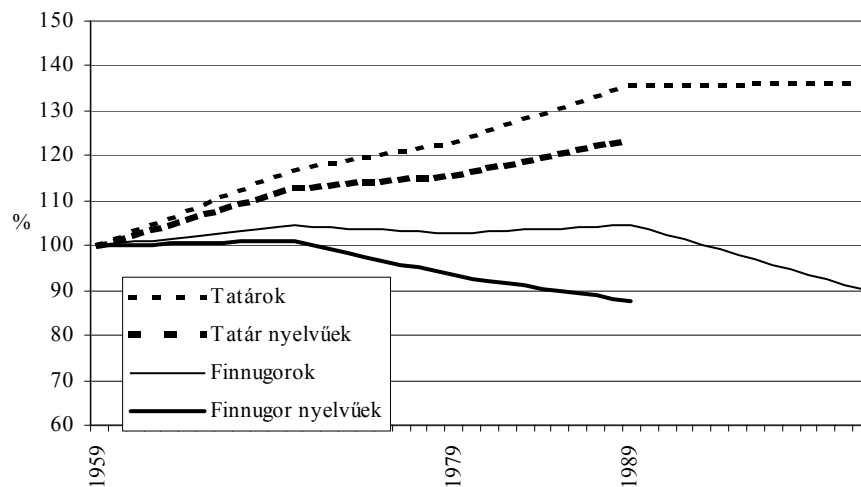
Bár a nyelvre vonatkozó adatok megbízhatósága problematikus, némi benyomást szerezhetünk a nyelv megőrzésének tendenciáiról, ha összehasonlítjuk az össznépesség létszámának dinamikáját azon részének dinamikájával, amelynél az anyanyelv megegyezik a nemzetiséggel. A III. ábra ezt mutatja a tatárokra és a finnugorok összességére vonatkozóan. Az adatok szerint a finnugor

¹² Совершенствование государственной статистики на современном этапе (Az állami statisztika fejlesztése napjainkban). Москва, 1979: 251.

¹³ Lásd: Silver 1986: 94., továbbá В. А. Тишков: *Реквием по этносу. Исследования по социально-культурной антропологии (Requiem az etnikumért. Szocio-kulturális antropológiai kutatások)*. Москва: Наука, 2003: 214–15.

¹⁴ Lallukka 1990, idézett mű: 78–79; Тишков 2003, idézett mű: 211, 216.

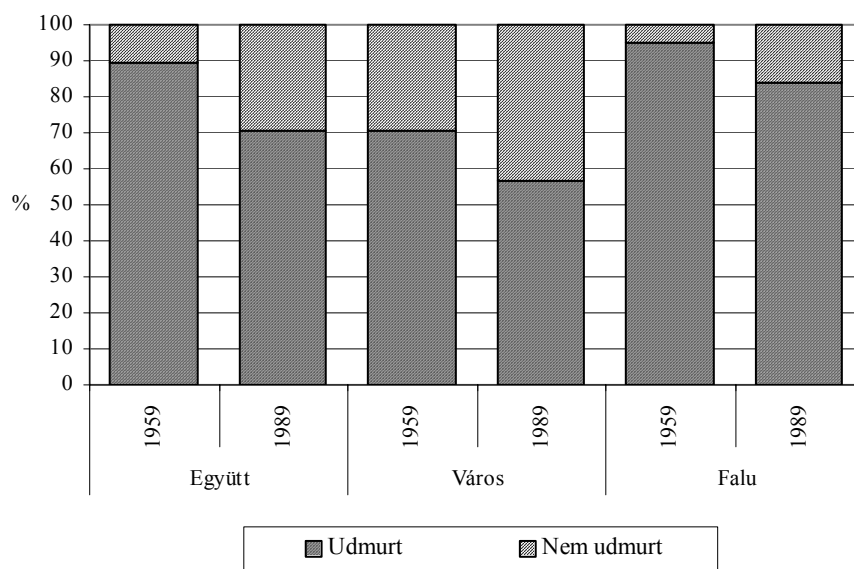
nyelvi közösség zsugorodása már az 1970-es években megkezdődött. Az ábra azt is jelzi, hogy folyamatosan nő a különbség e népcsoport összlétszáma és azoknak a létszáma között, akik saját nemzetiségük nyelvét nevezik meg anyanyelvüknek. A tatároknál is távol ez a szakadék, ám azoknak a tatároknak a száma, akik a tatárt nevezték meg anyanyelvüknek, mégis egészen 1989-ig folyamatosan nőtt.

III. Tatárok és finnugorok Oroszországban: az össznépesség létszámának változása azokéhoz viszonyítva, akiknek az anyanyelve megegyezik a nemzetiségével, 1959–2002 (1959=100%)

Tatars and Finno-Ugrians in Russia: change of the total number of population compared to those declared the same mother tongue and ethnicity, 1959–2002 (1959=100%)

Az udmurtok a finnugor csoport tipikus példájaként szolgálhatnak. 1959-ben 90%-uk tekintette anyanyelvének az udmurtot, ám 1989-re ez az arányszám 71%-ra csökkent (IV. ábra). Ismeretes, hogy az asszimilációs folyamatok leginkább a városokban jelentkeznek. Az ábra azt mutatja, hogy 1989-ben a városokban lakó udmurtok között 57%-ra csökkent azoknak a részaránya, akik anyanyelvüként őrizték meg az udmurt nyelvet, míg a falvakban 84% volt a megfelelő arányszám. A nyelvi szempontból asszimilált udmurtok túlnyomó többsége az oroszot tekinti anyanyelvének.

*IV. Oroszország udmurt népességének anyanyelv szerinti megoszlása
1959-ben és 1989-ben
Distribution of Udmurt population in Russia by mother tongue
in 1959 and 1989*

Ismét emlékeztetünk arra, hogy az anyanyelvre vonatkozó adatokkal óvatosan kell bánni, azok nyilván csak a változás irányát képesek többé-kevésbé adekvátan tükrözni. Ha azonban a nyelvtudásról vagy a tényleges nyelvhasználatról van szó, még ennél is kevésbé használhatók. Erről tanúskodnak például az 1994-es mikrocenzus adatai, amelynek programjában az anyanyelvre vonatkozó kérdés mellett a nyelvhasználatot érintő egyéb kérdések is szerepeltek. Így az 1994-es adatok szerint az Udmurt Köztársaság udmurt lakóinak 47%-a használta otthon az udmurt nyelvet elsődleges érintkezési eszközként. Ami pedig a munkahelyi nyelvhasználatot illeti, az ennek megfelelő arányszám az udmurtok esetében 31% volt.¹⁵

A 2002-es népszámlálás anyanyelvre vonatkozó kérdést nem tett fel. Ennek kihagyása és a népszámlálás lebonyolításának néhány más momentuma éles vitákat váltott ki, amelyekben a népszámlálás közvetlen szervezői mellett a nemzeti köztársaságok tudományos életének képviselői is részt vettek. Az

¹⁵ *Распределение населения России по владению языками (по данным микропереписи населения 1994 г.). (Oroszország népességének megoszlása nyelvtudás szerint /az 1994-es mikrocenzus adatai alapján/). Москва: Госкомстат России, 1995: 107, 147.*

anyanyelv helyett a kérdőívre az orosz nyelv ismeretére vonatkozó kérdés került, és ezt követte az egyéb nyelvek ismeretét tudakoló kérdés, míg a korábbi népszámlálásokban az anyanyelvre vonatkozó kérdést a Szovjetunióban élő más népek nyelvének ismeretét firtató kérdés egészítette ki.

Sok tudós úgy vélte, hogy külön az orosz nyelvre feltett kérdés nem sok haszonnal jár, mivel a mai Oroszországban a népességnek csak igen csekély hányada nem tud ezen a nyelven.¹⁶ Az Orosz Állami Statisztikai Hivatal nem tartotta kivitelezhetőnek a népszámlálási kérdőív megváltoztatását, de törekedett arra, hogy figyelembe vegye a neki címzett kritikát, mégpedig oly módon, hogy módosította a számlálóbiztosoknak készült útmutatót. A módosítás arra kötelezte őket, hogy kifejezetten rákérdezzenek az anyanyelvre, és erre vonatkozóan kiegészítő megjegyzést tegyenek. Ezt az útmutatót azonban gyakran figyelmen kívül hagyták, sok volt a félreértés, aminek következtében a népszámlálás adatainak megbízhatósága csorbát szenvedett.¹⁷ Ráadásul jelentős mértékben romlott a korábbi népszámlálásokkal való összehasonlítás lehetősége.

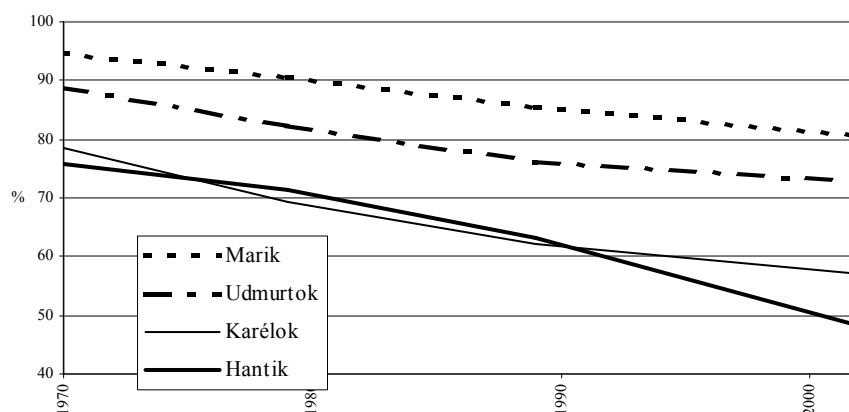
Mint korábban jeleztük, az 1970-es, 1979-es és 1989-es népszámlálás során az anyanyelvre vonatkozó kérdés mellett a Szovjetunióban használatos más nyelvek ismerete felől is tudakozódtak. E két kérdés eredményének összevetésével lehetővé válik, hogy megbecsüljük azoknak a személyeknek a számát, akik ismerik saját nemzetiségük nyelvét, akár mint anyanyelvet, akár mint második nyelvet.¹⁸ Veszem magamnak a bátorságot ahhoz, hogy némi erőltetéssel magam is megkíséreljem az összehasonlítást, vagyis folytassam a sort a 2002. évi nyelvismereti adatokkal, annak ellenére, hogy a kérdés feltevésének módja megváltozott. Az eredmény az V. ábrán látható, amely illusztrációképpen azoknak a mariknak, udmurtoknak, karéloknek és hantiknak az arányát mutatja, akik ismerik saját nemzetiségük nyelvét.

Az ábra görbéi elegendő okot adnak annak feltételezésére, hogy a finnugor nyelvtudás 1989-ig megfigyelt visszaesése a poszt-szovjet időszakban is folytatódott. A rajz szerint 2002-ben a marik 81%-a nyilatkozta azt, hogy ismeri saját népének nyelvét, míg az udmurtoknál ez az arány 73% volt. A karélok körében az arányszám 57%-ra, a hantiknál pedig 48%-ra esett vissza. De itt is, mint az anyanyelv esetében, figyelembe kell venni, hogy a kimutatott számok inkább magasabbak, mint alacsonyabbak a valóságosnál. Következésképp megállapíthatjuk, hogy a nyelvi asszimiláció annál is előrehaladottabb, mint amit az V. ábra görbéi mutatnak.

¹⁶ Перепись населения глазами переписчиков (A népszámlálás a számlálóbiztosok szemével). *Демоскоп Weekly № 97-98 (20 января – 2 февраля 2003)* <<http://demoscope.ru/weekly/2003/097/perepis02.php>>; Тишков 2003, idézett mű: 217.

¹⁷ Тишков 2003, idézett mű: 221–22.

¹⁸ B. Silver: *Methods of Deriving Data on Bilingualism from the 1970 Soviet Census. Soviet Studies, vol. 27 (1975), no. 4.*

V. Azoknak a mariknak, udmurtoknak, karéloknek és hantiknek az aránya, akik ismerik a megfelelő nemzeti nyelvet, Oroszország 1970–2002
Proportion of those with knowledge of the national language in selected Finno-Ugric populations

A népszámlálások anyagából szükségszerűen adódik a következtetés, hogy Oroszország finnugor népeinek etnikai öntudata és anyanyelve egyaránt súlyosan erodálódott. Ráadásul a megelőző népszámlálásközi időszakokhoz képest 1989 után különösen felgyorsult számbeli apadásuk. Mivel hozható ez összefüggésbe? Milyen tényezők befolyásolják létszámuk dinamikájának változását?

Megbeszélés

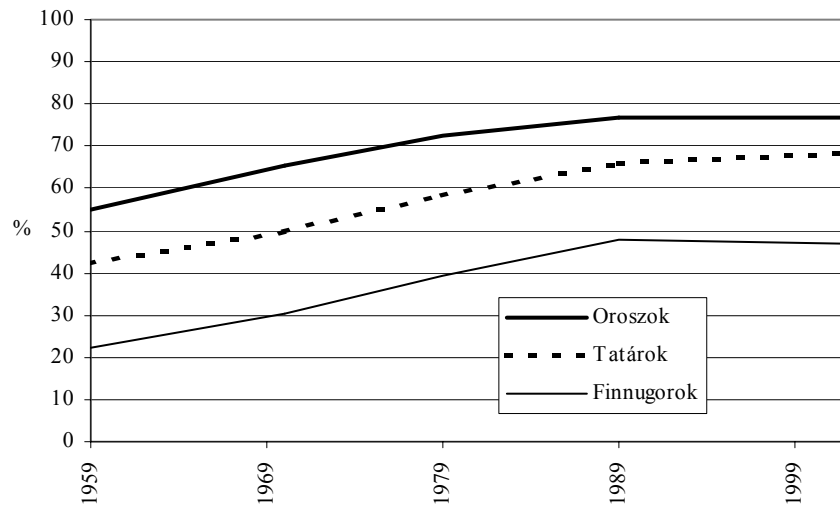
A népesség számának alakulása általában a termékenységtől, a halandóságtól és a vándorlástól függ. Amikor azonban etnikai csoportokról van szó, ezekhez a tényezőkhöz hozzá kell számítani az asszimilációt is. Az alábbiakban megkíséreljük tisztázni, hogy ezek a tényezők egyenként milyen szerepet játszottak Oroszország finnugor lakossága körében.

A természetes népmozgalom

Hagyományos társadalmakban általában mind a termékenység, mind a halandóság magas szinten van, míg a modernizációt követően mindkét mutató alacsony. A népesség reprodukciójának ilyen irányú megváltozása évtizedekig is eltarthat, és ennek folyamán rendszerint megfigyelhető olyan időszak, amikor gyors a népesség természetes szaporodása. A reprodukciós folyamatok ilyen jellegű megváltozásának elemzéséhez gyakran használják a demográfiai átmenet koncepcióját.

Bár a termékenységi és halandósági vizsgálatok etnikai csoportonként ritkák és töredékesek, állításom szerint a finnugor csoportok demográfiai átmenete az ország össznépeességéhez és különösen az oroszokhoz viszonyítva bizonyos késéssel valósult meg, sőt, ennek a késésnek az utórezgései egészen a mai napig érezhetők. Különösen jól látható ez a termékenység tekintetében, amely sokáig meglehetősen magas szinten maradt, és amely egyes csoportokban ma is magasabb, mint az összorosországi termékenység.

Minden bizonnyal az urbanizáció alacsony foka volt az egyik olyan tényező, amely közrejátszott a finnugor reprodukció típusváltásának elhúzódásában. Ez a tényező bizonyos mértékig ma is érezteti hatását (VI. ábra).

*VI. A városlakók aránya az orosz, a tatár és a finnugor népesség körében
Oroszországban, 1959–2002*
*Proportion of urban population among Russians, Tartars and Finno-Ugrians,
1959–2002*

A rendelkezésre álló korszecifikus születési arányszámok szerint az 1950-es évek végén a saját köztársaságukban élő komi, mari és mordvin nők termékenysége például 60%-kal volt magasabb az oroszországi értéknél. E csoportok termékenységének sajátos vonása, hogy a harminc évnél idősebb nők még nem kevés további gyermeknek adnak életet, Oroszország egészét tekintve viszont a 20–24 és a 25–29 éves korcsoportokban jelentkező csúcsokat követően sokkal gyorsabban esnek vissza a mutatószámok. Joggal feltételezhető, hogy az említett csoportok termékenységi magatartása az 1960–1970-es években közeledett az oroszországi modellhez. Úgy tűnik azonban, hogy a különbség köztük és Oroszország között még nem teljesen tűnt el. Ismeretes például, hogy 1979-ben a Mari Köztársaságban élő mari nők teljes termékenységi arányszáma 25%-kal haladta meg az oroszországit.¹⁹

A Szovjetunió Állami Statisztikai Hivatala által 1978-ban végzett felmérés is ad némi tájékoztatást a termékenység etnikumok közötti különbségeiről. Az eredmények szerint a 18–59 éves nők átlagos várható gyermekszáma az orosz 2,02-es érték és a tadzsik 6,09-es érték között szóródott. A komik, a marik, a mordvinok és az udmurtok esetében 2,55 és 2,94 között állapították meg ezt a mutatót.²⁰ Ők tehát a Szovjetunió azon népei közé tartoztak, akiknek viszonylag alacsony, „európai” szintű volt a termékenységük. Mindazonáltal az átlagos két gyermekszámot jóval meghaladó termékenységük megkülönböztette őket az oroszoktól és az ország nyugati részén lakó többségi nemzetiségektől is.

Azok a közlések, amelyek későbbi időszakot fognak át, szintén hiányosak és ráadásul csak a nyers születési arányszámokat tartalmazzák. Márpedig ez a mutató (a születések ezer főre vetített száma) nem adhat pontos képet a termékenység szintjéről, mivel nagysága nemcsak a gyermekszülések intenzitásától, hanem a népesség nem, életkor és családi állapot szerinti összetételétől is függ. Ezért a természetes népmozgalom intenzitásáról csupán megközelítő elképzelésünk lehet, ha csak a nyers születési és halálozási arányszámokat vesszük figyelembe.

Ezzel együtt mégis állítható, hogy a rendelkezésre álló nyers születési arányszámok visszatükrözik azt a termékenységbeli különbséget, amelyet korábban pontosabb mutatószámok segítségével tártunk fel a finnugor népcsoportok és egész Oroszország népessége, nevezetesen az oroszok között.²¹ Az

¹⁹ Töredékes adatokat közöl a mordvin, az udmurt, a mari és a komi nők termékenységére vonatkozóan az 1980-as évek közepéig Lallukka (1990) idézett munkája: 150–54. Az 1979. évi oroszországi teljes termékenységi arányszámokat illetően lásd *Демографический ежегодник Российской Федерации 1993 (Az Orosz Föderáció demográfiai évkönyve 1993)*, Москва: Госкомстат России, 1994: 4.5. táblázat.

²⁰ В. А. Белова, Г. А. Бондарская. Сколько детей собираются иметь наши женщины (Hány gyermekük lesz a szovjet nőknek). *Наши женщины (Szovjet nők)*. Москва: Финансы и статистика, 1984: 40.

²¹ Lásd: *Численность населения и некоторые социально-демографические характеристики национальностей и народов РСФСР (Az Oroszországi Szovjet Szövetség)*

1970-es és az 1980-as évek végére vonatkozó anyagok arra utalnak, hogy a különbségek nagyságrendje nem változott. A saját autonóm területükön élő karélok, komik, komi-permjákok, marik, mordvinok és udmurtok 1988–89 évekre számított nyers születési arányszámai 17,0 ezrelék (karélok) és 22,8 ezrelék (marik) között szóródtak, míg ugyanez az arányszám egész Oroszországra nézve 15,3 ezreléket, az oroszoknál pedig 14,0 ezreléket tett ki. Még világosabban kitűnik a különbség az északi népekkel való összehasonlításban: a megfelelő autonóm kerületekben élő manysi, nyenyec és hanti nyers születési arányszámok 34 és 39 ezrelék közötti szintet értek el.²²

A halandóság tekintetében nincs olyan kifejezett etnikai különbség, mint a termékenységnél. Az 1978–79-es és az 1988–89-es évekre autonóm formációnként kiszámított mutatószámok mégis mutatnak bizonyos különbséget. Ez általában abban nyilvánul meg, hogy a halandósági mutatók a finnugor népeknél kissé magasabbak voltak, mint a helybeli oroszoknál. Mindazonáltal figyelembe kell venni, hogy a különbség részben a korösszetétel etnikai sajátosságainak tudható be. Arról van ugyanis szó, hogy a természeti erőforrásokban oly gazdag régiók, mint például a Komi Köztársaság vagy a Hanti-Manysi Kerület, ahol a népesség növekedése főként a bevándorlásból adódott, az orosz népesség korösszetétele fiatalabb, mint az őslakosoké. Ezt tükrözik a halálozási mutatók is. Így 1988–89-ben a Komi Köztársaságban a komik nyers halálozási arányszáma 11,0 ezrelék, míg az oroszoké 5,9 ezrelék volt. Egész Oroszországra vonatkozóan ez az arányszám 10,7 ezreléket tett ki. Ehhez a szinthez állt közel például a saját köztársaságukban élő marik, mordvinok és udmurtok nyers születési arányszáma is.²³

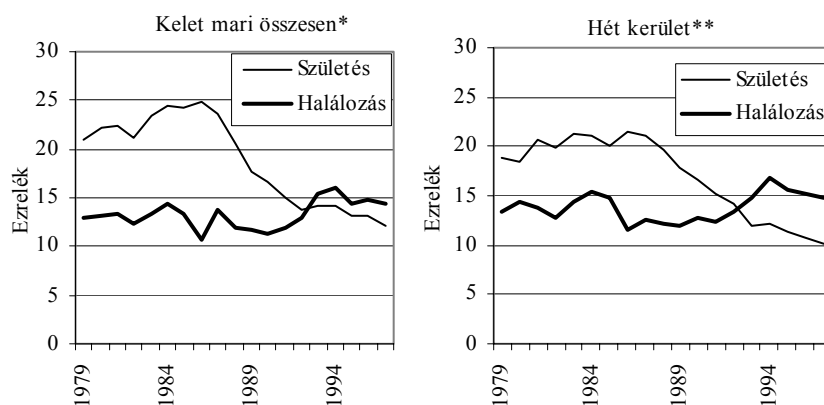
A fenti számok arra engednek következtetni, hogy még az 1980-as évek végén is jelentős volt a finnugor népek nyers születési és halálozási arányszáma közötti különbség, s ez a különbség – a természetes szaporodás – nagyobb volt, mint Oroszország össznépessége, vagy az oroszok esetében. A finnugor csoportok magas természetes szaporodása elsősorban a termékenység következménye volt. Ez eredményezte, hogy az 1988–89-es évekre számított 4,6 ezrelékes oroszországi természetes szaporodási arányszámhoz viszonyítva a komik, a marik, a mordvinok és az udmurtok arányszámai meglehetősen magasak voltak; a megfelelő köztársaságok határain belül 7,1 és 13,2 ezrelék között mozogtak.

*ségi Szocialista Köztársaság népeinek és nemzetiségeinek népességszáma és néhány társadalmi-demográfiai jellemzője). Москва: Госкомстат РСФСР, 1991: 87–89; továbbá *Некоторые исторические и статистические материалы о населении финно-угорской группы и некоторых других национальностей (A finnugor népcsoport és néhány más nemzetiség népességére vonatkozó néhány történelmi és statisztikai adat). Москва: Государственный комитет Российской Федерации по статистике, 1992: 279.**

²² Lásd: *Численность населения и некоторые ...: 87–89.*

²³ Lásd: *Численность населения и некоторые ...: 87–89.*

A későbbiekben a természetes népmozgalom terén gyökeresen megváltozott a helyzet. A halálozások nemcsak az ország egészében kezdték felülmúlni a születések számát, hanem a fő finnugor csoportokban is. Ami a poszt-szovjet időszakot illeti, a falusi népességre vonatkozóan rendelkezésünkre áll néhány adat, amelyet a keleti mari földjén, Nyugat-Urálban, Baskortosztánban és az Udmurt Köztársaságban gyűjtöttünk.²⁴ A VII. ábra bal oldala olyan közeg nyers születési és halálozási arányszámait mutatja, ahol túlnyomó többségben marik élnek. A jobb oldala hét olyan kerület falusi népességére vonatkozik, ahol főként oroszok élnek.

* Keleti mari: 32 mari falu népessége a Permi és a Szverdlovszki kerületből (oblaszty), az Udmurt Köztársaságból, továbbá Baskortosztán Miskini (falusi) kerületéből (rajon).

** Hét kerület (rajon): a Permi kerület (oblaszty) Szukszunkszki kerületének (rajon), a Szverdlovszki kerület (oblaszty) Acsitszki, Artinszki és Krasznoufimszki kerületének (rajon), valamint az Udmurt Köztársaság Alnasszki, Grahovszki és Karakulinszki kerületének (rajon) falusi lakossága.

VII. Keleti mari falusi települések és a Permi, a Szverdlovszki kerületek (oblaszty), továbbá az Udmurt Köztársaság hét kerületének (rajon) nyers születési és halálozási arányszámai

Mint az ábrákon szereplő mindkét népességcsoport esetében látható, a szovjet időben a születési arányszám görbéje a halálozási arányszám görbéje felett helyezkedett el, vagyis pozitív volt a természetes szaporodás. De a mari falvakban a viszonylag magas születési arányszám miatt a természetes szaporodás

²⁴ Lásd: S. Lallukka: *From Fugitive Peasants to Diaspora. The Eastern Mari in Tsarist and Federal Russia*. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters, 2003: 243–49.

szintje szemmel láthatóan magasabb volt, mint a környező kerületekben. 1993-ban megváltozott a helyzet: mind a kerületekben, mind a mari lakosságú falvakban keresztezték egymást a görbék, a halálozási arányszám kezdte felülmúlni a születéseket. Az akkor kezdődött természetes népességfogyás az 1997-ig hátralévő időszak alatt szakadatlanul folytatódott. A VII. ábra azonban azt mutatja, hogy ennek a fordulatnak a hatása a mari közösség reprodukciójára kisebb volt, mint a határain kívül: a mari falvakban a természetes fogyás mértéke általában nem haladta meg a 2,0 ezreléket, míg a kerületekben ez kétfélször magasabb szinten állapodott meg.

Bár a keleti mari falusi közösségek népességének alakulása alapján kockázatos a finnugor népekre vonatkozó általános következtetéseket levonni, mindenesetre úgy tűnik, hogy a köztük megfigyelt tendenciák, különösen azok, amelyek az 1990-es évekre vonatkoznak, figyelemre méltók, s minden bizonynyal több más finnugor falusi csoportokra is jellemzők.

A rendelkezésre álló felmérések alapján, szűkösségük ellenére, levonható az a következtetés, hogy az oroszokhoz és Oroszországhoz képest a finnugor népek megkésve érkeztek el a demográfiai átmenethez. A gyors természetes szaporodás fázisa, az a jelenség, amikor a halandóság csökken és a termékenység továbbra is viszonylag magas szinten marad, náluk lényegében csak a XX. század közepén indult el. A termékenység érezhető csökkenése egyes finnugor népeknél már az 1960–1970-es években tapasztalható volt, ám termékenységük szintje valamivel magasabb szinten maradt, mint az orosz népességé általában. Ennek következtében természetes szaporodásuk nem csökkent olyan hirtelen, mint Oroszország egészében. Feltételezhető, hogy a némiképp megkéssett finnugor demográfiai fejlődés még a népesség 1990-es években bekövetkezett természetes fogyása idején is mérsékelte a veszteséget, amely így nem akkora erővel zúdult rájuk, mint az oroszok összességére. Mindez szükségszerűen vezet ahhoz a megállapításhoz, hogy a természetes népszaporodással nem lehet megmagyarázni, gyarapodásuk miatt csak alig-alig változott a finnugor népek lélekszáma 1959–1989 között, miért maradt el gyarapodásuk oly jelentősen Oroszország össznépességének növekedési ütemétől. Az is világos, hogy ez a tényező nem szolgálhat magyarázatul ahhoz, hogy a poszt-szovjet időben a finnugorok lélekszáma lényegesen gyorsabban csökkent, mint az ország össznépességének lélekszáma.

A migráció

A Szovjetunió idejében a kiválasztott 13 finnugor nép tagjai közül viszonylag kevesen éltek az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság (OSzSzSzk) határain kívül: 1959-ben 98 ezren voltak, 1989-re 161 ezerre nőtt

a számuk, s ez csupán 4,9%-át tette ki e népek összes Szovjetunióban élő létszámának.

Az 1959 és 1989 közötti harmincéves időszakban megváltozott az OSzSzSzk helyzete a köztársaságok közötti migrációs csere terén. Míg az 1960-as években Oroszország kibocsátó köztársaság volt, ahonnan a többi köztársaságokba vándoroltak, az 1980-as években már világos pozitív vándorlási egyenleget mutatott. Az 1960-as években a finnugor népek vándorlásában a centrifugális törekvések kerekedtek felül. Ám e népek tagjainak az OSzSzSzk határain kívülre történő migrációs áramlását csak annak alapján lehet megítélni, hogyan változott a lélekszámuk az egyes szövetségi köztársaságokban.

A melléklet szerint az 1959-től 1970-ig terjedő népszámlálásközi időszakban a finnugor népesség lélekszáma Oroszországban éves átlagban 0,39%-kal nőtt. A Szovjetunió területén, de az OSzSzSzk határain kívül ez a növekedési arányszám 3,47% volt, ahol e népek tagjainak abszolút száma 1970-ben elérte a 144 ezret. Ilyen hirtelen ugrást csak az Oroszországból történő kivándorlás eredményezhetett. Mellesleg ezekben az években zajlott a népesség intenzív áramlása a hatalmas össz-szövetségi építkezések színhelyeire. Például az 1950-es évek közepétől fiatalok tömegeit toborozták a Volga-menti köztársaságokból Kazahsztánba a szűzföldek és az erdő borította területek felvirágoztatására.²⁵ Ez a mozgalom nyilván az 1960-as években is folytatódott, hiszen az udmurtok létszáma az említett népszámlálásközi időszakban 3,9 ezerről 15,8 ezerre, a mariké pedig 2,0 ezerről 9,1 ezerre nőtt Kazahsztánban.²⁶

1970 után a 13 finnugor néphez tartozó emberek lélekszámának a korábbi évekhez hasonló, ugrásszerű megnövekedése az OSzSzSzk határain kívül nem volt megfigyelhető. Az 1970-es és az 1979-es népszámlálás között éves átlagban 0,27%-kal, az 1979-es és az 1989-es népszámlálás között pedig 0,70%-kal nőtt a létszámuk. De feltételezésünknek megfelelően ugyanezen időszakokban az Oroszországban élő finnugor népesség évi átlagos növekedése ennél jóval kisebb volt, 1970 és 1979 között valójában csökkent a létszámuk. Az idézett számok arra utalnak, hogy 1970 után is folytatódott az Oroszországból történő kiáramlás, de ez nem öltött olyan méreteket, mint korábban.

Az orosz (oroszajkú) népesség repatriálása sok szövetségi köztársaságból már a peresztrojka előtt megkezdődött, s a Szovjetunió szétesésével felgyorsult. Nincsenek átfogó kimutatások arról, hogyan változott a poszt-szovjet időszak-

²⁵ Lásd: Г. А. Сепеев: Расселение марийцев в послеоктябрьский период (A marik letelepedése az október utáni időszakban). *Археология и этнография Марийского края*, вып. 26. Йошкар-Ола: Марийский научно-исследовательский институт им. В. М. Васильева, 2002: 24–25.

²⁶ Lásd: *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года (Az 1959. évi összoroszországi népszámlálás eredményei)*. Казахская ССР. 53. táblázat; valamint: *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года (Az 1970. évi összoroszországi népszámlálás eredményei)*. IV. kötet, 13. táblázat; továbbá Lallukka 2003, idézett mű: 205.

ban a 13 finnugor nép létszáma a FÁK és a Baltikum országaiban. Minden valószínűség szerint csökkent. Ráadásul elég okunk van feltételezni, hogy képviselőik közül sokan csatlakoztak az Oroszországba visszatérő oroszajkú repatriáltak áradatához.²⁷ Nyilvánvaló ezért, hogy e népek vándorlási egyenlege az 1990-es években Oroszország számára pozitív volt.

Összefoglalásképpen tehát megállapítható, hogy az Oroszországban élő finnugor népek létszámának 1989 előtti viszonylag alacsony ütemét (1970 és 1979 között a csökkenését) részben a vándorlás idézte elő. Ezzel együtt érdemes megjegyezni, hogy a szovjet időben az OSzSzsZK területén élő finnugorok részaránya mindig magas volt. 1989-ben például 95,1%-ot tett ki. Ezért a migrációs tényező hatása csak korlátozott lehetett. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy a poszt-szovjet időben lezajlott repatriálások következtében nem csökkenthetett az Oroszországban élő finnugor népesség létszáma, hanem növekednie kellett. Ennek ellenére 1989 és 2002 között rekord ütemű csökkenés zajlott le.

Asszimiláció

Mivel a finnugor népek lélekszámának Oroszország többi népességéhez viszonyított lanya növekedését a természetes szaporodás szintje nem magyarázza, és mivel a migráció is csak csekély mértékben tehető felelős ezért az eltérést, itt az asszimiláció kell legyen a legfőbb tényező.

Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején folytatott kutatásaim során számításokat végeztem abból a célból, hogy megbecsüljem az asszimiláció mennyiségi hatását. Ezek a számítások koreltolós módszeren alapultak. Megvizsgáltam az 1959-től 1970-ig tartó népszámlálásközi időszakban a karélok, a komik, a komi-permjákok, a marik, a mordvinok és az udmurtok nem és életkor szerinti megoszlását. Az eredmény az lett, hogy az említett népek 11 év alatt teljes Szovjetunióbeli népességüknek 6–16%-át veszítették el asszimiláció következtében. A karéloknál, a mordvinoknál, a komi-permjákoknál a csökkenés mértéke 13–16% volt, míg a többi nemzetiség esetében 6–9% közötti. Az asszimiláció életkori modelljéről elmondható, hogy a legnagyobb relatív veszteségek a fiatalok körében keletkeztek.²⁸ Ezek az eredmények összhangban vannak *Barbara Anderson* és *Brian Silver* eredményeivel, akik hasonló jellegű elemzést végeztek ugyanerre az időszakra 26 szovjet nemzetiség vonatkozásá-

²⁷ Lásd például: Сепеев 2002, idézett mű: 16.

²⁸ S. Lallukka 1990, idézett mű: 247-52; S. Lallukka: *Assimilation of the Karelians in the Soviet Union: A Demographic Appraisal. The Politics of Nationality and the Erosion of the USSR*. Ed. by Zvi Gitelman. New York: St. Martin's Press, 1992: 102–25; S. Lallukka. *Komipermjakit – perämaan kansa. Syrjäytyminen, sulautuminen ja postkommunistinen murros*. Helsinki: Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti, 1995: 111–18.

ban, és megjegyezték, hogy a legsúlyosabb asszimilációs veszteségek éppen a finnugor népeket érték.²⁹

Elvben ma már hozzáférhetőek azok az adatok, amelyek segítségével hasonló kohorsz-elemzést más népszámlálásközi időszakokra is el lehet végezni, egészen 1989-ig. Igaz, az 1980-as évek második felében a Szovjetunió már nem volt oly mértékben zárt a külső migrációval szemben, mint korábban, és ez a változás bonyolultabbá teszi az asszimiláció egyenlegének kiszámítását. Az 1970–1979-es és az 1979–1989-es népszámlálásközi időszakot illetően csak a komi-permjákokra végeztem hasonló számításokat. Ezek azt mutatják, hogy e népcsoport az 1970-es és az 1979-es népszámlálás közötti kilenc év alatt körülbelül 8%-át veszítette el kiinduló népességszámának, míg az 1979-es és az 1989-es népszámlálás közötti időszak jelentős változást hozott a korábbi mutatókhoz képest. Az asszimilációs egyenleg ugyanis közel nulla volt. Az történt, hogy a fiatal kohorszok asszimilációs veszteségeit általában ellensúlyozták az idősebb kohorszok nyereségei.³⁰ Úgy tűnik, egyes eloroszosodott komi-permjákok visszatértek saját etnikai gyökereikhez.

A komi-permjákoknál megfigyelt folyamatok aligha voltak egyedülállóak, bizonyára más csoportokra is kiterjedtek. Az asszimiláció gyengülését jelzi például, hogy az 1979–1989-es népszámlálásközi időszakban csak a karélok és a mordvinok létszáma csökkent. A megelőző időszakban, mint a mellékletben látható, sokkal több ilyen csoport volt. Azok a csoportok, amelyeknek 1979 előtt sikerült elkerülniük a népességfogyást, a rákövetkező időszakban gyorsabb évi átlagos növekedést értek el, mint az 1970-es években. A peresztrojka éveiben a társadalmi légkör liberalizálódása szemmel láthatóan hatással volt az etnikai önkifejeződésre, többek között a nemzeti kisebbségek képviselőinek az 1989-es népszámlálás során tanúsított magatartására.

A bemutatott ábrák és a mellékletben elhelyezett évi átlagos növekedési/csökkenési százalékos értékek alapján ítélve az asszimilációs folyamatok az oroszországi finnugorok körében az 1989-es és a 2002-es népszámlálás között felgyorsultak. Kivételt képeznek az obi ugorok és a szamojéd népek. Még ha nem is kerültek el teljes mértékben az asszimilációs veszteségeket, a természetes szaporodásuk olyan jelentős volt, hogy az nemcsak elfedte a veszteségeket, hanem impozánsan megnövelte a létszámukat.

Az oroszországi finnugorok legjelentősebb csoportjaiban a népesség természetes szaporodása az 1990-es évek elején természetes fogyásba fordult. Az

²⁹ B. Anderson, B. Silver: „Estimating Russification of Ethnic Identity Among Non-Russians in the USSR”. *Demography*, vol. 40 (1983) no. 4.

³⁰ Lallukka 1995, idézett mű: 114. Orosz nyelven a komi-permjákok asszimilációs egyenlegére vonatkozó alapvető számítások eredményei megtalálhatók: С. Лаллукка. Ассимиляция и численное развитие коми-пермяков (A komi-permjákok asszimilációja és lélekszámának változása). *Коми-пермяки и финно-угорский мир (A komi-permjákok és a finnugor világ)*. Кудымкар: Коми-Пермяцкое книжное издательство, 1997: 351–54.

adott helyzetben ezért a korábbinál is nagyobb aggodalomra ad okot az asszimiláció. Arról van szó, hogy már kimerülni látszik az a tartalék, amelyből sokan közülük ellensúlyozni tudták asszimilációs veszteségeiket és ily módon meg tudták tartani, sőt, esetleg növelni is tudták lélekszámukat. Ennek az lett az eredménye, hogy a népességsökkenés üteme korábban soha nem látott méreteket öltött.

Bár a poszt-szovjet idősokra vonatkozó adatok következtetéseinket csak közvetetten erősítik meg, úgy gondoljuk, hogy azokat a jelenségeket, amelyek a többi csoporthoz képest annyira szembetűnők – nevezetesen a finnugor népesség létszámának csökkenése és Oroszország népességén belüli arányának visszaszorulása – elsősorban az asszimiláció idézte elő. Ez a folyamat 2002-re jelentősen felerősödött. Az asszimiláció kimutatható hatását csupán néhány északi nép, a manysik, a hantik, a nyenyecék és talán a szölkupok tudták elkerülni. De ezekben az esetekben számolni kell azzal, hogy a demográfiai átmenet befejezetlensége miatt ezeknek a népeknek a természetes szaporodása általában magas volt. E forrás segítségével az esetleges asszimilációs veszteségek észrevétlenek maradhattak, könnyen elfedhette azokat.

Összességében az első poszt-szovjet oroszországi népszámlálás arra utal, hogy a finnugor népek emberi erőforrásai kimerülőben vannak. Milyen körülmények lehettek hatással az 1990-es évek és az ezredforduló asszimilációs folyamataira? Erre a kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni. De mindenestre szeretnénk volna felhívni a figyelmet néhány olyan tényezőre, amely megkönnyítheti a megfigyelt folyamat tisztázását, bár, ismétlem, hiányoznak a közvetlen bizonyítékok, amelyek alátámasztanák e folyamatok menetére gyakorolt hatásukat.

Fentebb már szó volt arról, hogy a peresztrojka idején, különösen az 1989-es népszámlálás tapasztalatai alapján, feltörték azok az érzések, amelyek a tekintélyuralom idején elfojtott etnikai önkifejezési törekvésekből felgyülemlettek. Ezek az eredmények arra engedtek következtetni, hogy az asszimilációs veszteség némiképp csökkent. Az etnikai eufória azonban rövidéletűnek bizonyult. A lelkesedés és az ezzel kapcsolatos aktivitási hullám tulajdonképpen már az 1990-es évek közepére a múltba vészett. Az etnikai mozgósítás bizonytalanságát nyilván nem utolsó sorban az etnikai identitás megszilárdulásának gyengesége, széttagoaltsága és többirányúsága magyarázza. A nemzeti mozgalmak ezért nehezen találták meg az utat a tömegekhez, vezetőik elég hamar elfáradtak. Sokan elfordultak a mozgalomtól, amint megvalósították személyes politikai terveiket, vagy áttértek a magánvállalkozások területére. Az etnikai aktivitás hanyatlásnak indult, és ez az asszimiláció vektorának irányán is megmutatkozott.

A másik tényező, amely hozzájárult az asszimilációs veszteségek növekedéséhez, minden bizonnyal az orosz belső útlevélrendszer 1997-ben kezdődött reformja szolgáltatta. Mint ismeretes, az új típusú útlevelekben nem szerepel a

„nemzetiség” megjelölés. Ez az újítás kétségtelen előnyöket jelent a társadalom polgárosodása szempontjából, ezen belül pedig az etnikai diszkrimináció megakadályozásában. A „nemzetiség” megjelölésnek ugyanakkor etnikai stabilizációs szerepe is volt. Arról van szó, hogy a népszámláláskor ez valamiféle morális tartást adott a nemzeti kisebbséghez tartozóknak, mintegy súgta, mit válaszoljanak a nemzetiségre vonatkozó kérdésre. Ahogy a régi útleveleket újakra cserélték, csökkent a kisebbséggel való azonosulásról való lemondás útjában álló pszichológiai gát, és ennek megfelelően megtisztult a többséggel való özszeolvadás felé vezető út.³¹ Ebből a szempontból a finnugor népek a legsebezhetőbb csoportok közé tartozónak tűntek, mivel az ő etnikai öntudukat határozatlanság és töredékesség jellemezte.

Harmadik tényezőként meg kell említeni az oroszországi társadalomban zajló folyamatokat. Az 1990-es évek második felében megerősödött a reformok ellenzéke és a szovjet idők idealizálása. Ezek a tendenciák recentralizációs törekvésekben fejeződtek ki, különösen az úgynevezett egységes végrehajtó hierarchia megerősítését kívánták. Ennek következtében a nemzeti formációk etnikai elitjének politikai szerepe csökkent. Ily módon, ha az 1990-es évek elején, a „forradalmi korszakban” megfigyelhető volt az etnikai kisebbségek és elitjeik aktivitásának időszaka, amikor az etnikai többség, azaz az oroszok egészében várakozó álláspontra helyezkedtek, akkor az évtized második felétől kezdve megváltoztak a szerepek. A „stabilizáció korszakában” aktivizálódtak az oroszok, és ahogy *Emil Pain* megjegyzi, a föderációs hatalom válasza erre a kihívásra „az etnikai elit jogait korlátozó politika az Orosz Föderáció köztársaságaiban és a fokozatos átmenet a védekezési politikára az etnikai többséghez való viszonyban”.³² Az etnopolitikai inga átlendült a másik oldalra. Nem lehet kizárni, hogy a társadalmi makroklíma ilyen irányú megváltozása a kisebbségek számára asszimilációs következményekkel járhatott.

Mint korábban megjegyeztük, az obi ugorok és a szamojéd népek nem valami jól illenek a finnugor népek létszámának alakulásáról és asszimilációjáról festett képbe. Ebben az esetben nem kis jelentőségű tényező az az új jogi szabályozás, amely az őslakos északi kis népek képviselőinek bizonyos külön kiváltságokat és jogokat nyújt, amelyek a természeti erőforrások hasznosításával, az adózással, az egészségvédelemmel stb. kapcsolatosak. Feltételezhető, hogy az ilyen jellegű szociális privilégiumok olyan jelentős előnyökhöz juttatják ezeket a csoportokat, hogy mások számára is vonzóvá válik, hogy hozzájuk tartozza-

³¹ Erről részletesebben lásd: S. Lallukka: „Venäjän passiuudistus tarpeen”. *Helsingin Sanomat*, 11 мая 2001.

³² Э. Пайн: Активизация этнического большинства в постсоветской России: ресурсы русского национализма (Az etnikai többség aktivizálódása a poszt-szovjet Oroszországban: az orosz nacionalizmus forrásai) *Ab Imperio* 2003 № 3.: 331.

nak.³³ Egyes országokban készültek ugyanis olyan felmérések, amelyek szerint az őslakos népesség pozitív diszkriminációja érdekében hozott intézkedések (affirmative action) felerősítik más csoportok képviselőinek arra irányuló törekvését, hogy őslakosként tüntessék fel magukat. A fejlődés menetét az a körülmény is befolyásolja, hogy a népesség többségétől eltérő fizikai külső késlelteti az északi népek asszimilációját.

Következtetések

A fentiekben ismertetett tények tükrében megengedhetőnek tűnik néhány következtetés levonása. Egy részük közvetlenül adódik az eddig bemutatott áttekintésből. Más következtetéseket általánosabb megfontolások diktálnak, ezek az etnikai identitás megerősítésének problematikájával kapcsolatosak, ezért ajánlasként értendők. Tézisszerű formában a következtetések az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A népesség lélekszámának dinamikája hanyatlak, a finnugor nyelvi közösség összeszűkül – olyan jelenségek ezek, amelyek már sok tekintetben szemmel láthatóan állandósultak. A bemutatott adatok emellett azt tükrözik, hogy a finnugor népeknek és kultúrájuknak a helyzete a poszt-szovjet időszakban egészében véve bonyolultabbá vált. Ez elsősorban az asszimilációs erózióval kapcsolatos, de hozzájárultak olyan körülmények is, mint a demográfiai átmenet kiteljesedése, és az, hogy a természetes népszaporulat természetes népességfogyásba ment át. Mint a 2002. évi népszámlálás adataiból kitűnik, az oroszországi finnugor népek helyzete még nyugtalanítóbb, mint ahogy azt az Európa Tanács parlamenti ülésének fent említett előadása alapján feltételezni lehetett, amelyben néhány nép állapotának jellemzésére a „potenciálisan veszélyeztetett” kifejezést használták. Úgy véljük, hogy ez nem teljes mértékben fedi a valóságot. Véleményem szerint Oroszország minden finnugor kultúráját veszélyeztetettnek kellene nevezni.
2. Ha a cél a finnugor népek és kultúrájuk lehető legteljesebb megőrzése és fejlesztése, akkor feltétlenül ki kell dolgozni az intézkedések egész rendszerét, amely ennek megvalósítását szolgálja. E célirányos program összeállításakor figyelembe kell venni a pozitív diszkrimináció tapasztalatait, amelyeket az őslakos kis északi népekkel kapcsolatban alkalmaznak, és tanulmányozni kell annak lehetőségét, hogyan lehetne más csoportokat is bizonyos kiváltságokhoz juttatni. Különös figyelmet követelnek az anyanyelv megőrzésének kérdései. Oroszország kisebbségi nyelveinek ismeretét olyan tényezőnek kell tekinteni, ami

³³ Lásd például: F. Sobanski: „The Southern Selkups of Tomsk Province before and after 1991”. *Nationalities Papers*, vol. 29 (2001) no. 1.: 177.

emeli a pedagógusok és néhány más területen dolgozók képzését; fizetés kiegészítést kell előirányozni elsősorban azoknak a tanároknak és nevelőknek, akik képesek valamely finnugor nyelven előadást tartani.

3. A XX. század folyamán a név szerint érintett autonóm formációk alkotó részévé váltak a finnugor népek etnikai öntudatának. A név szerint érintett köztársaságok és körzetek etnikai konszolidációs hatása e népek azon képviselőire is kihat, akik az autonóm területek határain kívül élnek. Az adott népcsoport fejlődésének megszilárdítására irányuló törekvések szempontjából rendkívül fontos ezért, hogy ezek az autonóm formációk Oroszország területi-közigazgatási felépítésének reformja során is megőrizzék státuszukat és integritásukat.

Tárgyszavak:

Etnikum, Kisebbség, Népesedés

MELLÉKLET

Az Orosz Föderációban élő finnugor csoport népeinek lélekszáma és évi átlagos növekedése/csökkenése a népszámlálások közötti időszakokban (az 1959–2002 évi népszámlálások adatai)
Size and average annual increase / decrease of Finno-Ugric peoples living in the Russian Federation (according to the data of censuses between 1959 and 2002)

	Népességszám (ezer fő)					A népesség évi átlagos növekedése/csökkenése (%)			
	1959	1970	1979	1989	2002	1959–70	1970–79	1979–89	1989–02
Mordvinok	1 211,1	1 177,5	1 111,1	1 072,9	845,0	-0,26	-0,65	-0,35	-1,73
Udmurtok	615,6	678,4	685,7	714,8	637,0	0,88	0,12	0,42	-0,84
Marik	498,1	581,1	599,6	643,7	605,0	1,40	0,35	0,71	-0,45
Komik	282,8	315,3	320,1	336,3	293,0	0,99	0,17	0,49	-1,00
Komi-permjákok	143,0	150,2	146,0	147,3	125,0	0,45	-0,32	0,09	-1,19
Karélok	164,1	141,1	133,2	124,9	93,0	-1,37	-0,65	-0,64	-2,14
Vepszék	16,2	8,1	7,6	12,1	8,0	-6,33	-0,72	4,75	-3,02
Számik	1,8	1,8	1,8	1,8	2,0	0,38	-0,38	0,33	0,62
Hantik	19,2	21,0	20,7	22,3	29,0	0,80	-0,14	0,72	1,91
Manysik	6,3	7,6	7,4	8,3	12,0	1,69	-0,26	1,08	2,69
Nyenyecsek	22,8	28,5	29,5	34,2	41,0	2,01	0,38	1,48	1,32
Szölkupok	3,7	4,2	3,5	3,6	4,0	1,25	-2,10	0,13	0,84
Nganaszánok	0,7	0,8	0,8	1,3	1,0	1,20	0,25	4,05	-1,69
<i>Összesen</i>	<i>2 985,4</i>	<i>3 115,8</i>	<i>3 067,0</i>	<i>3 123,5</i>	<i>2 695,0</i>	<i>0,39</i>	<i>-0,18</i>	<i>0,18</i>	<i>-1,07</i>
Oroszország									
össznépessége	117 534,3	130 079,2	137 409,9	147 021,9	145 164,0	0,92	0,61	0,68	-0,09
Oroszok	97 863,6	107 747,6	113 521,9	119 865,9	115 868,0	0,87	0,58	0,54	-0,25
Tatárok	4 074,7	4 757,9	5 010,9	5 522,1	5 558,0	1,41	0,58	0,97	0,05

Források:

Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года (Az 1959. évi összoroszországi népszámlálás eredményei). РСФСР, 53. táblázat. Москва: Госстатиздат, 1963; Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года (Az 1970. évi összoroszországi népszámlálás eredményei) IV. kötet, 5. táblázat. Москва: Статистика, 1973; Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 года (Az 1979. évi összoroszországi népszámlálás eredményei). IV. kötet, 1. rész, 1. könyv, 2. táblázat. Москва: Госкомстат СССР, 1979; Итоги Всесоюзной переписи населения 1989 года (Az 1989. évi összoroszországi népszámlálás eredményei). VIII. kötet, 1. rész, 3. táblázat. Москва: Статистический комитет СНГ; Итоги Всероссийской переписи населения 2002 года (Az 2002. évi összoroszországi népszámlálás eredményei) <<http://www.gks.ru/PEREPIS/t5.htm>>.

**POPULATION CHANGE OF FINNO-UGRIC PEOPLES IN RUSSIA
SINCE 1959**

KÖZLEMÉNYEK

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁG ELŐRESZÁMÍTÁSA 2021-IG¹

HABLICSEK LÁSZLÓ

Bevezetés

A Kárpát-medencei magyarok számának meghatározása, demográfiai jellemzőinek alakulása, a jövőre vonatkozó előrebecslések és scenáriók nem csupán a népességkutatókat foglalkoztatják, hanem jóval szélesebb körű érdeklődésre tarthatnak számot. A népszámlálások számadatai hosszabb ideje csökkenést jeleznek, a magyarság száma, az egyes országokon belüli aránya csökken. Az 1990-et követő népszámlálásokban Magyarországon és a határos 7 országban összesen 12,9 millió fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Az új évezredben lefolytatott népszámlálások alkalmával ez a szám már csak 12,4 millió fő.

A népesség számának változását a demográfiai komponensek okozzák. Egy év leforgása alatt a népességszámot a születésszám, a halálozások, a ki- és bevándorlások befolyásolják. A nemzetiségi népességeknél nem szabad elfeledkeznünk az identitásváltásról (nemzetiségi váltás, etnikai váltás, asszimiláció), vagyis arról a körülményről, hogy a személyek megváltoztathatják álláspontjukat arról, melyik nemzetiséghez tartoznak. Lehetnek olyanok, akik korábban magyarnak vallották magukat, és újabban más nemzetiségbe tartozónak mondják, de lehet fordítva is.

A népesség száma mellett az életkor szerinti létszám adatok jelentik a legfontosabb demográfiai jellemzőt egy népesség, így a Kárpát-medencei magyarság jövőjének szempontjából. A korösszetétel ugyanis igen hosszú távú adottság, amely szigorúan meghatározott mechanizmus szerint változik, és befolyásol minden népmozgalmi eseményszámot is. Azokban a népességekben, ahol a korösszetétel idős, kevesebben születnek és többen halnak meg, mint azokban a népességekben, ahol a korösszetétel fiatalabb – az egyének ugyanolyan gyermekvállalási hajlandósága és elhalálozási esélyei mellett.

¹ A tanulmány rövidített változata a szerző által írt fejezetnek „A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021 (Szerzők: *Hablicsek László, Tóth Pál Péter, Veres Valér*), KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 78. sz. (megjelenés alatt) c. kötetben. A kötet a Határon Túli Magyarok Hivatala és a Népeségtudományi Kutatóintézet közötti együttműködés keretében jött létre, mely a Kárpát-medencében élő magyarság országokénti és demográfiai részletességgel történő előrebecslését célozta.

A kutatás első számú célja, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján – kiegészítve a szükséges/lehetséges többletinformációkkal, becsléseket is alkalmazva – nemzetközileg összehasonlítható mutatószámrendszerrel jellemezze a Kárpát-medencei magyarság etnodemográfiai helyzetét az 1990-es években.

A kutatás második célkitűzése a magyarság létszámának, nemek és életkor szerinti összetételének előreszámítása 2021-ig Magyarországon és a környező országokban több, a kutatás során meghatározandó feltételezésekkel működő előreszámítási változatokban. Az elvégzendő kutatás fontos feladata olyan kiegyensúlyozott feltételrendszerű forgatókönyvek kidolgozása, amelyek a magyarság létszámfogyásának távlati megállását eredményezik.

A szerző, mint a kutatás vezetője, ezúton fejezi ki köszönetét a Határon Túli Magyarok Hivatala anyagi támogatásáért, a hivatal munkatársainak (*Misovetz Ferenc, Király András, Görömbei Sára*) a folyamatos együttműködésért. A kutatásban részt vett *Tóth Pál Péter* és *Veres Valér*, közreműködött *Antal Erika* és *Ján Mészáros*.

Az alapidemográfiai jellemzők ilyen számbavételének fontosságát nem győzzük hangsúlyozni. Ez a számbavétel nemcsak statisztikai szempontból érdekes. Hozzájárul ahhoz is, hogy sem a politika, sem pedig a véleményformáló értelmiség ne támasszon irreális elvárásokat a magyarok számát illetően sem a fogyás, sem az esetleges növekedés szempontjából. A növekvő népesség kora lassan véget ér Európában, helyét fokozatosan átveszi a stagnálás, helyenként a csökkenés is. Tehát a létszám-problematika általános jelleggel jelen van Európában, nem csupán a kisebbségeket érinti. A legtöbb európai ország természetes szaporulata csökkenő tendenciát mutat.

Viszont az is igaz, hogy a népességszám csökkenését Európában gyakran kiegyensúlyozza a bevándorlás. Az Európai Uniónak az újabb bővítés előtti 15 tagországa az utóbbi 40 évben 15 millióval több bevándorlót fogadott, mint ahányan az országokból elvándoroltak. Az is megfigyelhető, hogy a természetes szaporodás halványulásával növekszik a bevándorlás, bár a tényezők ilyen alakulása természetesen nem feltétlenül áll ok-okozati kapcsolatban. Mindenesetre az látszik, hogy Európában ma még fontos a létszám, illetve a létszám megőrzése.

A létszámmegőrzés fontossága kapcsolatban van a korösszetétellel is. Az idősödő népesség tulajdonsága ugyanis, hogy hovatovább egyetlen korcsoport, a nyugdíjas korosztály létszáma nő. Európa nyugati felében a második világháborút követő időszakban született baby-boom korosztályok idős korba lépésével olyan helyzet áll elő, amikortól már nemcsak a fiatalok, hanem az aktív korúak száma is csökkenni fog. Ez viszont alapjaiban kérdőjelezheti meg a kialakult jóléti berendezkedéseket. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a népesség létszámának megőrzése a túlzott elöregedés elleni fellépés egyik közérthető, általános és hatékony eszköze.

Mindezek érvényesek a Kárpát-medencei magyarságra is. Amennyiben az európai trendeket és prioritásokat követni akarjuk, fel kell ismernünk, hogy a magyarság létszámfogyásának korlátozása is nagy fontosságú ügy.

Milyen lehetőségek vannak a létszám megőrzésére? A nemzetiségi népességnél a bevándorlás azt jelentené, hogy a Kárpát-medencén belülre vándorolna a világban szétszórt magyarság egy része. Egy másik lehetőség a bevándorlással kombinált identitásváltás, amikor a nem magyar bevándorlók idővel „elmagyarosodnak”. Ez elsősorban a többségi helyzetben lévő magyarországi magyarság esetében lehetséges.

A létszám megtartására a természetes népmozgalom kínálja a legtöbb lehetőséget. A magyarság életkörülményeinek javulása, az ennek hatására növekvő élettartamok több túlélőt eredményeznek, ezzel csökken a születések és a halálozások közötti szakadék is. Természetesen a születések számának növelése is a lehetséges módok egyike a népesség kedvezőtlen irányú változásainak megakadályozására, elsősorban a gyermekvállalás feltételeinek javításával, a gyermekbarát társadalom kiépítésével. Egy kisebbségben lévő nemzetiségi népességnél pedig a többségi nemzetiséghez való asszimiláció korlátozása is hozzájárulhat a létszámtrendek módosulásához. A fordított identitásváltás sem elképzelhetetlen: jelei vannak annak, hogy a magyarság fontosságának, lehetőségeinek, vonzerejének növekedése „visszacsábít” olyanokat, akik korábban más nemzetiséghez váltottak át. A népszámlálások következetesen jelzik, hogy a magyar anyanyelvűek száma meghaladja a magyar nemzetiségűek számát. Mindent összevetve: elvileg és gyakorlatilag sem kizárható olyan forgatókönyv létrejötte, ami a Kárpát-medencei magyarság létszámának fenntartását eredményezi, általában szólva *fenntartható népességfejlődést* eredményez.

Lényegében ekörül csúcsosodik ki tanulmányunk fő kérdésfelvetése: *vajon milyen forgatókönyv és ahhoz rendelt eszközök esetén valósulhat meg a létszámmegőrzés a következő 20 évben?* Ezt megelőzően azonban tisztáznunk kell a mértékeket és trendeket, valamint az ezekből következő valószínű jövőt. Erre építve határozhatók meg azok a tényezők és mértékek, amelyek a létszám megtartása felé mutatnak.

Bonyolítja a vizsgálatot az, hogy a nemzetiségi adatok csak korlátozottan elérhetők, egymásnak gyakran ellentmondóak. A vizsgált országok egyikében sincs olyan regiszter, amely a nemzetiséget mint ismérvet tartalmazná. Ez az országok történelmének ismeretében nem meglepő, az lenne a csoda, ha ilyen regiszter létezne. Így a népszámlálások alkalmával a *bevallott* nemzetiségi adatokra vagyunk utalva. Ha ezeket a bevallásokat pontosnak fogadjuk el (más lehetőségünk nem nagyon van), akkor két népszámlálás között időszak népmozgalmának és identitásváltásainak számbavételével készíthetünk hidat a két bevallás között.

A népmozgalom nemzetiség szerinti bontása ugyancsak nehéz kérdés. Vannak országok, ahol elérhető erről statisztika, van, ahol nem. Magyarországon például jószerivel semmilyen népmozgalmi adatnál nem jeleníthető meg a nemzetiség. Románia és Szlovákia esetében ugyanakkor léteznek statisztikák nemzetiség szerinti bontásban is. Magának a statisztikának a jósága viszont több esetben kérdéses, mert ellentmondani látszik a létszámadatoknak. Más és más a statisztika hozzáférhetősége a különböző jelenségek esetében. Például a vándorlásoknál szinte egyáltalán nincs nemzetiségi bontás. Magától értetődő, hogy az identitásváltást is csak közvetetten lehet nyomon követni.

Mindebből következik, hogy a Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzetének megismerésében, a létszám és az összetétel előrebecslésében kulcsfontosságúak a becslések.

Jelenleg a becslések „első körére” volt csak módunk. Ez azt jelenti, hogy nem, vagy nem sokkal több adatra támaszkodhattunk, mint amennyi általában ismert. Szisztematikus adatgyűjtésre a kutatás forrásai sem voltak elegendőek. Célunk ezért csak az lehetett, hogy a meglévő adatokat helyezzük el egy olyan becslési rendszerben, a népességreprodukció ismert modelljében, ahol azok alapvető konzisztenciát mutatnak.

Adatok és becslési eljárások

Az alkotóelem-módszerű előreszámítások – amelyre a kutatásban vállalkoztunk – igen adat- és munkaigényesek. Ugyanakkor a hozadékuk több, megbízhatóságuk (általában) jobb, mint a puszta létszám-előrebecsléseké. Lényeges többletinformációkat kínálnak a korcsoportos létszámadatok vagy a létszámváltozást előidéző eseményszámok előrebecslésével. További előny, hogy az így elkészült előreszámításokra ráépíthetők más előrebecslések is, például iskolázottsági vagy aktivitási projekciók, illetve különböző, korfüggő szükséglet-számítások. Ami pedig a megbízhatóságot illeti, az a korösszetétel-hatás beszámításával javul ugrásszerűen ezekben az előrebecslésekben.

Gondot okoz azonban az adatok összeállításánál, a becslések keresztülvitelénél az, hogy a nemzetiségi adatok megbízhatósága lényegesen gyengébb a teljes népességre vonatkozó adatokénál. Jóval kevesebb az információ, és a meglévő információk forrásai, megfelelőségük is számos kívánnivalót hagy maga után.

A kutatás időszakában a hét országból négy esetében volt módunk arra, hogy többé-kevésbé részletes adatokat gyűjtsünk a magyar nemzetiségről, ezek: Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia. Természetesen a többi országról is ismerjük a főbb létszámadatokat, ugyanakkor a struktúrák és a folyamatos népmozgalmi adatok hiányosak. Ezeket az adatokat becsléssel, speciális iterációs eljárás alkalmazásával pótoltuk.

Az 1990-es években és 2000 után különböző időpontokban tartották az országokban a népszámlásokat. Ez azért jelent nehézséget az adatbázis összeállításánál, mert az előreszámítások nagyon konzisztens adatrendszer igényelnek. Az ötéves korcsoportokkal és az öt naptári éves lépésekkel történő számítások visszamenőlegesen is ilyen rendszerű adatokat igényeltek. Választani kellett, hogy a magyar nemzetiségük számát az 1991. évre, az 1996. évre és a 2001. évre becsljük, vagy a meglévő népszámlálási adatokból induljunk ki. Utóbbi mellett döntöttünk, a felhasználás szempontjait figyelembe véve. Így 1991 és 2001 helyett

Romániában a létszámok és eseményszámok mind-mind az 1992–2002-es időszakra szólnak, Szerbia és Montenegróban, Szlovéniában 1991–2002-es időszakra, Ukrajnában 1989–2001-re. Így a Kárpát-medencei magyarság időpontbeli számai mindig úgy értendők, hogy 1991, 1996 és 2001 *körüli* létszámok.

*A magyar nemzetiségűek számának, korösszetételének és népmozgalmának „elszámolása”
1991 és 2001 között*

A Kárpát-medencei magyarságra a magyarországi magyarság is beletartozik. Ennek figyelembe vétele nélkül nem is lehet jól előreszámítani még a szomszéd országok magyarságát sem, hiszen az alapidemográfiai tényezők között is van olyan, jelesen a vándorlás, ami szorosan összeköti a különböző országokban élő magyar nemzetiségeket.

A magukat magyar nemzetiségűnek vallók magyarországi létszáma az 1990. évi népszámlálás szerint 10 millió 142 ezer fő volt, miközben a teljes népesség 10 millió 375 ezer főt tett ki. A 2001. évi népszámlálás szerint a magyar nemzetiségűek száma mindössze 9 millió 416 ezer fő, szemben a 10 millió 198 ezer fős össznépességgel. Természetesen az eléggé valószínűtlen, hogy miközben a teljes népesség száma 190 ezer fővel lett kevesebb, a magyar nemzetiségűek száma több mint 700 ezer fővel csökkenjen. A nagy különbség oka a nem válaszolók 2001. évi magas száma. Több mint 500 ezer fő nem kívánt válaszolni a nemzetiségét firtató kérdésre. Ez a válaszlehetőség 1990-ben nem volt megengedve. Miután 1990-ben is gyakorlatilag úgy képezték a magyar nemzetiségűek számát, hogy a magukat más nemzetiségűnek vallókat kivonták az össznépességből, mi is ezt tettük 2001-re. Ennek megfelelően a magukat valamilyen, nem magyar nemzetiséghez sorolók 239 ezer fős csoportja mellé 9 millió 959 ezer fős magyarságot tételeztünk. Ez a szám és ennek életkor és nemek szerinti megoszlása sokkal inkább megfelel az 1990. évi népszámlálásból előrevetíthető létszámnak és összetételnek, mint a 2001-ben magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma és struktúrája.

Ezt követően becslést adtunk az 1991. évi magyarországi magyarságra, hogy biztosítsuk az adatok időponti egyezését az előreszámítási céloknak megfelelően. A legtöbb új népszámlálásra 2001-ben került sor, ezt az évet választottuk előrebecslési kiindulópontnak. Az ötéves korcsoportos rendszerben – melyet az ENSZ-módszer szerint követnünk kellett – így a 2006., 2011., 2016. és 2021. évi időpontokra adhatunk előrebecslést. A visszatekintő adatok esetében is az öt naptári éves lépések megvalósítására van szükség, ezért becsléseket az 1991. évi és 1996. évi létszámokra és az azok közötti népmozgalomra adtunk.²

A környező országokban a magyar nemzetiségű népesség száma, nemek és korcsoportok szerinti összetétele 1991-re és 2001-re (Románia esetében 1992-re és 2002-re) teljes részletességgel három környező országban állt rendelkezésünkre, ezek: Románia, Szlovákia, Szlovénia. Részleges adatokat találtunk Horvátországra és Szerbia és Montenegróra, míg Ausztria és Ukrajna (Kárpátalja) esetében csak a fő számokra voltunk utalva. Utóbbi esetben a szlovákiai magyarság bizonyos jellemzőivel indítottuk a becslési eljárásokat.

A népességbecslések lényege a magyarság nemek és korcsoportok szerinti, a megfelelő országos népességhez viszonyított arányainak figyelembevétele. Tehát olyan kérdést tettünk fel, hogy a mondjuk a nők között a 20–24 évesek korcsoportjában mekkora a magukat magyar nemzetiségűnek vallók aránya. Ezek az arányok országonként tendenciózan változtak

² A becslést változó arányok módszerével hajtottuk végre, a magyar nemzetiségűek 1990. évi és a 2001. évi korcsoportos arányait interpoláltuk 1991-re, lineárisan.

az 1990-es években, a változásban megjelentek olyan elemek, mint a különböző népmozgalmi események, illetve a magyarság és a többségi nemzetiség demográfiai magatartásának különbségei.

Az iterációs eljárások során először megbecsültük az eseményszámokat: születéseket, halálozásokat, vándorlásokat és etnikai (nemzetiségi) váltásokat, természetesen nemeként és korcsoportonként, majd végeztünk egy szabályos népesség-továbbszámítást az 1990-es évek folyamán 1996-ra és 2001-re. A 2001. évi népességadatoktól való becslési eltéréseket visszakorrigáltuk a születésekre, halálozásokra, vándorlásokra, etnikai váltásokra. Ebből újabb és újabb iterációkkal állt elő a végsőnek szánt népesség és népmozgalom.

Természetesen ez egy sokváltozós egyenlet, ahol nem lehet minden tényezőt megfelelően elkülöníteni. Ezért a legmondosabb becslések mellett is fennmaradnak a bizonytalanságok. Viszonylag jól becsülhetők a születésszámok és a termékenység a népszámlálási adatokból is, a halandóság is behatárolható bizonyos mértékben, az idősebb népesség létszámváltozásait figyelembe véve. A Magyarországra bejövő és a Magyarországról kimenő, a környező országokat érintő migrációt a hazai adatokból nyertük, bizonyos feltételezésekkel a migránsok nemzetiségi összetételére. Ugyanakkor a más országokat érintő migráció vonatkozásában már keveredik az etnikai váltás és a vándorlás. Itt az elkülönítés, miután nemzetiségi migrációs statisztika az országok többségében nincsen, nagyon nehéz. Ezért az etnikai váltás és a Kárpát-medencén kívüli migráció összehatásával számoltunk, azt mondtuk, hogy ezek összességében „egyéb változások”. A becslések során természetesen elkülönítettük a kétféle hatást, de ezeket a rendelkezésre álló adatok jelen állapotában, a bizonytalanságok miatt, célszerű összevontan kezelni. Annyit megemlítünk, hogy a becslések során inkább az etnikai váltást helyeztük előtérbe, mondván, hogy a magyar nemzetiségűek fő célpontja amúgy is Magyarország, illetve a nem magyar területre történő vándorlásnál nagyobb az eshetősége annak, hogy egyúttal nemzetiségi váltás is bekövetkezik.

Az 1. táblázat summázza azokat az ismereteket, amelyeket az adatgyűjtés és a becslési eljárások alkalmazásával a Kárpát-medencei magyarságról az 1990-es időszakra kaptunk.

Az 1990-es évek elején az érintett országokban becslésünk szerint 12,9 millió magyar nemzetiségű lakos élt. A 2001. év környékén ugyanakkor már csak 12,4 millió főt mutatnak az adatok, a csökkenés tehát félmillió főt tesz ki.

A csökkenés okait vizsgálva ki kell emelni, hogy az 1990-es évek folyamán a születések száma radikálisan esett a rendszerváltozásokhoz kapcsolódó ún. mintaváltási folyamatok, továbbá bizonyos sokkhatások következtében. Emiatt nagymértékben emelkedett a halálozási többlet a születésekkel szemben. Mindent összevetve 1 millió 264 ezer magyar nemzetiségű gyermek született és 1 millió 777 ezer magyar nemzetiségű polgár hunyt el, tehát Kárpát-medencei szinten a magyarság létszámcsökkenése szinte kizárólag a természetes népmozgalom mélyrepülése miatt következett be!

1. táblázat
A Kárpát-medencei magyarság 1991–2001 közötti létszámváltozásának elszámolása
Accounts of population changes of Hungarians in the Carpathian basin
between 1991 and 2001

Jellemző	Férfiak	Nők	Együtt
1991. évi létszám	6 205 179	6 698 017	12 903 196
Átlagnépesség 1991–1995	6 159 068	6 680 504	12 839 572
Élveszületések 1991–1995	350 078	333 619	683 697
Halálozások 1991–1995	475 632	429 855	905 487
Vándorlások Kárpát-medencén belül, 1991–1995 (+)	40 570	33 715	74 285
Egyéb változás (vándorlás, identitásváltás, egyéb), 1991–1995 (+)	-5 371	22 434	17 063
1996. évi létszám	6 074 254	6 624 215	12 698 469
Átlagnépesség 1996–2000	6 021 171	6 591 149	12 612 320
Élveszületések 1996–2000	296 950	282 931	579 881
Halálozások 1996–2000	449 933	421 559	871 492
Vándorlások Kárpát-medencén belül, 1996–2000 (+)	30 524	26 741	57 265
Egyéb változás (vándorlás, identitásváltás, egyéb), 1996–2000 (+)	-5 015	23 174	18 159
2001. évi létszám	5 916 256	6 508 761	12 425 017

Megjegyzés: A létszámok az évek *körülek*. Románia, Szerbia és Szlovánia esetében 2001. évi helyett 2002. évi, Románia esetében 1991. évi helyett 1992. évi, Ukrajánál 1989. évi népszámlálási adatokra támaszkodtunk.

Természetesen az egyes országokban migrációs hatások, asszimilációs hatások is szerepet játszottak a különböző mértékű változásokban, leginkább csökkenésekben. Az *1. mellékletben* valamennyi országra közöljük a fentivel megegyező struktúrájú táblázatot, miközben tudatában vagyunk annak, hogy az adatok egy része még revízióra szorul. A táblázatokat és az előállításuk során alkalmazott adatokat és becsléseket az egyes országok és a Kárpát-medencei magyarság 1990-es évekbeni demográfiai változásait taglaló fejezetben is bemutatjuk.

Miután a magyar nemzetiségűek vándorlása nagy részben a Kárpát-medencén belül zajlik, ez önmagában csak kismértékű hatással jár az összlétszámra. A becslések szerint az etnikai váltás egyenlege is összevonva kicsi, mert Magyarországon csaknem akkora asszimilációs nyereség vélelmezhető, mint amekkora a környező országokban a veszteség. A Kárpát-medencén kívüli vándorlásokban pedig összevont nyereség mutatkozik, hiszen Magyarországra továbbra is érkeznek visszavándorlók. A becslült nyereség egy része persze nem valószínű, mert a népszámlálások nemzetiségi adatai az ilyen elszámolásokhoz bizony kívánivalókat hagynak maguk után. Különösen a magyarországi adatokkal kapcsolatban vettük észre becslési bizonytalanságokat (a férfiak és a nők, bizonyos korcsoportok körében).

Az előreszámítási alapmodell

A Kárpát-medencei magyarság előreszámítását az ENSZ által kidolgozott, a nemzetközi előreszámítási gyakorlatban szinte kizárólagosan alkalmazott alkotóelem-módszerrel végezzük. Ennek lényege, hogy a népesség számát évről évre a változás tényezőit figyelembe véve (születés, halálozás, vándorlás, öregedés, etnikumváltás) vezetjük tovább. Minden tényezőre (komponensre) hipotéziseket állítunk fel, ezeket előreszámítási változatokba rendezzük. Az előreszámítás egyaránt megadja a népesség számát, korösszetételét, a változások tényezőinek nagyságát és irányát.

Ez a dinamikus előreszámítási modell a demográfiai alapfolyamatok részletes figyelembevételére épül. Az előrebecslés minden országra, férfiakra és nőkre, ötéves korcsoportokra, az 1990-es évek demográfiai „elszámolásával” együtt az 1991, 1996, 2001, 2006, 2011, 2016, 2021 évekre vonatkozik, és az alábbi blokkokat foglalja magába:

- Magyar nemzetiségű népesség (becsült) száma
- Országos (magyar és nem magyar) népességek (becsült) száma
- Magyar nemzetiségűek átlagnépessége (számított)
- Magyar nemzetiségűek termékenysége (becslés és hipotézis)
- Magyar nemzetiségű újszülöttek (becsült)
- Halandóság (becslés és hipotézis)
- Halálozások
- Nemzetközi vándorlások
 1. Magyarországról más országba kivándorló magyar nemzetiségűek.
 2. Magyarországra más országból idevándorló magyar nemzetiségűek.
 3. A Magyarországra történő vándorlást leszámítva a magyar nemzetiségűek vándorlási egyenlege országoként.
- Nemzetközi vándorlások egyenlegei
- Nemzetiségváltás
- A magyar nemzetiségű népesség előreszámításának alapegyenletei:

$$P_{0-4}^{t+5} = SZ^{t,t+4} - H_{sz}^{t,t+4} + VE_{sz}^{t,t+4} - NV_{sz}^{t,t+4}$$

$$P_{x+5,x+9}^{t+5} = P_{x,x+4}^t - H_{x,x+4}^{t,t+4} + VE_{x,x+4}^{t,t+4} - NV_{x,x+4}^{t,t+4}$$

$$P_{90+}^{t+5} = P_{85+}^t - H_{85+}^{t,t+4} + VE_{85+}^{t,t+4} - NV_{85+}^{t,t+4}$$

A képletekben P a népességet, SZ a születéseket, H a halálozásokat, VE a vándorlási egyenlegeket, NV a nemzetiségi váltásokat jelenti. Index sz a születéstől az időszak végéig terjedő intervallumot, $85+$ és $90+$ a legalább 85, illetve 90 éveseket jelzi. $x,x+4$ a betöltött x évesek ötéves korcsoportja, t a t év január eleje, $t+5$ a $t+5$ év január eleje, $t,t+4$ a két január 1-je közötti időszak.

Tekintettel arra, hogy a modell pontosan leírja a népesség reprodukcióját, a kezdő és a végnépesség a közbeeső időszak eseményszámai *elszámolásán* alapszik, ezért ez az előreszámítási modell alkalmazható az 1991–2001 közötti időszak demográfiai viszonyainak becslésére is.

A termékenység figyelembevétele és a születések becslése

A termékenység figyelembevételénél abból indulhatunk ki, hogy az adott nemzetiségű újszülöttek döntően az ugyanazon nemzetiségű anyáktól származnak. Ez nem azt jelenti, hogy az újszülötteket minden esetben az anya nemzetiségével egyezően jelentik be, ahol egyáltalán ilyen bejelentési kötelezettség, illetve lehetőség létezik. Magyarországon például nincs nemzetiségi születési statisztika, 1993 óta a cigányszületéseket sem jegyzik külön. Szlovákiában, Romániában viszont ismeretesek a nemzetiség szerinti születésszámok, és itt a szülőpárok megegyezése szerint kapja az újszülött a nemzetiséget.

A termékenység teljes körű figyelembevételéhez országonként 2x2-es születésgyakorisági mátrixokat kellene becsülnünk, nevezetesen a magyar és nem-magyar nőktől származó magyar és nem-magyar újszülöttek gyakoriságát. A kutatási feladat behatároltsága ezt a megközelítést nem tette lehetővé, hiszen ez azt jelentette volna, hogy nemcsak a magyar, hanem a nem-magyar lakosság demográfiai jellemzőit is becsülni, előreszámítani kellett volna. Ezért vizsgálatunkban a termékenység kérdését döntően a magyar nemzetiségű nőktől származó magyar nemzetiségű újszülöttekre korlátoztuk. Hangsúlyozni kell, hogy az így adódó termékenység a valóságosnál *kisebbsnek* mutatja a magyar nők gyermekvállalását.

A nemzetiségi születési statisztikák alapján elvileg könnyedén lehetne a magyar nemzetiségű nők (magyar) termékenységére következtetni, és ezzel a két népszámlálás közötti változásokat számításba venni, azonban a helyzet nem ilyen egyszerű. Nem biztos ugyanis, hogy a gyermekszülés alkalmából is ugyanazok vallják magukat magyarnak, akik a népszámláláskor, illetve nem biztos, hogy a statisztika szerinti nemzetiségi születésszám egyezik azzal, ahogy a szülők meghatározzák gyermekeik nemzetiségét.

Szlovákiában a statisztika szerint 1991–2000 között 49 824 magyar nemzetiségű gyermek született. Ugyanakkor a 2001. évi népszámlálás szerint 46 099 fő volt a 0–9 évesek száma. A különbség tehát közel 4 ezer fő, ami a halálozások, vándorlások és identitásváltás révén elő is állhatott.

Romániában ugyanakkor az 1992–2001 közötti élveszületések száma 124 597, míg a 2002. évi magyar nemzetiségű 0–9 évesek száma 127 791. Tekintettel a valószínű elvándorlási többletre, a halálozásokra, az ismételt valószínű, bár csekély mértékűnek mondott asszimilációs veszteségre is, a születésszám revízióra szorul. Miután nem kívántuk „megítélni” a statisztika jóságát, ezért olyan tényezőben kerestük a megoldást, ami a nélkül eredményez többlétszületést, hogy a nők termékenysége, illetve a kimutatott születésszám változna. Ez a lehetőség pedig a nem magyar nemzetiségű nők és a magyar nemzetiségű férfiak közös gyermekeinek nemzetisége, ami, ezen gondolatmenet alapján, pótlólagos születéseket eredményezett 1992 és 2002 között.

A számítások alapján előálló születésszámokat, születési gyakoriságokat és teljes termékenységi arányszámokat tartalmazza a 2. táblázat. A még pontosabb becslések érdekében további finomításokra van szükség.

2. táblázat
*Születések és termékenység becslése a Kárpát-medencei magyarság körében
 1991–2000 között*
*Estimation of births and fertility of Hungarians in the Carpathian basin
 between 1991 and 2000*

Ország	Élveszülések száma			Teljes termékenységi arány*	
	1991– 1995	1996– 2000	Összesen	1991– 1995	1996– 2000
Ausztria	1 578	1 507	3 085	1,35	1,28
Horvátország	983	808	1 791	1,26	1,35
Magyarország	563 658	471 030	1 034 688	1,64	1,31
Románia	67 509	63 957	131 466	1,15	1,05
Szerbia	16 097	14 571	30 668	1,38	1,43
Szlovákia	26 914	22 019	48 933	1,39	1,17
Szlovénia	258	173	431	0,96	0,87
Ukrajna	6 700	5 816	12 516	1,21	1,12
<i>Kárpát-medence összesen</i>	<i>683 697</i>	<i>579 881</i>	<i>1 263 578</i>	<i>1,50</i>	<i>1,23</i>

Megjegyzés: Románia esetében a becslések 1992–1996-os és 1997–2001-es időszakra vonatkoznak. A teljes termékenységi arány csak a magyar nemzetiségű újszülöttekre számítva.

A 2. táblázatból kitűnik, hogy mindent összevetve Magyarországon a legmagasabb a magyarság gyermekvállalási hajlandósága. Riasztóan alacsonynak tűnik a szlovéniai magyarok termékenysége. Igen alacsonynak vehető a romániai magyarság termékenysége is. Két országban, Horvátországban és Szerbia és Montenegróban viszont *emelkedést* mutat az elszámolás, ami lehet becslési bizonytalanság, illetve a délszláv háborút követő kompenzáció számlájára is írható.

Általában a magyarság termékenysége alacsonyabb az országos átlagoknál. Ez még Magyarországon is így van, igaz, csekély mértékben (de csak a nagy számarány miatt). A legtöbb országban a magyar nők gyermekvállalási hajlandósága csak mintegy 80 százaléka az országos átlagoknak, Szlovéniában 70 százaléka. Az 1990-es évek második felében ugyanakkor mintha csökkentek volna az országokon belüli magyar és nem-magyar termékenységi különbségek, nyilvánvalóan az általános gyermekvállalási apály hatására. Kivételként mutatkozik Ausztria, ahol a 90-es évek folyamán a becslés szerint egyenletesen *alacsonyabb* a magyarok termékenysége az országos átlagoknál. Ez nyilván összefüggésben van az ausztriai, „konszolidált” gyermekvállalási hajlandósággal (ami viszont igen alacsony szintű).

Lényeges megemlíteni, hogy a Kárpát-medencei magyarság (magyar nemzetiségű újszülöttekre számított) *teljes termékenységi arányszáma* 1996–2000 között 1,23-nak vehető, tehát *alacsonyabb*, mint a magyarországi mutató értéke (1,31 a magyar nemzetiségűekre). Ebben is kifejeződik az a tény, hogy a határon túli magyarság termékenysége *lényegesen alacso-*

nyabb a környező országok népességi átlagainál és a hazainál is. A Kárpát-medencei magyarság gyermekvállalásának növelését tekintjük az első számú prioritásnak, amire egy magyarságpolitikának figyelnie indokolt.

A halandóság figyelembevétele és a halálozások becslése

A halandóság figyelembevételénél abból indulhatunk ki, hogy ritka kivételektől eltekintve egyáltalán nincs a meghalt nemzetiségére vonatkozó bejelentési kötelezettség, illetve lehetőség. Mégis Szlovákiából és Romániából kaptunk hivatalosnak számító nemzetiség szerinti halálozásszámokat.

A nemzetiségi halálozási statisztikák alapján elvileg következtetni lehetne a magyar nemzetiségű férfiak és nők halandóságára, el lehetne készíteni a nemzetiségi halandósági táblákat. Mi a becsléseknél szintén halandósági táblákkal dolgoztunk, ezek azonban a tényleges adatokat helyettesítő modelltáblák. Vagyis kiindultunk az adott időszak országos halandósági tábláiból, és az ismert transzformációs eljárásokkal kerestük a népességváltozások elszámolásához leginkább passzoló halandósági szinteket. Ebben a becslési folyamatban támpontunk volt az időskori halandóság, ahol feltételeztük, hogy az identitásváltás mellett jobbra csak a halálozások módosítottak a létszámokon.

Szlovákiában a statisztika szerint 1991–2000 között 57 068 magyar nemzetiségű személy halt meg. Ugyanakkor az 1991–2001 közötti elszámolás alapján 71 901 elhalálozás adódott, a különbség tehát igen tetemes. Szinte lehetetlen, hogy a szlovák statisztikai adat közelítse a valóságot, amennyiben elfogadjuk az 1991. évi és a 2001. évi népszámlálás nemzetiségi létszámait. Ebben az esetben ugyanis a szlovákiai magyarok születéskor várható élettartamának 4 évvel magasabbnak kellene lennie az országos átlagnál. Ezzel szemben a mi becslésünk alapján a szlovákiai magyarok élettartama férfiaknál és nőknél egyaránt egy évvel *kevesebb* a szlovákiai átlagnál.

Romániában hasonló a helyzet. A statisztikai halálozások száma a magyar nemzetiségűekre 1992–2001 között 222 ezer fő. A mi elszámolásunk szerint ez a szám 237 ezer fő, tehát ismételtelen több. Itt is csak lényegesen az országos átlag feletti élettartamok biztosítanak az alacsonyabb statisztikai halálozásszámot. Ezért a mi becslésünkben adódó, *indirekt* halálozásszámot fogadtuk el.

Egy esetben lenne elképzelhető a közeledés a becslés és a statisztika között, ha feltennénk, hogy az idős életkorokban lényeges identitásváltások történtek a mostani és a megelőző népszámlálások között, tehát sokkal *több idős ember nem* vállalta magyarságát 2001-ben, mint 1991-ben. Ez azért elég abszurd feltételezésnek tűnik, különös tekintettel a demokrácia, a szabadságjogok, a diszkriminációellenesség erősödése közepette.

A számítások alapján előálló halálozásszámokat, halálozási gyakoriságokat és születéskor várható élettartamokat tartalmazza a 3. táblázat. Itt is megjegyezzük, hogy további finomítások szükségesek a még pontosabb becslések érdekében.

A 3. táblázatból kitűnik, hogy *Ausztriában* a legkedvezőbbek a magyarság életkilátásai. Ez elsősorban azért van, mert a honos magyar nemzetiségűek feltehetően az osztrák átlaghoz igen közelálló mortalitással bírnak, ugyanakkor a Magyarországról bevándorlók még nem rontják le az átlagot, lévén fiatal a korösszetételük. A jövőben itt két tendencia határozhatja meg az élettartamok alakulását, egyfelől az Ausztriába bevándorolt és bevándorló magyarok közeledése az osztrák átlaghoz, másfelől a bevándorolt népesség öregedése.

A magyarság életkilátásai legkedvezőtlenebbek Ukrajnában, majd *Romániában*, ezt követően *Magyarországon* és *Szlovákiában*. *Magyarország* rangos helyezésében szerepet játszik nyilvánvalóan a becslési bizonytalanság is, de tény az is, hogy az országos átlagokat

tekintve is rosszul áll Magyarország a Kárpát-medencében. Az 1990-es évek első felében a magyarországi férfiak születéskor várható átlagos élettartama ténylegesen is a legalacsonyabbak között volt. A nőknél kirívóan alacsony a romániai becslés, ennek alapján a romániai magyar nők életkilátásai majd két évvel kevesebbek a magyarországinál. Így aztán összességében is (mindkét nemre számítva) a romániai magyaroké a kétes utolsó hely az élettartamok nagyságában, az átlag romániai magyar nem érte meg a 70 évet 1992–1996 között.

3. táblázat

*Halálozások és élettartamok becslése a Kárpát-medencei magyarság körében
1991–2000 között*
*Estimation of deaths and life expectancy of Hungarians in the Carpathian basin
between 1991 and 2000*

Ország	Halálozások száma			Születéskor várható élettartam	
	1991– 1995	1996– 2000	Összesen	1991– 1995	1996– 2000
<i>Férfiak</i>					
Ausztria	1 029	1 057	2 086	73,0	75,1
Horvátország	665	687	1 352	68,4	68,4
Magyarország	375 985	352 885	728 869	65,7	67,4
Románia	63 379	61 017	124 396	65,6	66,1
Szerbia	10 087	10 195	20 282	69,2	70,0
Szlovákia	19 870	17 980	37 850	65,7	68,0
Szlovénia	269	254	523	69,8	71,8
Ukrajna	4 348	5 859	10 207	66,4	63,5
<i>Kárpát-medence összesen</i>	<i>475 632</i>	<i>449 933</i>	<i>925 565</i>	<i>65,8</i>	<i>67,3</i>
<i>Nők</i>					
Ausztria	1 588	1 487	3 075	79,0	81,0
Horvátország	664	679	1 343	76,0	76,0
Magyarország	336 397	329 024	665 422	74,7	76,2
Románia	60 098	57 784	117 882	72,0	73,1
Szerbia	7 770	9 008	16 779	75,4	74,9
Szlovákia	18 240	17 345	35 585	74,5	76,2
Szlovénia	336	310	646	77,8	79,3
Ukrajna	4 762	5 921	10 683	75,5	74,5
<i>Kárpát-medence összesen</i>	<i>429 855</i>	<i>421 559</i>	<i>851 414</i>	<i>74,4</i>	<i>75,8</i>

Megjegyzés: Románia esetében a becslések az 1992–1996-os és 1997–2001-es időszakra vonatkoznak.

Az 1990-es évek második felében némi elmozdulást láthatunk. Egyfelől Magyarország mintha túljutna egy hosszabb halandósági krízisen, emelkednek az élettartamok. Másfelől egynémely ország éppen egy negatív periódusába lép be (lásd Ukrajna). Végül a magyarországi javulás, noha nem éri el az ausztriai, szlovákiai és a szlovéniai emelkedés mértékét,

jelentősebb, mint a többi országban, tehát csökkennek ezekkel szemben a különbségek. Ennek ellenére a magyarországi élettartam „helyezése” csak egy hellyel javul, Ukrajnát és Romániát előzi meg.

Lényeges megemlíteni, hogy az adatokból nem látunk arra utaló erős jelet, hogy a magyarság élettartama lényegesen kevesebb lenne az országok átlagánál. Szlovákia és Románia esetében kellett az 1990-es évek elszámolásához egy évvel kisebb élettartamot vennünk az átlagnál. Ugyanakkor Ukrajna (Kárpátalja) magyarsága minden bizonnyal tovább él az ukrainai átlagpolgárnál, becslésünk szerint legalább fél évvel. Részletesebb és pontosabb becslések szükségesek az esetleges további különbségek kitapintására.

Kárpát-medencei szinten a magyar férfiak várható átlagos élettartama a férfiaknál 67,3 év, a nőknél 75,8 év (az 1996–2000-es időszakban). Miután azonban az Európai Unióban, a májusi bővítés után, *Magyarország mutatja majd a legalacsonyabb élettartamok egyikét*, a magyarság lesz az az országalkotó nemzetiség, amelynek a legrövidebb az élete. *Az élettartamok jelentős emelkedésének biztosítása a magyarságpolitika második számú prioritásának tekintendő.*

A határokat átszelő vándorlás figyelembevétele

Az országok közötti migráció figyelembevételénél ismét arra kell rámutatnunk, hogy a nemzetiségi becslések jobbra csak indirekt módszerekkel lehetségesek. Nincsenek ugyanis nemzetiségi migrációs statisztikák. Egyedül Szlovákia esetében jutottunk hozzá olyan adatokhoz, amelyek tartalmaznak vándorlási adatokat a ki- és bevándorlók nemzetiségi összetételéről. Ezek az adatok azonban szintén hiányosak, legalább olyan mértékben, mint amilyen mértékben a magyarországi állampolgárok ki- és bevándorlási adatai. A szlovák statisztika alapján 1243 olyan személy vándorolt be és 623 olyan személy vándorolt ki, akinél magyar nemzetiségű bejegyzést találtak. Ugyanakkor a magyar statisztikák szerint egyedül Magyarországra közel 5000 személy vándorolt be Szlovákiából, és eltávozott több mint 1000 személy.

A nemzetiségi migrációs becsléseket két eset megkülönböztetésével végeztük. Először a szomszédos országok és Magyarország közötti migrációt vettük számba, majd a Kárpát-medencén kívüli vándorlásokat becsültük meg. A hazai statisztika alapján módunkban áll állampolgárság szerint megfigyelni a vándorlásokat, ebből pedig a magyar nemzetiségűek részarányára vonatkozó becsléssel állapítottuk meg a magyar vándorlók számát. Az egyszerűség kedvéért feltettük (adat erre sincs), hogy a Magyarországról elvándorlók az országukba visszavándorlók, legalábbis a szomszéd országok vonatkozásában.

A magyarok Kárpát-medencén kívüli vándorlásait Magyarország kivételével szinte lehetetlen megbecsülni. Itt egyfelől kompenzáltuk a Magyarországról történő visszavándorlásnak egy részét, amit tranzitvándorlásnak tekintettünk. Másfelől a létszámváltozások elszámolásához az etnikai váltással kombináltunk, figyelve a korcsoportos létszámok lehető legjobb egyezőségére. Mindezzel együtt is azt mondhatjuk, hogy a külső (Kárpát-medencén kívüli) migráció továbbra is fehér folt a magyarság vándorlásában, legalábbis ami a szomszéd országokban élő magyarokat illeti.

A vándorlásoknál nemcsak az össz-számokat kellett megbecsülni, hanem azok nemek és életkorok szerinti megoszlásait is. Ezeket részben a hazai statisztikai adatokból számítottuk, részben pedig a hazai vándorlási kormegoszlások segítségével becsültük.

A számítások alapján előálló vándorlásokat, egyenlegeket és a népességhez viszonyított arányokat mutatja be a 4. táblázat. Itt is megjegyezzük, hogy a még pontosabb becslések érdekében további finomításokra van szükség.

4. táblázat
 A nemzetközi vándorlások becslése a Kárpát-medencei magyarság körében
 1991–2000 között
 Estimation of international migration of Hungarians in the Carpathian basin
 between 1991 and 2000

Ország	Vándorlások egyenlege (fő)	Vándorlási egyenleg aránya a népességhez (%o)
	1991–2001	1991–2001
<i>Magyarországra</i>		
Ausztria	9 149	51,6
Horvátország	-1 172	-12,4
Románia	-54 936	-7,4
Szerbia	-23 761	-14,8
Szlovákia	-3 775	-1,4
Szlovénia	-585	-16,8
Ukrajna	-4 782	-6,5
<i>Kárpát-medence összesen</i>	<i>-79 862</i>	<i>-1,3</i>
<i>Más országba</i>		
Ausztria	-300	-1,7
Horvátország	-2 400	-25,5
Magyarország	79 664	1,7
Románia	-18 200	-2,5
Szerbia	-9 200	-5,7
Szlovákia	-4 800	-1,8
Szlovénia	-140	-4,0
Ukrajna	-1 000	-1,4
<i>Kárpát-medence összesen</i>	<i>43 624</i>	<i>0,7</i>

Forrás: Demográfia Évkönyvek, KSH, Budapest és saját becslés.

A 4. táblázatból kitűnik, hogy Magyarország magyar nemzetiségben számított vándorlási nyeresége a szomszédos országok vonatkozásában mintegy 80 ezer főre tehető az 1990-es években. További 80 ezer fős nyereség képződhetett más országok vonatkozásában. Ez így összesen 160 ezer fő. A nem magyar nemzetiségű bevándorlókat is figyelembe véve jutunk az 1990. évi és a 2001. évi népszámlálás mintegy 200 ezer főt kitevő, a természetes szaporodással nem magyarázható különbségéhez.

Abszolút számban a romániai magyarság „táplálta” leginkább a hazai magyarságot a vándorlások révén, az egyenleg 55 ezer fő. Szerbia és Montenegró a következő ország, mintegy 22 ezer fős bevándorlási többlettel, ezt Ukrajna követi. A kivándorlásnál Ausztria vezet Románia előtt.

Érdekesek az arányszámok. Kiderül, hogy a legnagyobb számú romániai bevándorló magyarság jóval kisebb részét teszi ki az ottani magyaroknak, mint Magyarország, Szerbia, Szlovénia, de még Ukrajna esetében is! A Magyarországról történő kivándorlásnál pedig teljes az osztrák „főlény”, hatszorosan haladja meg a követő országokat.

Kárpát-medencei szinten az országok közötti vándorlás „belső” vándorlásnak számít, tehát az összmagyarországi létszámát kevésbé befolyásolja. Az egyéb irányú egyenlegben pedig mintha többlet mutatkozna. Ez a többlet azonban annyiban kétséges, hogy a magyarországi bevándorlók nemzetisége továbbra sincs nyilvántartva, tehát itt a becslések bizonytalansága ismét közbeszól. Ebben a metszetben igencsak keveredik az identitás és a vándorlás. Mindenesetre *a nemzetközi vándorlás sokféle irányának és a mozgás következményeinek feltárása a magyarságpolitika harmadik számú prioritása kell, hogy legyen, mely egyben az egyik legérzékenyebb terület is.*

Az identitásváltás figyelembevétele

A nemzetiség létszámviszonyai módosulásának egy újabb lehetősége a nemzetiség megváltoztatása. Viszonylag keveset tudunk erről a területről, legalábbis ami a számokat illeti. Az nyilvánvaló, hogy az asszimiláció jelensége létezik, és különösen egyes országokban hat is a magyarság létszámára. Nem ismeretesek azonban a váltás nemek és életkorok szerint jellemzői. A rendelkezésre álló adatokból csak „maradvány”-ként becsülhető az identitásváltás az 1990-es években.

A becslésekhez kiindulásul elemeztük a szlovákiai és a romániai népszámlálás koradatait. Azt állapítottuk meg, hogy 40 éves korig vélelmezhetünk olyan eltéréseket, amelyek asszimilációs jeleket is hordozhatnak. Ezek a jelek többé-kevésbé egyenletesek 30 éves korig, aztán csökkenő tendenciájúak.

A becslések alapján *Szlovénia és Horvátország* vezetne az asszimilációs ranglistán, ahol egy öt éves periódusban a magyar nemzetiségük 3-5 százaléka vált át más (bizonyan a többségi) nemzetiséghez. Magas az asszimilációs mutató *Szlovákiában* (öt év alatt 1,6 százalék), *Szerbiában* (1,8 százalék) és *Ausztriában* (1,1 százalék) is. Alacsony értékű *Romániában*. *Magyarországon* az asszimiláció előjele ellentétes, itt a magyarság asszimilál más nemzetiségű személyeket. A mutató értéke azonban igen alacsony a hazai magyarság nagy létszáma miatt. Meglepő, de ugyancsak disszimilációt becsültünk *Ukrajna* esetében is.

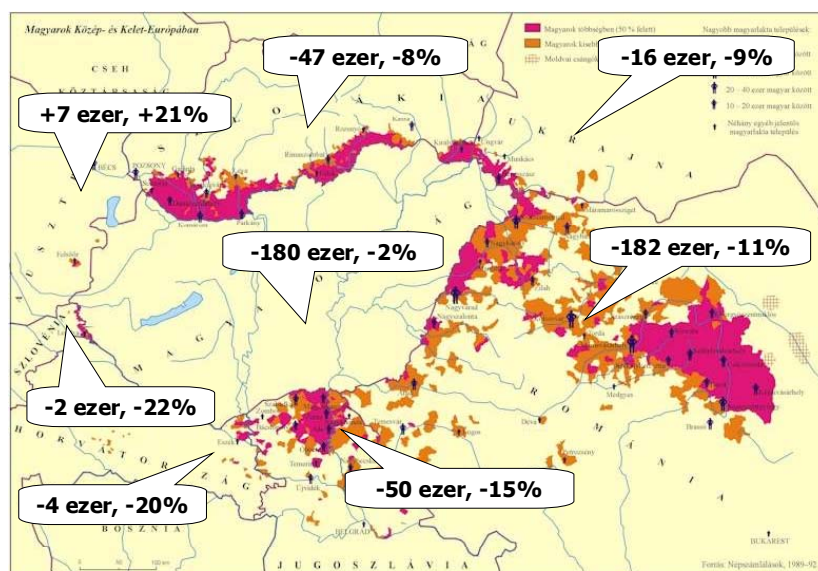
Tekintettel arra, hogy az identitásváltás a külső vándorlásokkal keveredik, ezért ezeket összevontan adjuk meg az eredménytáblákban. Ez persze nem azt jelenti, nem számolunk külön a nemzetiség megváltoztatásával. Az előreszámításoknál hipotézis szinten is foglalkozunk az identitásváltás módosulásával.

A Kárpát-medencei magyarság főbb demográfiai mutatói az 1990-es években

Az 1990-es évek eleji és a 2000-es évek elején megtartott népszámlálások között – az előző fejezetben ismertetett módokon – elvégeztük a népmozgalmi változások részletes becslését és ezzel a változások elszámolását a népszámlálások között. Felesleges hangsúlyoznunk, hogy az elszámolások még számos kívánnivalót hagynak maguk után. Esetenként még az sem biztos, hogy hihetünk bizonyos népszámlálási eredményeknek, amelyek pedig egy ilyen elszámolásnak az alapját képezik. Mindenesetre módszerünk a makroadatokat szintjén működik, és azokat többé-kevésbé konzisztens módon képes a változásokban elhelyezni.

A Kárpát-medencében élő magyar nemzetiségűek száma 1991 körül 12,9 millió fő volt. A közel 13 milliós magyarság száma az 1990-es évek folyamán jelentősen csökkent. A 2001. év körüli népszámlálás során 12,4 millió fő deklarálta magát magyar nemzetiségűnek (Az előzőekben szó volt az ausztriai és a magyarországi számbavételi problémákról). A demográfiai elszámolás szerint a Kárpát-medencei magyarok létszámfogyása 478 179 fő. Röviden azt mondhatjuk, hogy a magyarok száma 12,9 millióról 12,4 millióra, félmillióval csökkent az 1990-es években.

Ha csak a környező országok magyarságát vizsgáljuk, akkor 1991 körül 2,8 millió fő deklarálta magát magyarnak, 2001-ben 2,5 millió fő. A környező országok magyarjainak száma tehát mintegy 300 ezer fővel csökkent. *Ebből adódik, hogy a Kárpát-medencei magyarság létszámcsökkenése számban is, arányban pedig messze a magyarországit felülmúlóan a határon túli magyarság körében keletkezett, ahol – Ausztria kivételével – országonként igen csak változó mértékben, 8 és 22 százalék között csökkent a magukat magyar nemzetiségűeknek vallók létszáma.*

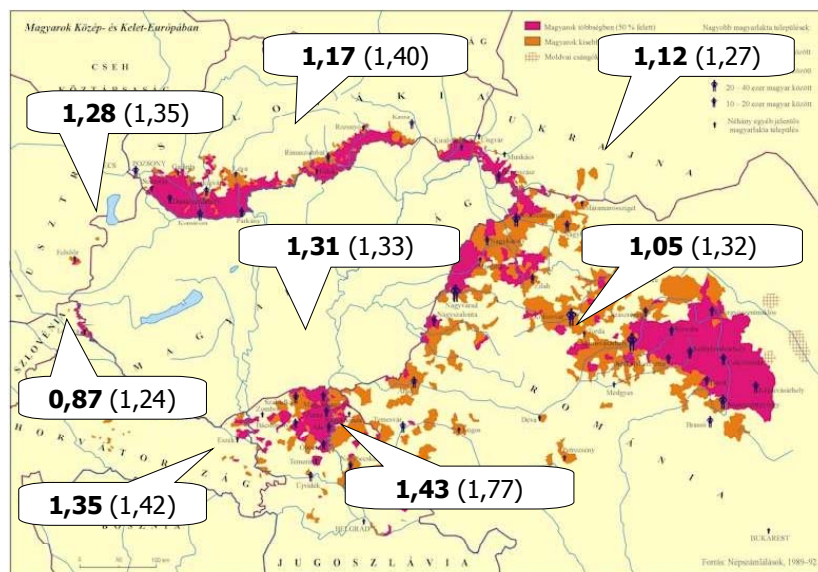
1. ábra

A magyarság létszámváltozása az 1990-es években országonként
Change of the number of Hungarians by countries in the 1990s

Megjegyzés: A háttérkép Sebők László munkája. Felhasználása a szerző engedélyével történt. Lásd: Sebők László: Térképek és diagrammok a Köztes-Európa térség országairól. Teleki László Intézet Közép-Európa Adatbank. <http://adatbank.telekiintezet.hu>

Vegyük sorra a létszámváltozás „komponenseit”. Az élveszületések száma Kárpát-medencei szinten 1991 és 2001 között 1 263 578 fő lehetett. Az 1,3 millió újszülött a demográfiai elszámolás alapján becsülhető, és a népességhez viszonyítva éppen 10,0 ezrelékes születési arányt jelent, ami nem kirívóan alacsony. Gondot jelent viszont az, hogy a születések száma erőteljesen csökkent az 1990-es években. Becslésünk szerint a Kárpát-medencében 1991–1995 között még 683 697 magyar nemzetiségű gyermek, 1996–2000 között már csak 579 881 magyar nemzetiségű gyermek született, tehát mintegy 15 százalékkal kevesebb. Levonva a magyarországi eseményszámokat, megállapíthatjuk, hogy a környező országokra nézve 228 890 magyar élveszületést vehetünk 1991–2000 között, enyhén csökkenően az első és a második öt évben.

A termékenységi mutatók az európai átlagok alatt vannak és csökkennek. Az 1990-es évek első felében a teljes termékenységi arányszám (átlagos gyermekszám) értékét 1,50-nak becsültük, a második öt évben 1,23-nak, ami 82 százalékos mérték. Tehát a gyermekvállalási hajlandóság nagyobb mértékben csökkent, mint a születések száma. Összevetve a magyarországi átlagos gyermekszámokkal, bizony a határon túli magyarság – a magyarországinál magasabb fertilitású viszonyok között – az anyaországénál alacsonyabb termékenységet mutat.

2. ábra

A magyar nemzetiségű nők átlagos (magyar) gyermekszáma országonként

1996 és 2000 között (zárójelben az országos átlagok)

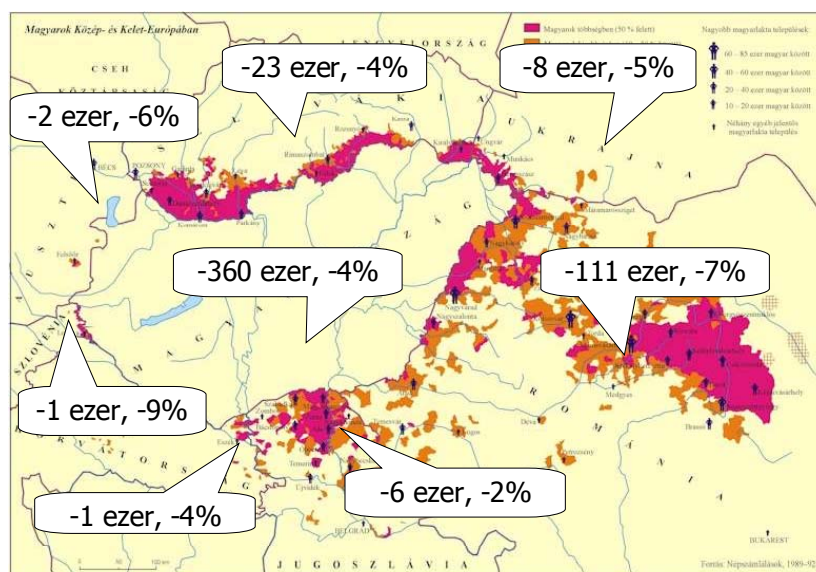
Average (Hungarian) number of children of Hungarian women by countries between 1996 and 2000 (national averages are in the brackets)

Megjegyzés: A háttérkép Sebők László munkája. Felhasználása a szerző engedélyével történt. Lásd: Sebők László: Térképek és diagrammok a Köztes-Európa térség országairól. Teleki László Intézet Közép-Európa Adatbank. <http://adatbank.telekiintezet.hu>

A halálozások száma a becslések szerint az 1991–2000-es időszakban 1 776 979 fő. Az 1,8 milliányi halálesetből a nyers halálozási arány értéke 14,0 ezrelék, magas. A halálozások száma *alig csökkent* az évtized során, ami az idősödés előrehaladásával lépést alig tartó halandósági javulás egyenes következménye. 1991–1995 között 905 488 fő, 1996–2000 között 871 491 fő halt meg a magyar nemzetiségűek közül a népmozgalmi elszámolás alapján, alig 4 százalékkal kevesebb. Ez idő alatt a születéskor várható átlagos élettartam 70,1 évről 71,4 évre emelkedett.

Érdekes adatokhoz jutunk, ha a magyarországi magyarság halálozásaitól eltekintünk. Eszerint a halálozások száma 382 688 fő, ami ugyancsak 14 ezrelékes halálozási arányt jelent. Viszont gyakorlatilag stagnál az 1990-es években. *Ez azt jelenti, hogy a magyarországi, közismerten magas halandóság jobban csökkent az 1990-es években, mint a környező országokban (a magyarok körében). Ez, és az ebben megnyilvánuló fejlettségi, fejlődési kondíciók az anyaország javára billentették a mérleget sok tekintetben, talán a migrációs „húzóerők” tekintetében is.*

A halálozások többlete a születésekkel szemben azt jelenti, hogy a Kárpát-medencei magyarok egészére is a természetes fogyás a jellemző.

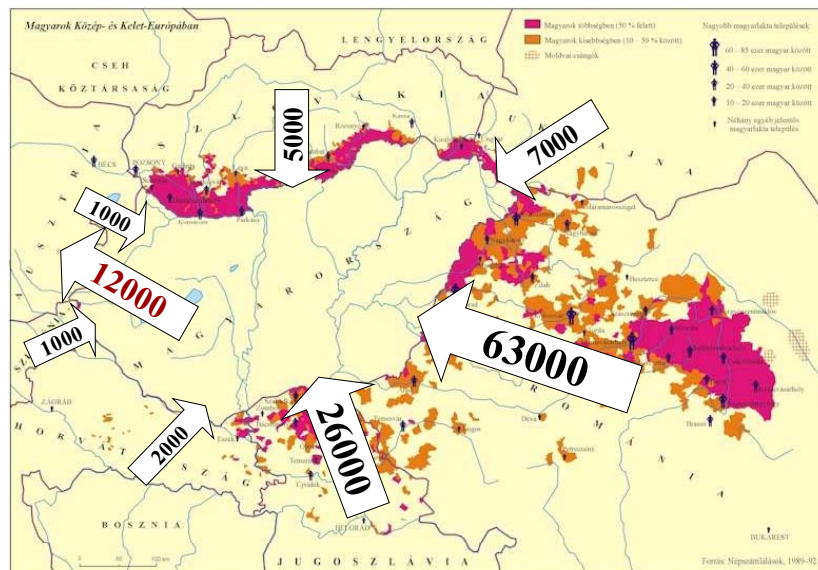
3. ábra

*A magyar nemzetiségű népesség természetes szaporodása országonként
1991 és 2000 között (fő, az 1991 körüli létszám százaléka)
Natural increase of Hungarians by countries between 1991 and 2000
(number, percentage of 1991's number)*

Megjegyzés: A háttérkép Sebők László munkája. Felhasználása a szerző engedélyével történt. Lásd: Sebők László: Térképek és diagrammok a Köztes-Európa térség országairól. Teleki László Intézet Közép-Európa Adatbank. <http://adatbank.telekiintezet.hu>

A Kárpát-medencén belüli vándorlások az összmagyarság népességszámában nem játszanak lényeges szerepet. Viszont a többi változás (külső vándorlás, identitásváltás, egyéb) igen: +35 222 főt számolhatunk egyenlegként, a pozitív egyenleg döntően a honi magyarságba történő bevándorlás és asszimiláció következménye. A két népszámlálás közötti létszámváltozás így adódik mínusz félmillió főnek: $-513\,401 + 35\,222 = -478\,179$. Elmondhatjuk tehát, hogy a Kárpát-medencei magyarság létszámváltozását – összevont módon – döntően a természetes népmozgalmi hiány okozta az 1990-es években.

Leszámítva Magyarországot, a kép kissé máshogy alakul. A természetes fogyás 154 ezer fő, ehhez járul még a Magyarország vonatkozásában negatív vándorlási mérleg: 80 ezer fő. Az egyéb változás (más országba történő vándorlás, identitásváltás) 64 ezer főt tesz ki. Az elszámolás most így néz ki: a teljes létszámfogyás $297\,970 = 153\,798 + 79\,862 + 64\,310$ fő. Tehát fele természetes fogyás, negyede-negyede magyarországi elvándorlási többlet, egyéb változás (vegyesen vándorlás és nemzetiségi váltás). Lehet azonban, hogy ez utóbbi egyenleg egy részét valójában hozzá kellene adnunk a magyarországi vándorlási egyenleghez.

4. ábra

*A magyar nemzetiségű népesség Magyarországra vándorlása országonként
1991 és 2000 között (bevándorló fő)*

*Immigration of Hungarians to Hungary by countries between 1991 and 2000
(number of immigrants)*

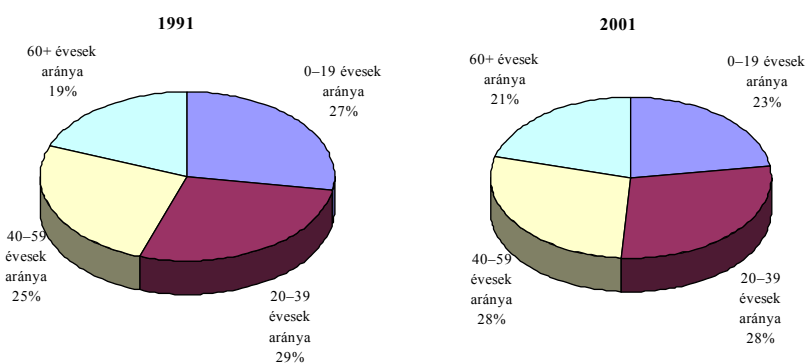
Megjegyzés: A háttérkép Sebők László munkája. Felhasználása a szerző engedélyével történt. Lásd: Sebők László: Térképek és diagrammok a Köztes-Európa térség országairól. Teleki László Intézet Közép-Európa Adatbank. <http://adatbank.telekiintezet.hu>

A Kárpát-medencei magyarság természetes fogyásának egyik oka, hogy a korösszetétele eléggé idős. Az átlagos kor 2001-ben 39,6 évet tett ki. A nagyobb korcsoportokat tekintve a fiatalok (0–19 évesek) aránya 22,7 százalék, a fiatal aktív korúak (20–39 évesek) aránya 28,4 százalék, az idősebb munkavállalási korúak aránya 28,0 százalék, az idős korúak (60+ évesek) aránya már meghaladta a 20 százalékot (20,9 százalék). Lásd a 22. és 23. ábrát.)

Az öregedési index (az idősek és a fiatalok aránya) 0,9, lassacskán eléri az 1-et, amikor annyi idős ember lesz, mint fiatal. A teljes függőségi arány 0,77, tehát 100 aktív korúra 77 nem aktív korú jut. Az 1990-es évek folyamán a Kárpát-medencei magyarság *előregedése – a magyarországihoz hasonlóan – folytatódott*. Becsléseink alapján elmondható, hogy az átlagos kor 2,0 évvel *emelkedett*. *Nőtt* az öregedési index, az idősek aránya, viszont a születések magyaránú csökkenése a függőségi arány mérséklődését vonta maga után. *A Kárpát-medencei magyarság egésze részére is kedvezőtlenebbé váltak az utánpótlás feltételei*.

Még inkább így van ez a környező országok magyarságának esetében. Az átlagos kor 2001-ben 40,3 év, tehát a környező országok magyarsága *idősebb* a hazainál. Ez látszik a nagy korcsoportok arányaiban is: a fiatalok (0–19 évesek) aránya 21,7 százalék, 1,2 százalékponttal *kevesebb*; a fiatal aktív korúak (20–39 évesek) aránya 28,4 százalék, ugyanannyi; az idősebb munkavállalási korúak aránya 27,9 százalék, 0,2 százalékponttal *kevesebb*. Az idős korúak (60+ évesek) aránya meghaladja a 22 százalékot, ami 1,4 százalékponttal *több* a magyarországi arányokhoz viszonyítva.

Az öregedési index (az idősek és a fiatalok aránya) elérte az 1-et, Magyarországon még „csak” 0,9 volt 2001-ben. A teljes függőségi arány 0,78, tehát 100 aktív korúra 78 nem aktív korú jut, szintén valamelyest magasabb. *A Kárpát-medencei határon túli magyarságot az előregedéssel összefüggő problémák nagyobb mértékben érintik, mint Magyarországot, legalábbis a korösszetétel állapota szerint.*

5. ábra

A magyarok kormegoszlása a Kárpát-medencében 1991/1992-ben és 2001/2002-ben
Age structure of Hungarians in the Carpathian basin in 1991/1992 and 2001/2002

A Kárpát-medencei magyarság előreszámítása 2001-ről 2021-re

A Kárpát-medencei magyarság előreszámítását az ismertett ENSZ-modell alapján végeztük el. A technikai részleteket az Adatok becslési eljárások fejezet tartalmazza. Ehelyütt a hipotézisek leírására, a változatok képzésére és az eredmények összefoglalására szorítokunk.

Hipotézisek

A Kárpát-medencei magyarság előreszámításai a népesség változását jelentő folyamatokra vonatkozó *hipotézisekre* épülnek. Ezek a következők.

A. Feltételezés a nők (és férfiak) végső gyermekszámára és annak életkor szerinti megvalósulására (termékenységi hipotézis).

B. Feltételezés az újszülöttek közül a magyar nemzetiségűek arányára.

C. Feltételezés a fiú-leány élveszületések arányára.

D. Feltételezés a férfiak és nők születéskor várható élettartamára és az életkoronkénti továbbélési esélyekre (halandósági hipotézis).

E. Feltételezés a Magyarországról és Magyarországra irányuló vándorlásra, a többi ország esetében a nemzetközi vándorlás egyenlegére férfiak és nők, születési évjárat szerint (nemzetközi vándorlási hipotézis).

F. Feltételezés a nemzetiségváltás arányaira férfiak és nők, születési évjárat szerint (nemzetiségváltási hipotézis).

A hipotézisek három változatban készültek el, úgymint alacsony, közepes és magas feltételezések. Ezek a mostani kidolgozottsági fázisban csak a gyermekszámra és az élettartamra vonatkoznak. Az egyes speciális előreszámítási variánsoknak megfelelően természetesen változnak a migrációs és az etnikai váltási hipotézisek is, de ezek céljellegűek.

A termékenység esetében alacsony, közepes, magas gyermekszám szerinti hipotéziseket dolgoztunk ki. Az alacsony változat szerint az 1996–2000 közötti termékenységi színvonal állandósul. A közepes (reális) változat szerint az átlagos gyermekszám ötévente 0,05-dal emelkedik, vagyis a nők 5 százaléka vállal eggyel több gyermeket. 2021-ig ez azt jelenti, hogy a nők 20 százalékeről feltételezzük, hogy eggyel több gyermeket születik, mint 1996–2000 között. Ez a hipotézis összhangban van a magyarországi és az európai előreszámításokban alkalmazott feltevésekkel. A magas hipotézis szerint a teljes termékenység ötévenkénti emelkedése 0,1, tehát a hipotézis feltételezi, hogy 20 éven belül a nők 40 százaléka fog úgy dönteni, hogy a mostaninál eggyel több gyermeket vállal. (Természetesen ezek naptári szemléletű hipotézisek, a magyarázat ennek fényében értékelendő.)

A halandóság esetében alacsony, közepes, magas élettartamokat vettünk fel. Az alacsony változat szerint az 1996–2000 közötti halandóság állandósul. A közepes (reális) változat azzal számol, hogy a születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál ötévente 1,5 évvel emelkedik, a nőknél 1 évvel. Ez a hipotézis összhangban van a magyarországi és az európai előreszámításokban alkalmazott közepes feltevésekkel. A magas hipotézis viszont az élettartamok jelentős emelkedését célozza. A férfiaknál az emelkedés ötévente 2,5 év, a nőknél 2 év. Eszerint 2020-ra elérhető lenne a Kárpát-medencei magyarság számára a 78 év körüli férfi és a 86 év körüli női élettartam. Nyilván ez feszegeti a lehetőségek határait, de azt sem mondhatjuk, hogy lehetetlen.

Az előreszámítás főváltozataiban a vándorlás és az etnikai váltás hipotézise azonos. A Magyarországra történő bevándorlásnál az 1996–2000 közötti volumeneket állandósítottuk, kivéve Horvátországot, Szerbiát és Szlovéniát, ahol a volumeneket fokozatosan lecsökkentettük a kiindulás érték ¼-ére. A Magyarországról a Kárpát-medence más országaiba történő vándorlásnál a volumeneket megkétszereztük (Ausztriát kivéve). Az egyéb irányba történő

vándorlásoknál az egyenlegeket 50 százalékra csökkentettük, Magyarországot kivéve. Az etnikai váltásnál kiegyenlítődest vettünk a szomszéd országok körében: 2016–2020 között az identitásváltás arányszáma minden országban egyenlő.

A vándorlás és az identitásváltás hipotézisei forgatókönyv jellegűek. További vizsgálatok nyomán szülehetnek a termékenységgel és a halandósággal „konzisztens” hipotézisek erre a két változási tényezőre. A speciális változatokban természetesen ezek is módosulnak.

Az előreszámítás főváltozatai

Az előreszámítási főváltozatok azok a népesség-előreszámítások, amelyek a Kárpát-medencei magyarság jövőbeni létszámára alsó, felső és középső becslést adnak. A kiszámolt változatok a következők:

1. *Alapváltozat*: közepes termékenység, közepes élettartam, a megadott vándorlási és identitásváltási hipotézisek.

2. *Alacsony változat*: alacsony termékenység, alacsony élettartam, a megadott vándorlási és identitásváltási hipotézisek.

3. *Magas változat*: magas termékenység, magas élettartam, a megadott vándorlási és identitásváltási hipotézisek.

A fenti hipotézisekkel készült előreszámítási variánsok közül az *alapváltozat* a *legreálisabbnak* tekintett forgatókönyv. A kiegyensúlyozott népességfejlődés szempontjából az *alacsony változat* a *legkritikusabb* a demográfiai öregedés nagymértékű fokozódásával és az igen jelentős létszámcsökkenéssel. A hosszabb távon erőteljesen hatni akaró, a létszámmegőrzést célul kitűző magyarságpolitikának azonban a *magas változat kereteiben kell gondolkodnia*.

Speciális előreszámítási változatok

A kutatás során célul tűztünk ki olyan előreszámítások, szokásos kifejezéssel demográfiai forgatókönyvek készítését is, amelyek nehezen elképzelhető, de mégsem lehetetlen feltételezésekre épülnek. Ezek összefoglaló jellemzője, hogy a hipotézisek kialakításának fő szempontja a magyarság létszámmegőrzése. Sorra vettük az egyes komponenseket, hogy milyen elmozdulások lennének szükségesek a létszámmegőrzés biztosításához, majd a valamennyi komponensben történő kiegyensúlyozott változások feltételezésével „alkottuk meg” az ún. *fenntartó változatot*. Ez egyben számításaink végső konklúzióját is tükrözi: mit kellene tenni demográfiai téren a Kárpát-medencei magyarság létszámának megőrzéséhez a következő két évtizedben. A következő változatok készültek el:

4. *Létszámfenntartó változat, amit a növekvő gyermekszám biztosít.*

5. *Létszámfenntartó változat, amit a növekvő élettartam biztosít.*

6. *Létszámfenntartó változat, amit az etnikai váltás biztosít.*

7. *Létszámfenntartó változat: termékenység, halandóság, vándorlás és etnikai váltás együtt.*

Az előreszámítás fő változatainak eredményei

Az előreszámítás fő változatainak nevezzük az alapváltozatot, az alacsony változatot és a magas változatot.

Mindenekelőtt az alapváltozattal érdemes foglalkozni. Ez az a változat, ami szerintünk a várható jövő átlagát jelenti, miután hipotézisei pontosan azon a kijelölt útvonalon haladnak, amit a különböző – európai és országoké – előreszámítások a térségre „kijelölnek”. *Ezért az alapváltozat gondos tanulmányozására van szükség, és ezt követően lehet megfogalmazni azokat a kívánalmakat, amelyek a demográfiai jövővel kapcsolatosak és az alapváltozattól való eltérést, a folyamatok ettől való eltéréstől szóló törekvést igényelnek.* (Lásd az 5. táblázatot.)

Az alapváltozat szerint a Kárpát-medencei magyarság létszámára a zsugorodás és az öregedés lesz a jellemző a következő két évtizedben. A 2001. évi létszám 12,4 millió fő, a 2021. évi szám 11,6 millió fő. Ez azt is jelenti, hogy a vizsgálatot átfogó három évtizedben – 1991-től – több mint 1,3 millió fővel csökken a magyarság száma, mondjuk annyival, amennyi az erdélyi magyarság létszáma. Az idősödés mértékei hasonlóan igen jelentősnek mutatkoznak: miközben tovább csökken a fiatalok aránya, a 60+ évesek súlya fölé kerül a 25 százaléknak, két évtized múlva legalább minden negyedik magyar legalább 60 éves lesz.

Az alacsony és a magas változat szerint a magyarság létszáma 10,9 millió és 12,1 millió fő között alakulhat 2021-ben.

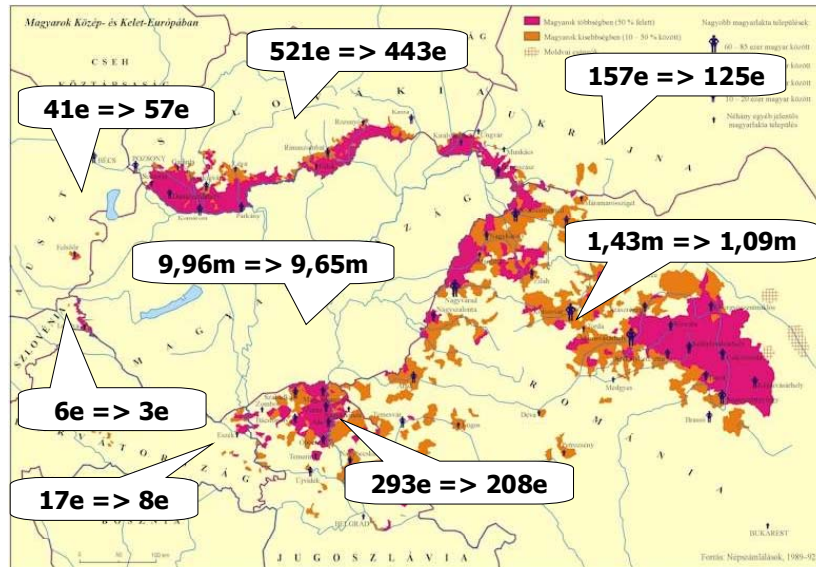
Az egyes országok differenciált létszámváltozásokat mutatnak. Megfigyelhető, hogy a kisebb létszámú magyar etnikumoknak *nagyon gyors* lesz a fogyása. A leggyorsabban a szlovéniai magyarság fogy, szinte eltűnik a következő két évtizedben, legalábbis az alapváltozat szerint. Nem sokkal jobb a helyzet a horvátországi magyarságnál sem. Igen jelentősen csökken (arányaiban) a szerbiai (döntően vajdasági) magyarok száma is. De Kárpátalján, Romániában, Szlovákiában is közel 20 százalékos lesz a létszámfogyás 2001-hez képest.

5. táblázat
A Kárpát-medencei magyarság létszámának előrebecslése 1991-ről 2021-re
Az előreszámítás Alapváltozata
Projection of Hungarians in the Carpathian basin from 1991 to 2021
Baseline projection variant

Termékenység:	Az átlagos gyermekszám az 1996–2000 közötti szintekről indulva ötvenként 0,05-el emelkedik.
Halandóság:	Az élettartam az 1996–2000 közötti szintekről indulva ötvenként a férfiaknál 1,5, a nőknél 1 évvel emelkedik.
Magyarországot érintő vándorlás:	A bevándorlások száma Horvátország, Szerbia és Szlovénia esetében 1/4 részre csökken, máshol az 1996–2000 közötti becstől szinten állandó. A kivándorlások száma Ausztriát kivéve megkétszereződik.
Kárpát-M-én kívüli vándorlás:	A vándorlási egyenleg Magyarországot kivéve 1/2 részre csökken.
Etnikai váltás arányszáma:	Az 1996–2000 közötti becstől szinten állandó, a környező országok arányai kiegyenlítődnek.

Ország /Év*	1991	1996	2001	2006	2011	2016	2021
Ausztria	33 459	37 151	40 583	44 504	48 592	52 745	56 852
Horvátország	22 355	19 693	16 595	13 584	11 106	9 151	7 785
Magyarország	10 139 571	10 082 135	9 959 362	9 883 394	9 817 683	9 740 210	9 650 505
Románia	1 624 959	1 525 111	1 431 807	1 343 802	1 258 110	1 173 302	1 089 495
Szerbia	343 942	320 166	293 299	265 823	242 365	222 938	208 341
Szlovákia	567 296	544 768	520 528	499 640	480 655	462 022	443 287
Szlovénia	8 503	7 441	6 243	5 215	4 429	3 845	3 463
Ukrajna	163 111	162 003	156 600	150 719	143 475	134 827	124 929
<i>Összesen</i>	<i>12 903 196</i>	<i>12 698 468</i>	<i>12 425 017</i>	<i>12 206 681</i>	<i>12 006 415</i>	<i>11 799 040</i>	<i>11 584 657</i>
<i>Összesen Magyarország nélkül</i>	<i>2 763 625</i>	<i>2 616 333</i>	<i>2 465 655</i>	<i>2 323 287</i>	<i>2 188 732</i>	<i>2 058 830</i>	<i>1 934 152</i>
<i>Összesenből:</i>							
0–19 éves	3 536 299	3 204 121	2 816 932	2 591 129	2 417 926	2 297 857	2 242 217
20–39 éves	3 613 759	3 534 333	3 531 930	3 596 774	3 487 648	3 228 840	2 849 070
40–59 éves	3 284 733	3 439 554	3 480 057	3 355 089	3 308 632	3 252 922	3 374 035
60–x éves	2 468 405	2 520 460	2 596 098	2 663 689	2 792 209	3 019 421	3 119 335
<i>A népesség százalékában</i>							
0–19 éves	27,4	25,2	22,7	21,2	20,1	19,5	19,4
20–39 éves	28,0	27,8	28,4	29,5	29,0	27,4	24,6
40–59 éves	25,5	27,1	28,0	27,5	27,6	27,6	29,1
60–x éves	19,1	19,8	20,9	21,8	23,3	25,6	26,9
Öregedési index	0,70	0,79	0,92	1,03	1,15	1,31	1,39
Átlagos kor	39,2	40,1	41,5	42,5	43,4	44,3	45,2
		1991–1995	1996–2000	2001–2005	2006–2010	2011–2015	2016–2020
Élvezületés		683 697	579 881	594 793	584 643	554 282	517 240
Halálozás		905 488	871 492	842 817	818 374	798 269	771 030
Vándorlási és identitás-váltási egyenleg		17 063	18 160	29 688	33 465	36 612	39 407
Összesített változás		-204 728	-273 451	-218 336	-200 266	-207 375	-214 383
Átlagos gyermekszám		1,50	1,23	1,29	1,34	1,39	1,43
Születéskor várható élettartam		70,0	71,4	72,9	74,5	76,0	77,5

* Románia, Szerbia és Szlovénia esetében 2002. évi kiindulással

6. ábra

A magyarok 2001-ről 2021-re előreszámított létszáma országonként
(e=ezer, m=millió)
Projected number of Hungarians by countries from 2001 to 2021
(e=thousand, m=million)

Megjegyzés: A háttérkép Sebők László munkája. Felhasználása a szerző engedélyével történt. Lásd: Sebők László: Térképek és diagrammok a Köztes-Európa térség országairól. Teleki László Intézet Közép-Európa Adatbank. <http://adatbank.telekiintezet.hu>

Létszámmegtartó forgatókönyvek

Mit lehet tenni ilyen demográfiai helyzetben? Miután a népesség öregedése és az országok közötti vándorlási folyamatok eléggé behatárolják a mozgási lehetőségeket, azt mondhatjuk, hogy igen nagy a „tehetetlenségi” nyomatéka az alapváltozat szerinti jövő kialakulásának. Ennek ellenére nem szabad lemondani a folyamatok kedvező befolyásolásáról sem. Ezt célozzák speciális előreszámítási változataink.

Négy létszámmegtartó változatot képeztünk. Az első változatban csak a gyermekszám emelkedése biztosítaná a létszám megőrzését Kárpát-medencei szinten. A második szcenárióban ugyanezt a halandóság javulása eredményezi. A harmadik forgatókönyv az identitásváltással (fordított asszimiláció) operál. Végül a negyedik forgatókönyv „megosztja” a létszámmegőrzés feladatait a gyermekszám emelkedése, az élettartam növelése, a fordított asszimiláció és a Kárpát-medencén kívüli magyarok Magyarországra történő bevándorlása között.

A létszámfenntartó változatokból az a következtetés adódik, hogy a magyarság jelenlegi demográfiai helyzetében *nincs lehetőség arra, hogy csak az egyik vagy a másik komponens*

erősítésével elérjük a létszámfogyás megállását. Sem a termékenység, sem a halandóság, sem az etnikai váltás önmagában nem elegendő eszköz ehhez. Ugyanis olyan lehetetlennek tűnő követelmények keletkeznének, amelyek reálisan nem jöhetnek szóba a következő két évtizedben.

6. táblázat

*A Kárpát-medencei magyarság létszámának előrebecslése 1991-ről 2021-re
Létszámfenntartó változat a termékenység, halandóság, vándorlás és nemzetiség-váltás
egyidejű figyelembevételével
Projection of Hungarians in the Carpathian basin from 1991 to 2021
Replacement variant using assumptions on simultaneous changes of fertility, mortality,
migration and ethnicity*

Termékenység:	Az átlagos gyermekszám az 1996–2000 közötti szintekről indulva ötvenként 0,9-el emelkedik.
Halandóság:	Az élettartam az 1996–2000 közötti szintekről indulva ötvenként a férfiaknál 2,2, a nőknél 1,7 évvel emelkedik.
Magyarországot érintő vándorlás:	A bevándorlások száma Horvátország, Szerbia és Szlovénia esetében 1/8 részre csökken, máshol 1,2 részre. A kivándorlások száma Ausztriát kivéve megkétszereződik.
Kárpát-M-én kívüli vándorlás:	A vándorlási egyenleg mindenhol zérussá válik, kivéve Magyarországot, ahol a Kárpát-M-én kívülről jövő vándorlás 100%-al emelkedik.
Etnikai váltás arányszáma:	Magyarországon állandó, a környező országok kiegyenlített arányai előjelet váltanak és megnőnek (-6,3% a +0,45% helyett).

Ország /Év*	1991	1996	2001	2006	2011	2016	2021
Ausztria	33 459	37 151	40 583	44 656	50 356	57 953	67 805
Horvátország	22 355	19 693	16 595	13 645	11 706	10 686	10 717
Magyarország	10 139 571	10 082 135	9 959 362	9 920 564	9 933 007	9 969 041	10 024 530
Románia	1 624 959	1 525 111	1 431 807	1 349 293	1 314 951	1 324 675	1 378 544
Szerbia	343 942	320 166	293 299	266 861	252 348	248 991	258 265
Szlovákia	567 296	544 768	520 528	501 518	496 627	503 708	522 907
Szlovénia	8 503	7 441	6 243	5 240	4 567	4 153	4 014
Ukrajna	163 111	162 003	156 600	151 324	149 795	151 753	157 075
<i>Összesen</i>	<i>12 903 196</i>	<i>12 698 468</i>	<i>12 425 017</i>	<i>12 253 101</i>	<i>12 213 357</i>	<i>12 270 960</i>	<i>12 423 857</i>
<i>Összesen Magyarország nélkül</i>	<i>2 763 625</i>	<i>2 616 333</i>	<i>2 465 655</i>	<i>2 332 537</i>	<i>2 280 350</i>	<i>2 301 919</i>	<i>2 399 327</i>
<i>Összesenből:</i>							
0–19 éves	3 536 299	3 204 121	2 816 932	2 609 633	2 484 968	2 440 802	2 488 722
20–39 éves	3 613 759	3 534 333	3 531 930	3 598 486	3 527 608	3 333 278	3 033 726
40–59 éves	3 284 733	3 439 554	3 480 057	3 363 042	3 349 181	3 350 204	3 562 646
60–x éves	2 468 405	2 520 460	2 596 098	2 681 940	2 851 600	3 146 676	3 338 763
<i>A népesség százalékában</i>							
0–19 éves	27,4	25,2	22,7	21,3	20,3	19,9	20,0
20–39 éves	28,0	27,8	28,4	29,4	28,9	27,2	24,4
40–59 éves	25,5	27,1	28,0	27,4	27,4	27,3	28,7
60–x éves	19,1	19,8	20,9	21,9	23,3	25,6	26,9
Öregedési index	0,70	0,79	0,92	1,03	1,15	1,29	1,34
Átlagos kor	39,2	40,1	41,5	42,5	43,3	44,1	44,9
	1991–1995	1996–2000	2001–2005	2006–2010	2011–2015	2016–2020	
Élveszületés	683 697	579 881	612 673	621 691	612 958	599 024	
Halálozás	905 488	871 492	814 262	768 018	733 134	695 880	
Vándorlási és identitás-váltási egyenleg	17 063	18 160	29 673	106 583	177 779	249 753	
Összesített változás	-204 728	-273 451	-171 916	-39 744	57 603	152 897	
Átlagos gyermekszám	1,50	1,23	1,32	1,41	1,50	1,58	
Születéskor várható élettartam		70,0	71,4	73,6	75,9	78,1	80,3

* Románia, Szerbia és Szlovénia esetében 2002. évi kiindulással

A csak a termékenység növelésére alapozó forgatókönyvben a teljes termékenységi arányszámot Kárpát-medencei átlagban 2,28-ra kellene emelni, ami a mai szinthez képest több mint 1,0-es növekedést jelentene. Ez egyenértékű lenne azzal, hogy a magyar nők 100 százaléka eggyel több gyermeket vállaljon, mint jelenleg.

Ha a javuló halandóság eredményezné a létszám megőrzését, akkor a Kárpát-medencei magyarság élethossz-kilátásait 20 év alatt 17 esztendővel kellene növelni, ami csaknem azzal lenne egyenértékű, hogy senki sem halna meg a következő két évtizedben.

Az etnikai váltás arányszáma (az öt év alatti relatív asszimilációs létszámvesztés) jelenleg 0,45%. A létszámmegőrzés feltétele az etnikai váltás területén azt jelentené, hogy ez az arányszám –16,5% legyen, tehát ötvenként a Kárpát-medencei magyarság egyhatodának megfelelő nagyságú asszimilációs létszámnyereség képződjön (a szomszédos országokban).

Jogos tehát az a következtetésünk, hogy a felsorolt tényezők egyenként elégtelenek a létszámmegőrzéshez. Ezért dolgoztuk ki a kedvező hatásokat *minden* komponensben érvényesítő *fenntartó* változatot (lásd a 6. táblázatot).

Ebben a változatban a gyermekszám öt évente 0,09-dal emelkedik, tehát a teljes időszakban 0,36-dal az 1996–2000-es időszakhoz képest. Az élettartamok emelkedése is „példás”: 2,2 és 1,7 évnyi emelkedések a férfiaknál és nőknél, tehát a két évtized során 8,8, illetve 6,8 év. Az etnikai váltás és a megnövelt bevándorlás pedig éppen annyit „hoz”, mint amennyit az előbbi két tényező, 400 ezer főt integrál (vissza) a magyarságba, ami ötvenként 6,3%-os asszimilációs nyereséget jelent a környező országokban. A kiegyenlítettebb változásokhoz a Kárpát-medencén belüli vándorlás is jelentős mértékben hozzájárul.

Az országokénti hatásokat vizsgálva arra hívjuk fel a figyelmet, hogy még ebben az esetben sem történik meg mindenhol a létszámfogyás megállítása. A vajdasági és különösen a romániai magyarság esetében ehhez még az is szükséges, hogy jelentősen mérséklődjön a Magyarországra történő áttelepülés.

Hivatkozások, források

- Cornelia Mureşan: Evoluția demografică a României. Tendințe vechi, schimbări recente, perspective (1870–2030). (A demográfiai átmenet és romániai sajátosságai, 1870 – 2030.) Cluj University Press, 1999.
- Gyurgyik László: A (cseh-)szlovákiai magyarság lélekszámának és településszerkezetének alakulása (1918–2000). In: Faragó Tamás – Óri Péter (szerk.): Történeti Demográfiai Évkönyv 2001. KSH NKI, Budapest, 2002.
- Hablicsek László: Népesség-előrejelzések, társadalmi-demográfiai előrebecslések. In: Klinger András (szerk.): Demográfia. Budapest, KSH – ELTE ÁJTK Statisztikai és Jogi Informatikai Tanszék. 1996
- Hablicsek László: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században. KSH NKI Kutatási Jelentések 68. 2001.
- Jelentés az ausztriai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala. <http://www.htmh.hu/jelentesek2004/ausztria2004.htm>
- Jelentés a horvátországi magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala. <http://www.htmh.hu/jelentesek2004/horvat2004.htm>
- Jelentés a romániai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala. <http://www.htmh.hu/jelentesek2004/romania2004.htm>
- Jelentés a szlovákiai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala. <http://www.htmh.hu/jelentesek2004/szlovakia2004.htm>
- Jelentés a szlovéniai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala. <http://www.htmh.hu/jelentesek2004/szlovenia2004.htm>

- Jelentés az ukrainai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala. <http://www.htmh.hu/jelentesek2004/ukrajna2004.htm>
- Jelentés a vajdasági magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala. <http://www.htmh.hu/jelentesek2004/vajdasag2004.htm>
- Sebők László: Térképek és diagrammok a Köztes-Európa térség országairól. Teleki László Intézet Közép-Európa Adatbank. <http://adatbank.telekiintezet.hu/>
- Szarka László: A kisebbségi magyar közösségek fejlődési feltételei Trianon után. In: Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): Történeti Demográfiai Évkönyv 2001. KSH NKI, Budapest, 2002.
- Tóth Pál Péter – Valkovics Emil: Népesedési helyzetünk. KSH NKI Kutatási Jelentések 72. sz. 2003.
- Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándormozgalom szerepe a népességfejlődésben. In: Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): Történeti Demográfiai Évkönyv 2001. KSH NKI, Budapest, 2002.
- Varga E. Árpád: Vasile Ghețau előreszámítása Románia nemzetiségeiről (1992-2025). Hítel, XIII. évf. 2000. 7. sz.
- Varga E. Árpád: A romániai magyarság népességcsökkenésének okairól. Néhány demográfiai szempont a 2002. évi népszámlálás előzetes közleményének értékeléséhez. Magyar Kisebbség. Új s. VIII, 2002. 4.
- Veres Valér: Az erdélyi magyarok és a románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében. Szociológiai Szemle. 2000. 4.
- Veres Valér: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. Korunk, 2002. 2. szám.
- www.nepszamlalas.hu. A 2001. évi (és korábbi) magyarországi népszámlálások eredményeit tartalmazó internetes adatbázis.

Tárgyszó:

Népesség-előreszámítás

**POPULATION PROJECTION OF HUNGARIAN PEOPLE
IN THE CARAPTHIAN BASIN TILL 2021**

A MAGYAR GYERMEKEK EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁNAK JELLEMZŐI (2003)

SZAUER ERZSÉBET

Az egészségmegőrzés és az egészségvédelem korunk legfontosabb feladatai közé tartozik. Az egészség a társadalom számára a legfontosabb erőforrás, hiánya csökkenti a munkakerő minőségét és mennyiségét, emeli nemcsak az egészségügyi, de a szociális kiadásokat is. A lakosság egészségügyi állapotát számos tényező befolyásolja. Közülük a legerősebb hatást a demográfiai tényezők, valamint az egészségügyi ellátás színvonala fejtik ki, de jelentős a szerepe a környezeti tényezőknek, az anyagi viszonyoknak, az élvezeti szerek fogyasztásának, az életmódnak is. A lakosság egészségi állapota egyetlenegy mutatószámmal nem fejezhető ki. Legérzékenyebben a várható élettartammal, a különböző halálozási arányszámokkal, valamint az előforduló betegségek gyakoriságával jellemezhető.

A magyar lakosság egészségi állapota a '60-as évektől a 90'-es évek közepéig drámai mértékben romlott. Az ország felnőtt lakosságának egészségi állapotát nagymértékben meghatározza a gyermekek és a serdülők testi, lelki állapota. A felnőtt korú népesség megbetegedései gyakran a gyermekkorban gyökereznek, ezért a fiatalok egészségi állapotát célszerű ismerni. A Gyermekek Jogairól Szóló Egyezmény szerint a gyermekkor 0–18 éves korig terjed. Ma Magyarországon az össznépesség 20,9%-át képviseli a 0–18 évesek korcsoportja. Az ebbe tartozó 2 117 355 gyermek és serdülő megelőző és gyógyító ellátásáról szükséges gondoskodni.

Célom a korosztály egészségi állapotának áttekintésével hiteles kép felrajzolása.

1. Demográfiai jellemzők

1.1. A népesség számának, összetételének alakulása

A '90-es évek folyamán évről évre csökkent a születések száma, ami hozzájárult a népesség korösszetételének megváltozásához. 1990-ben 10 375 ezer volt a népesség száma, ebből a 18 évesnél fiatalabb korosztály aránya 26,5 százalék volt, 2004-re a népesség száma 250 ezerrel alacsonyabb az 1990-es adathoz képest (10 117 ezer), a 18 évesnél fiatalabb populáció csak 20,9 százalékot képviselt. A népesség fogyását az alacsony születési és a magas halálozási arány eredményezte. A lakosság korösszetételét a gyermekek (14 éven aluliak) arányának fokozatos csökkenése, az idősek egyre növekvő aránya jellemzi. 2004. január 1-jén a 0–14 éves korcsoport aránya 15,9%-ot tett ki.

1.2. Születéskor várható élettartam

A férfiak születéskor várható átlagos élettartama javult, az 1990-es évhez viszonyítva 3 év emelkedést mutat a 2003. évi 68,2 év. Ez több mint 8 évvel volt alacsonyabb az EU-ban jellemző értéknél. A nők születéskor várható átlagos élettartama is kedvezően alakult, 73,71 évről, 76,5 évre emelkedett, ami közel 6 évvel marad el az uniós átlagtól. A 15 éves serdülők várható élettartama leányok: 62,2 év; fiúk: 54,0 év. Az Európai Unió más tagországaiban az azonos korú társaik 4–6 évvel számíthatnak hosszabb életre. A két nem várható élettartama

közi különbség valamivel alacsonyabb, mint a kilencvenes évek elején és közepén volt. Az uniótól való elmaradásunk nem csökkent 1995 óta, és a két nem várható élettartama közti különbség is magasabb az ott megszokottnál. A gazdaságilag fejlett országokban a születéskor várható élettartam 70 év felett van, ezért feltételezik, hogy potenciálisan minden egyén élhetne 70 éves koráig. Az idő előtti halálozási statisztikában annál nagyobb súllyal szerepel valaki, minél fiatalabb korban hal meg. A lakosság egészségi állapotának értékelésében fontos szerepet töltenek be a fiatalon elhunytak halálukai.

2. Halálozások

2.1. Csecsemőhalálozások

A '90-es években erőteljesen csökkent a csecsemőhalálozások száma, 1990-ben 1800 volt, 2003-ban pedig 690 volt a mutató értéke. Ezer élveszülöttre jutó megfelelő nemű egy éven aluli meghalt 7,3 volt 2003-ban, ami az 1990-es érték fele.

Az ezer megfelelő korú anyától származó élveszülöttre jutó egy éven aluli meghalt mutató értéke a 16 évesnél fiatalabb anyák esetében az 1990. évi 23,0-ról 2003-ra 9,1-re esett le, a 17–19 éves anyák csecsemőinek halálozása 6 ezrelékponttal alacsonyabb volt 2003-ban (10,4), mint 1990-ben (16,7).

Az országban a legmagasabb a csecsemőhalandóság Békés (10,1%), Borsod-Abaúj-Zemplén (9,7%) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (8,9%) megyékben volt, ezzel szemben a következő megyékben a legalacsonyabb értéket érte el a mutató: Hajdú-Bihar (4,0%), Vas (4,9%). Nemzetközi összehasonlításban hazánk igen kedvezőtlen helyet foglal el, 25 európai ország adatai sorában a 21. helyen állunk a 7,3% értékkel. Az EU átlag: 4,9. Kedvezőtlen helyzetünket a magas koraszülési arány magyarázza.

1. A csecsemőhalálozások száma és aránya haláluki csoportok szerint
Number and rate of infant deaths by groups of causes of death

Év	Fertőző és elősdiék okozta betegségek	Az idegrendszer betegségei	A légző-rendszer betegségei	Az emésztőrendszer betegségei	A perina-tális szakban keletkező bizonyos állapotok	Veszülletett rendellenességek	A morbiditás és a mortalitás külső okai	Egyéb betegségek	Összesen
1949	981	711	4 831	2 521	2 716	4 156	81	1 330	17 327
1960	173	259	1 536	447	3 395	916	85	165	6 976
1970	41	187	597	276	3 306	930	53	59	5 449
1980	35	123	256	33	2 094	719	96	87	3 443
1990	25	63	111	15	1 100	419	55	75	1 863
2000	6	12	45	3	534	204	36	60	900
2001	14	15	29	4	472	189	26	40	789
2002	10	12	20	7	428	147	24	45	693
2003	5	22	29	7	416	155	20	36	690

1. tábla folytatása

Százalék – Percentage									
1949	5,7	4,1	27,9	14,5	15,7	24,0	0,5	7,7	100,0
1960	2,5	3,7	22,0	6,4	48,7	13,1	1,2	2,4	100,0
1970	0,8	3,4	11,0	5,1	60,7	17,1	1,0	1,1	100,0
1980	1,0	3,6	7,4	1,0	60,8	20,9	2,8	2,5	100,0
1990	1,3	3,4	6,0	0,8	59,0	22,5	3,0	4,0	100,0
2000	0,7	1,3	5,0	0,3	59,3	22,7	4,0	6,7	100,0
2001	1,8	1,9	3,7	0,5	59,8	24,0	3,3	5,1	100,0
2002	1,4	1,7	2,9	1,0	61,8	21,2	3,5	6,5	100,0
2003	0,7	3,2	4,2	1,0	60,3	22,5	2,9	5,2	100,0
Ezer élveszülöttre jutó 1 éven aluli meghalt Infants deceased under 1 year of age per thousand live-born									
1949	5,2	3,7	25,4	13,2	14,3	21,8	0,4	7,0	91,0
1960	1,2	1,8	10,5	3,1	23,2	6,3	0,6	1,1	47,6
1970	0,3	1,2	3,9	1,8	21,8	6,1	0,3	0,4	35,9
1980	0,2	0,8	1,7	0,2	14,1	4,8	0,6	0,6	23,2
1990	0,2	0,5	0,9	0,1	8,8	3,3	0,4	0,6	14,8
2000	0,1	0,1	0,5	0,0	5,5	2,1	0,4	0,6	9,2
2001	0,1	0,2	0,3	0,0	4,9	1,9	0,3	0,4	8,1
2002	0,1	0,1	0,2	0,1	4,4	1,5	0,2	0,5	7,2
2003	0,1	0,2	0,3	0,0	4,4	1,6	0,2	0,4	7,3

Forrás: Demográfiai évkönyv 2004, KSH.

2.2. A fiatal kori halálozások alakulás

A halálokok megoszlása életkori sajátosságokat mutat csecsemő-, gyermek- és serdülőkorban. Csecsemőkorban a perinatális szakaszban keletkező bizonyos állapotok (60%) és a veleszületett rendellenességek (22%), dominálnak. Kisgyermekkorban (1–9 éves) a morbiditás és mortalitás külső okai és a daganatos megbetegedések meghatározók. Serdülőkorban (10–19 éves) a balesetek miatti halálozások foglalják el az első helyet. A csecsemőkori halálozások számának erőteljes csökkenésével a '90-es évek alatt a fiatalok halálozási száma és aránya is redukálódott. 2003-ra mind a fiúk, mind a lányok esetében a mutató értéke felére esett le az 1990. évi adathoz képest. Míg 1990-ben 2%-ot képviselt a fiatalok halálozása a népesség összhálalozásában, addig az egy százalékot sem érte el 2003-ban.

2.3. Öngyilkosságok

A halálos kimenetelű (befejezett) öngyilkosságok sokszorosára becsülik a megkísérelt öngyilkosságok számát. A vizsgált időszakban minden gyermek-korcsoportban magasabb a fiúk öngyilkossági aránya. Többségük az akasztás módszerét választotta. Öngyilkossággal vetett véget életének 1990-ben a meghalt fiatalok 8,7 százaléka ezzel szemben 2003-ban 3 százalékra csökkent a mutató értéke.

2.4. Balesetek

2003-ban a 10–19 éves meghaltak 42 százaléka közlekedési balesetben vesztette életét, 6 százaléka balesetszerű vízbefulladás szenvedett. A balesetek 2/3 része közlekedési, 1/3-a otthoni és egyéb helyen történt baleset volt. A fiúkat több baleset érte, gyakoribb körükben a többszöri baleset. Ezerből minden hetedik gyermeket/tanulót (0,7%-ot) ért baleset valamilyen oktatási intézményben.

3. Gyermek egészségállapotának jellemzői

3.1. Megelőzés

Az egészségmegőrzés szerepe életünkben egyre jelentősebb. A betegségek kialakulásának megelőzésében a védőoltások és a szűrővizsgálatok játszanak szerepet

3.1.1. Védőoltások

A védőoltások között vannak kötelezően előírt, életkorhoz kötött oltások, valamint járványveszély esetén kötelezően adott vagy önkéntesen igénybe vehető oltások. A fejlett egészségügyi ellátással rendelkező országokhoz hasonlóan a hazai gyermekpopuláció között is jelentősen csökkent a védőoltással megelőzhető fertőző betegségek száma, mivel a gyermeklakosság átoltottságának aránya nemzetközi viszonylatban is kiemelkedően jó, 99,8%. 2003-ban a 0–19 évesek körében bárányhimlőben betegedtek meg a legtöbben (százezer megfelelő korúra jutó megbetegedés 389,8), ezen belül a 4 éves populációban volt a megbetegedési arány a legmagasabb, 17,7%.

3.1.2. Szűrővizsgálatok

A betegségek időben történő felfedezésére irányulnak a szűrővizsgálatok. A szűrővizsgálatok segítségével feltárhatók a betegségekhez vezető állapotok, tünetek. A kialakult betegségeket pedig olyan szakaszokban lehet felfedezni, amikor még nem okoznak panaszt, de felismerhetők, s ezáltal gyógyításuk eredményesebb, a beteg egészsége helyreállítható, vagy legalább élete, életminősége jelentősen meghosszabbítható, javítható.

A szűrések egy részét újszülött és gyermekkorban, valamint serdülőkorban végzik.

Szükséges, hogy megismerkedjünk azzal a rendszerrel és hálózattal, amely születéstől 18 éves korig részt vesz a betegségek megelőzésében, gyógyításában. Magyarországon az egészségügyi prevencióban kitüntetett szerepet játszik a 0–18 éves kor között megvalósult, a teljes populációra kiterjedő szűrés-követés. E cél megvalósításához a 0–3 éves korosztály körében rendszeres szűrővizsgálatot végez a házi gyermekorvos, háziorvos, gyermekgyógyász és a körzeti védőnő a tanácsadáson vagy a gyermek otthonában. Az óvodába és az iskolába járó 3–18 éveseket az iskolai (óvodai) egészségügyi feladatot ellátó orvosok, védőnők kísérik figyelemmel. Egytől 5 éves korig évente megvizsgálják a gyermekek testi fejlettségét, adott életkorban felismerhető fejlődési rendellenességet, pszichomotoros és mentális fejlettséget, az érzékszervek működését (látás, hallás) és a beszédfejlődés szintjét, vérnyomást. Minden tanuló 6–18 éves kor között átesik a kétévenkénti szűrővizsgálatokon, fejlettségi vizsgálatokon, ideértve a nemi érés vizsgálatát, érzékszervek működését (látásélesség, színlátás, hallás), vérnyomás mérését, golyvaszűrést 11 éves életkortól és az életmódbeli rizikótényezők feltárását (dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás, szexuális aktivitás). Külön

figyelemmel kísérik a serdülőkorban gyakrabban kialakuló kóros állapotokat, megbetegedéseket (tartási rendellenességek, magasvérnyomás-betegség, obezitás).

Hangsúlyozni szükséges, hogy a szűrések és vizsgálatok az egyes évjáratok egészségi állapotáról adnak képet, a pillanatnyi helyzetet tükrözik. Ezért értékelésüknél, részletes elemzésük során a korábbi adatokat is figyelembe kell venni.

Az adatok érvényességét korlátozza, hogy nincsenek egységes standardok az egyes kórformák meghatározásához, és az orvos szűrési tevékenységét, adminisztrációs munkája pontosságát nem ellenőrzik.

A 0–18 év közötti gyermekek és tanulók egészségi állapotának jellemzői az iskola-egészségügyi jelentés alapján

Az 1990–2003 közötti időszakban a megvizsgált gyermekekre jutó észlelt mozgás-, értelmi, beszédfejlődési elváltozások, valamint a látás- és hallásbeli elváltozások száma évről évre redukálódott. A legmarkánsabb csökkenő trend az ötödik életévüket betöltötték beszédfejlődési és látásbeli problémáinál volt tapasztalható. A beszédfejlődési elváltozások gyakorisága 2003-ra 18 ezrelékre csökkent az 1997. évi 22,9 ezrelékhez képest. A látásbeli elváltozások folyamatos csökkenő tendenciája 2003-ra 15 ezrelékre esett le, ez az 1997. évi értékénél 9 ezrelékponttal kevesebb.

Jelenleg az iskola-egészségügyi vizsgálatok rendszeres szűrővizsgálata 34 elváltozásról, kórképről ad tájékoztatást. A fiatalok populáció egészségi állapota évek óta folyamatosan romlik, egyes elváltozások, betegségek előfordulási száma, aránya az azonos évjáratokban növekszik.

A következőkben néhány olyan elváltozás, betegség alakulását emeljük ki, amelyek viszonylag gyakori előfordulásúak, illetve amelyek korai kiszűrésének, kezelésének elmulasztása a későbbiekben a felnőtt kori betegek és a fogyatékosok számának növeléséhez vezethetne.

Hallás megromlása

A rendszeres (életkorhoz kötött) műszeres vizsgálatok eredményeként egyre több eset kerül korán felismerésre. A fiúk között több a nagyothalló. 1990-ben ezer 17 éves közül hétnek, ezzel szemben 2003-ban már ugyanezen korosztályból 10-nek volt rossz a hallása.

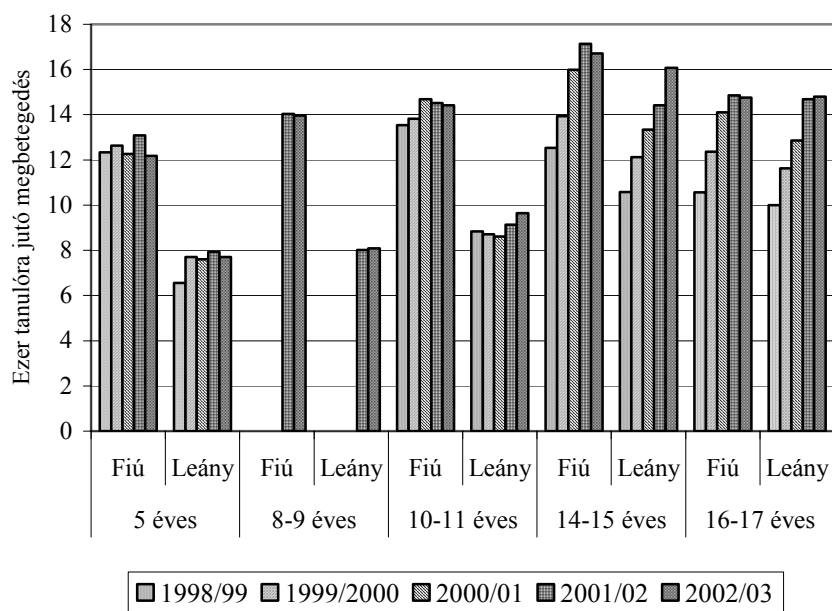
Hypertonia

A magasvérnyomás-betegség aránya az iskolai évek során folyamatosan emelkedik. Ezer 5 éves közül kettőnek magas a vérnyomása, ugyanakkor ezer 17 éves tanuló között 28 szenved ebben a betegségben. A betegség aránya több mint tízszeresére nő az iskolai évek alatt. A betegek száma serdülőkorban emelkedik meg, különösen a fiúknál. Míg ezer 16–17 éves leány közül 11-nek volt magas a vérnyomása addig a fiúknál ez az érték 28 (2003).

Asztma

A hagyományos gyermekbetegségek, előfordulása mellett egyre gyakoribbak a környezeti tényezők egészségügyi következményei, például az asztma, allergiás megbetegedések. Korábban a kisgyermekek betegsége volt. Ma az ifjak körében is megemelkedett a légzőszervi problémák aránya. Az asztma előfordulása 20 éve csupán 1,7 ezrelék volt, 1990-ben

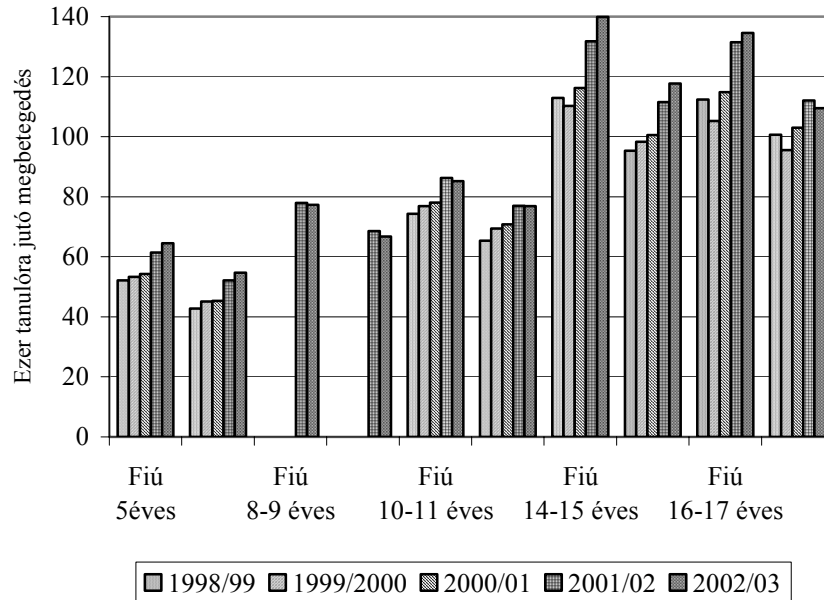
ezer 17 éves közül 9 volt asztmás. Az életkor emelkedésével nő az asztmások és az allergiás rhinitis-ben szenvedők arányszáma. 2003-ban ezer öt éves közül 10, míg a 17 évesek közül 14 asztmás. Allergiás rhinitis terheli a szervezetét ezer óvodás közül hétnek, ezzel szemben a 11. osztályosok között negyven diáknak.

I. Az asztmás gyermekek arányának alakulása
Rate of children with asthma

A legriasztóbb képet a csontok, az izmok és a kötőszövet elváltozásai mutatják

A romló adatok elsősorban a mozgásszegény életmódra vezethetők vissza. A középiskolások között 10%-ot meghaladó a tartási rendellenesség előfordulása. Hasonló mértékű, de évről évre növekvő arányú a scoliosis. 1–1,5%-ban fordul elő a M. Scheuermann és a 15–17 évesek között 11–14 ezrelék a chondropathiák aránya. A tanulói évek során évről évre romlik a 6–17 éves korú populáció egészségi állapota. A hátgerincferdülés aránya az adott évfolyamoknál 6–7 éves korban (iskolába lépők) átlagosan 15–18 ezrelék volt, ennek a mutatónak az értéke 17 éves korukra közel 120 ezrelékre emelkedett. 2003-ban a legtöbb tartási rendellenes tanuló a 14–15 évesek köréből lett kiszűrve fiúknál ezerből 140, leányok esetében 118. A statikai lábbetegségek, elsősorban lúdtalp, előfordulási aránya minden életkorban 17–18% körüli. A vizsgált időszak folyamán a mutató kisebb ingadozást mutatott.

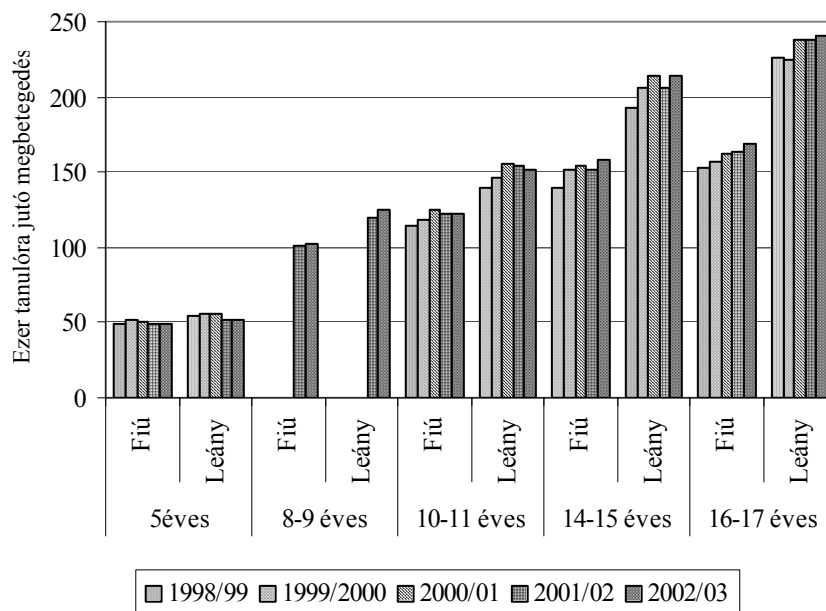
II. Testtartási rendellenességgel rendelkező gyermekek arányának alakulása
Rate of children with deformation of carriage

Diabetes mellitus

A betegség aránya serdülőkorra emelkedik meg a tanulók között. Ezer megvizsgáltból 2–3 található serdülőkorban. A két nemben közel azonos arányban fordul elő. A vizsgált időszakban az arány 2 ezrelék körül ingadozott.

A látászavarok (fénytörési hibák)

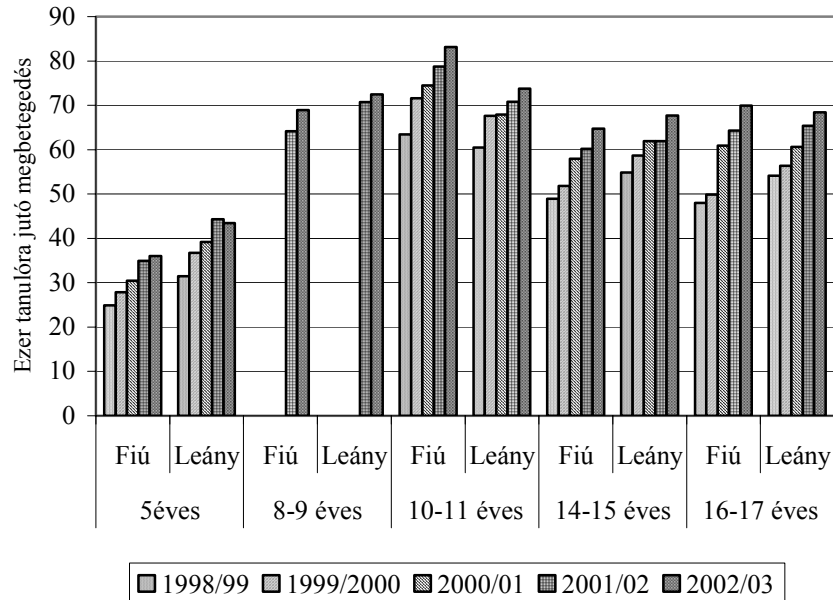
Az idősebb tanulók között gyakoribbak és fokozatosan növekvő arányt mutatnak. Örvendetes, hogy a kancsalság előfordulási aránya minden korosztályban csökkenő tendenciát mutat. A színlátás zavarait nagyobb számban elsősorban a fiúknál találjuk. Az 1,5–2%-os előfordulási gyakoriság állandónak tűnik. Vakság, csökkent látás 2–4 ezrelék között mozog minden korcsoportban. Az iskolai évek során emelkedik a látászavarban szenvedők száma. 1990-től évről évre növekszik a fénytörési hibákkal rendelkezők száma és aránya.

III. Látászavarral rendelkező gyermekek arányának alakulása
Rate of children with ametropia

Obesitas

1990-től egyre több a túlsúlyos, elhízott tanuló. Míg 5 éves korban ezer között 40 található 17 éves korra már 70-re emelkedik az obesit gyerekek száma. Az obesitas a következő betegségek fő rizikótényezője: szívkoszorú betegség, magasvérnyomás, diabetes mellitus (nem inzulinfüggő), ízületi gyulladás.

IV. Az elhízott gyermekek arányának alakulása
Rate of obese children

Kóros soványság

Az utóbbi években megemelkedett a kórosan sovány diákok száma. Ezer óvodás közül minden hetedik kórosan sovány, a legmagasabb értéket a 14–15 évesek körében tapasztaljuk (ezerből 13), majd 17 éves korra lecsökken a felére az érték.

Az iskolai teljesítmények sajátos zavarainak betegsége

Legmagasabb értéket a 8–9 évesek körében éri el, ezerből 20 tanulót tesz próbára ez a betegség. Az iskolai évek során egyre csökken azon tanulók száma, akiket terhel a teljesítményzavar, 17 éves korra már csak ezerből 9 tanuló küszködik ezzel a betegséggel.

A szűrővizsgálatokon gondoskodnak arról, hogy a vizsgálaton kiszűrt eltérések korrekcióra kerüljenek. A rendszeres szűrővizsgálatok során kiszűrt tartási rendellenességben szenvedő gyermekek gyógytornára, kimélő tornára utalása megtörténhet.

A tanuló, ha egészségi állapota miatt a testnevelési órák gyakorlatait csak részben vagy egyáltalán nem tudja elvégezni akkor a kötelező testnevelési óra keretében vagy helyett – az orvosi szakvéleményben foglaltak szerint – *könnyített testnevelésre* (továbbiakban I. kategória) vagy *gyógytestnevelésre* (továbbiakban II. kategória) kell beosztani, illetve *fel kell menteni* (továbbiakban: III. kategória) mindenféle testnevelési órán való részvétel alól.

Az I. kategóriába tartozik a tanuló, ha hosszabb betegség miatt fizikai, belgyógyászati stb. elváltozása van, s emiatt a testnevelési órák gyakorlatait nem végezheti.

A II. kategóriába sorolt gyermeknek olyan mozgásszervi, belgyógyászati stb. elváltozása van, amely állapotát figyelembe vevő foglalkozást követel.

A III. kategóriába levő diákok mozgásszervi, belgyógyászati elváltozása olyan mértékű, amely nem teszi lehetővé a gyógytestnevelésen való részvételt.

A felmentett tanulók száma és aránya 1980-tól (2,46%) fokozatosan emelkedett 2003-ra 7,54%-ot ért el. Az egyes csoportokba soroltak száma a 80-as években lassabban, míg a '90-es években erőteljesebben emelkedett. Az I. és III. kategóriába tartozó tanulók száma kétszeresére nőtt az 1990-as adatokhoz képest, a III. kategóriába soroltak száma az ötszöröse lett 2003-ra. A normál testnevelési óra alól felmentett tanulók közül I. kategóriába került 27,5%-uk, II. kategóriás 57,4%-uk, 15,1%-uk pedig a III. kategóriába tartozott 2003-ban. A II. kategóriában levők 36,4%-a járt gyógyúszásra. Mindhárom csoportban a lányok szerepelnek nagyobb arányban.

3.1.3. Az alkalmassági vizsgálatok közül alapvető fontosságúak a pályalkalmassági vizsgálatok

A választott pálya igényeinek megfelelően értékelik, hogy a fiatal alkalmas-e az illető pálya betöltésére egészségi szempontból. 2003-ban a megvizsgált tanulók 56,4 százalékának volt valamilyen szervi elváltozása. A jelentkezők egy százalékát utalták pályaválasztás-módosításra, 1995-ben ez az adat 0,7 százalék volt.

Hadkötelesek egészségi alkalmassági elbírálása

A hadköteles korúak közül szűrik ki azokat a 17–30 éves férfi populációból, akik egészségi okból alkalmatlanok a katonai szolgálatára. 2003-ban a megvizsgáltak 30 százaléka a katonai szolgálatra alkalmatlan minősítést kapott, ebből 17 százalék végleges felmentést nyert. A katonai szolgálatra alkalmatlanok közel fele idegi eredetű betegség miatt kapta a felmentést. A hadkötelesek négytized része korlátozás nélkül alkalmas a katonai szolgálatra.

3.2. Morbiditás

A már kialakult betegség további fejlődését hivatott megakadályozni a kezelés, terápia. Morbiditási adatok hazánkban regisztráción alapuló adatgyűjtések révén, korlátozott mértékben és hitelességgel férhetők hozzá.

A lakosság leggyakoribb betegségeiről a háziorvosi és a házi gyermekorvosi szolgálat-hoz bejelentkezettekről rendelkezésre álló adatok nyújtanak tájékoztatást.

Kétévente morbiditási adatokról is beszámolnak a házi orvosok és a házi gyermekorvosok. Az adatok a 2003. december 31-ei állapotot tükrözik.

Házi orvoshoz és házi gyermekorvoshoz bejelentkezett 0–18 éves korúak egészségi állapota

A 2003. év végi helyzetet tükröző megfigyelés a 0–18 éves korú népesség esetében 18 betegségre, illetve betegségcsoportra terjedt ki.

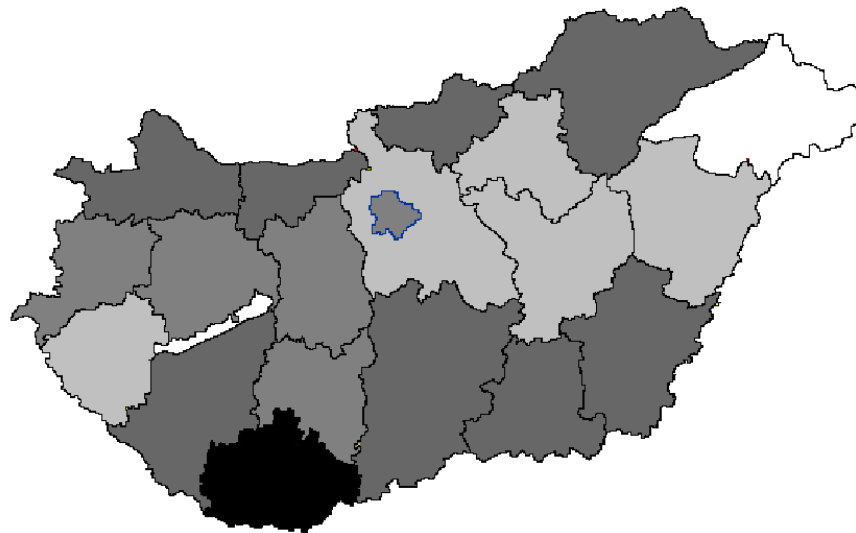
A házi gyermekorvosokhoz bejelentkezett 18 éven aluli gyermekek száma 1,5 millió volt 2003-ban.

Egy házi gyermekorvosra jutó bejelentkezett 0–18 éves gyermekek száma Budapesten a legalacsonyabb 818 gyermek, ezzel szemben Pest megyében a mutató értéke 1082 volt, míg az országos átlag 942 értéket ért el.

A 0–11 hónapos és az 1–4 éves fiúk megbetegedései esetében a vér és a vérképző szervek betegségei és az immunrendszert érintő bizonyos rendellenességek a leggyakoribbak. Tízezer megfelelő korúra jutó megbetegedés 826,1, illetve 502,2 volt, ebből a vashiányos megbetegedés 736,2, illetve 424,2. Ezt követi a 0–11 hónaposok esetében a visszamaradt magzati növekedéssel kapcsolatos rendellenességek (194,8). Az 1–4 éves korú fiúk megbetegedései közül pedig az asztma szerepel harmadik helyen (188,4).

Az 5–14 éves fiúk legtöbbször asztmában betegednek meg (tízezerből 334,2), magas a szemizmok betegségeinek, a binoculáris szemmozgás betegségeinek, a szem alkalmazkodása betegségeinek és a fénytörés betegségeinek az arányszáma (248,6), valamint szükséges megemlíteni a vér és vérképző szervek betegségei és az immunrendszert érintő bizonyos rendellenességek előfordulását (202,8).

A 15–18 éves fiúk leggyakoribb megbetegedése a deformáló hátgerinc-eltérések (tízezerre jutó megbetegedés 382,5), ezt követik a szemizmok a binoculáris szemmozgás, az alkalmazkodás és a fénytörés betegségeiben szenvedők (336,7), harmadik helyen pedig az asztmával sújtottak találhatók (294,7).

10 000 lakosra jutó megbetegedési arány

Fiúk (boys)		Leányok (girls)
370,1–		265,1–
310,1–370,0		220,1–265,0
250,1–310,0		175,1–220,0
190,1–250,0		130,1–175,0
–190,0		–130,0

V. Az asztma betegség előfordulási aránya megyénként, 2003
Asthma by counties, 2003

Forrás: Morbiditási adattár, 2003, KSH.

A 0–11 hónapos és az 1–4 éves leányok megbetegedései esetében a vér és a vérképző szervek betegségei és az immunrendszert érintő bizonyos rendellenességek a leggyakoribbak. Tízezer megfelelő korúra jutó megbetegedés 911,3, illetve 510,2. Ezt követi a vashiányos megbetegedések gyakorisága (820,2 és 441,0). Majd a 0–11 hónaposok esetében az idegrendszer veleszületett rendellenességei követik (202,7). Az 1–4 éves korú leányok megbetegedései közül pedig az asztma szerepel harmadik helyen (144,5).

A szemizmok, a binokuláris szemmozgás, a szem alkalmazkodása és a fénytörés betegségeiben szenvedtek a legtöbben az 5–14 évesek közül (287,4). Tízezerből 244,7 szenvedett a vér és vérképző szervek betegségeiben, 222,3 tanuló asztmában.

A 15–18 éves leányok leggyakrabban a deformáló hátgerinc-elváltozásban (tízezerre jutó megbetegedés 414,4) betegedtek meg. Ezt követi vér és vérképző szervek betegségei (388,6), valamint a szemizmok, a binokuláris szemmozgás, a szem alkalmazkodása és a fénytörés betegségei (374,6). Igen magas az asztmások száma is (214,8). Az adatok tízezer megfelelő korú leányra jutó megbetegedést jelentenek.

Mindkét nemnél növekszik az asztmások száma az életkorral, a maximumot az 5–14 éveseknél éri el, míg az 1–4 évesek között 6400, addig az 5–14 évesek esetében 32 000 szenved ebben a betegségben. Az iskolai évek alatt évről évre emelkedik a szemizmok, a binokuláris szemmozgás, a szem alkalmazkodása és a fénytörés betegségeinek a gyakorisága. Szintén mindkét nemnél iskoláskorban ugrásszerűen nő a deformáló hátgerinc-elváltozásban szenvedők száma, különösen a leányok esetében. A 15–18 éves fiúknál tízezer megfelelő korúra 382 eset jutott, a leányok esetében 414.

Az iskola-egészségügyi szolgálat által kiszűrt gyerekek száma összefüggést mutat a házi orvoshoz, illetve a házi gyermekorvoshoz bejelentkezett betegek számával. Mindkét felmérésben látható, hogy a gyermekek egészségi állapota romlik az iskolai évek során. Különösen igaz ez a szem és a hátgerinc megbetegedéseire.

3.3. Járóbeteg-szakellátás

A gondozó intézetekben ápolják a tartósan kezelésre szoruló betegeket. A tüdőgondozókban ápolt 0–14 évesek aránya kismértékben emelkedett az 1990-es évi százezer azonos korúra jutó évi átlag 0,5 főről. 2003-ra a mutató értéke 0,6 lett.

A bőr- és nemibeteg-gondozó intézetekben az összes gondozottból a friss tünetes syphilis-es és kezelésbe vett betegek aránya az 1990-es évi 10,3 százalékról 8,7 százalékra csökkent a 0–18 évesek körében. A gonorrhoeások aránya 11,1 százalékra nőtt 2003-ra, 1990-ben 8,2 százalék volt.

Az összes nyilvántartott és gondozott alkoholistákból 1990-ben 2,7 százalékot tett ki a 18 évesnél fiatalabbak aránya, a mutató értéke 13,8-re növekedett 2003-ra. A fiúk aránya kétszeresére, a leány alkoholistáké tízszeresére emelkedett.

A gyermek- és ifjúsági pszichiátriai gondozókban mind az új, mind a régi betegek száma a vizsgált időszak alatt a harmadára csökkent. A kezelt betegek 14 százaléka epilepsziás, 13,8 százalékuk pedig szorongásos és kötődési zavarokkal küzd.

3.4. Életmód

Az egészségi állapotra döntő hatást gyakorol az életmód. Adataink a különböző felmérésekből vannak.

A gyermekkorúak között nemcsak hazánkban, hanem világszerte egyre korábbi életkorban jelentkeznek az egészséget károsító szokások, amelyek nemcsak a jelenlegi egészségi

állapotukat, hanem a későbbit, a felnőttkort is befolyásolják. A serdülők életmódja jelentős meghatározója a népesség egészségi állapotának, mivel ez az életkor igen nagy jelentőségű a felnőttkori magatartásformák kialakításában.

3.4.1. Szenvedélybetegségek

Dohányzás

Az életkorral meredeken emelkedik a dohányzás kipróbálásának aránya. Az ötödik osztályosok 19 százaléka, a 17–18 évesek több mint 80 százaléka gyújtott rá éltében legalább egyszer. Míg a fiatalabb korosztályoknál nagy a nembeli különbség a fiúk javára, addig az idősebb korosztályoknál egyre kisebb a fiúk és a lányok közötti eltérés. Az életkor előrehaladtával emelkedik a rendszeresen dohányzók száma. Arányuk háromszorosára nő a 7. és 9. osztály között, a 11. osztályban a fiúk 39,8 százaléka, a lányok 34,5 százaléka dohányzik rendszeresen. *(Forrás: Az iskolás gyermekek egészségmagatartása c. kutatás 2002. évi eredménye, OTH, ESZCSM.)*

Alkoholfogyasztás

Az alkoholt kipróbáló tanulók aránya az életkor előrehaladtával párhuzamosan emelkedik, ezzel szemben meredeken nő a magukat részegre leivó tanulók száma. Míg az ötödik osztályos tanulók közül a fiúk 3,7 százaléka, a lányok 1,5 százaléka, addig a 11. osztályos fiúk 63,7 százaléka a lányok 40,8 százaléka volt többször részeg. *(Forrás: Az iskolás gyermekek egészségmagatartása c. kutatás 2002. évi eredménye, OTH, ESZCSM.)*

Drogfogyasztás

A '90-es években az első kipróbálás 15–16 éves korban történt, ezzel szemben az utóbbi három évben megnőtt a 14 éves korban próbálkozók száma. 2003-ban az összes kábítószerfogyasztó 36,1 százaléka 13–18 év közötti fiatal, utóbbiakon belül a 15–18 éves fiúk 68,1 százalékot tettek ki. Legtöbbjük, valamivel több mint a fele marihuánát fogyasztott.

3.4.2. Korai szexuális élet kezdése és annak következményei

Az élveszületéseket az anya korcsoportja szerint vizsgálva megállapítható, hogy a mutató értéke a 14 évesen szültek esetében 1990-ben (237) érte el a legmagasabb értéket, majd a vizsgált időszak alatt csökkenő tendenciát mutatott, 2003-ra 118-ra esett le. A 15–19 éves korban szültek esetében 1970-ben volt a legmagasabb a mutató értéke (12 ezer), a '90-es évek alatt évről évre kevesebben szültek ebből a korosztályból, 2003-ban 6500 15–19 éves fiatal nő szült, ez 50 százalékkal alacsonyabb az 1990-es évi mutatóhoz képest. Ezer megfelelő korú 15–19 éves nőre 20,6 élveszületés jutott 2003-ban, ami 19 ezrelékpont csökkenést jelent az 1990-es (39,5 ezrelék) értékhez képest.

A koraszülések (2500 g alatti születési súly) gyakorisága 1995-ig évről évre fokozatos csökkenést mutatott, azonban ez a tendencia megállt, az 1995-ös évi 8,2%-os koraszülési arányszám azóta érdemben nem változott, sőt némi emelkedő tendenciát mutatott, majd 2003-ra 7,5-re csökkent. A gyermekszülés egészségügyi vonatkozásait vizsgálva megállapítható, hogy a fiatalok anyák születésinél gyakrabban léptek fel szövődmények és nagyobb

valószínűséggel hoztak a világra kissúlyú, éretlen magzatot, s a várandósság koraszüléssel végződött.

3.4.3. Terhességmegszakítások

A gyermekvállalások erős visszaszorulást mutatnak az elmúlt tíz évben, ezzel szemben a terhességmegszakítások száma és aránya kisebb-nagyobb hullámzásoktól eltekintve számottevően nem javult. Hazánkban a 18 éven aluli női népesség születeinek és terhességmegszakításainak aránya kedvezőtlenül magas, ezer serdülőből évente mintegy 30 esik teherbe. A terhességek többsége abortusszal végződik. Társadalmi és egészségügyi szempontból legveszélyeztetettebb korosztály a tizenéveseké.

A 19 évnél fiatalabb korú nők terhesség-megszakításainak száma 2003-ban 6100 volt, az 1995-ös évi mutatóhoz (13 ezer) képest a felére csökkent az eltelt 10 év alatt. A száz élveszületésre jutó terhességmegszakítások száma a legmagasabb értéket 2003-ban érte el, 94,7 volt, míg 1990-ben 71,9. Az ezer megfelelő 15–19 éves korú nőre jutó terhességmegszakítások száma 19,5 volt 2003-ban. Kedvező jelenség, hogy a terhességüket megszakító 19 éven aluli nők száma és aránya csökkenést mutatott.

4. Gyermek egészségügyi ellátórendszer

Az iskola-egészségügyi preventív munkát 240 főfoglalkozású ifjúsági iskolaorvos, 1464 házi gyermekorvos, 1418 vegyes praxist ellátó háziorvos és 99 részfoglalkozású orvos végezte 2003-ban. Számuk a vizsgált időszak alatt kismértékben ingadozott. Az iskola-egészségügyi feladatok ellátásában 4208 védőnő segítette az orvosok munkáját, ebből 483 főfoglalkozású iskolai védőnő. A tanulók 99 százaléka vizsgálatra került.

A házi gyermekorvosok száma 1582 volt 2003-ban, ezzel szemben 1990-ben 1400 volt, a növekedés 13 százalékos. Munkájuk során 9 millió 363 ezer orvos–beteg találkozás történt a rendelésben, 1 millió 176 ezer pedig a beteg otthonában. A házi gyermekorvosok preventív látogatásainak aránya 9 százalékponttal alacsonyabb volt 2003-ban (37,3%), mint 1990-ben (46,3%). A beteglátogatások aránya 9 százalékponttal volt magasabb 2003-ban (62,7%) az 1990-es (53,7%) évi mutatóhoz képest. 2003-ban a háziorvosi és házi gyermekorvosi ellátottságot vizsgálva megállapítható, hogy az egy háziorvosra és házi gyermekorvosra jutó lakosok száma 1513 fő átlagosan. Legjobb az ellátottsági mutató Budapesten (1291), ezzel szemben igen magas a leterhelés Szabolcs-Szatmár-Bereg (1758) és Pest (1738) megyékben.

A fekvőbeteg-gyógyintézetek engedélyezett csecsemő- és gyermekosztályainak ágyszámja és aránya a vizsgált időszak folyamán folyamatos csökkenő tendenciát mutatott. 1990-ben 9200 volt az ágyszám a csecsemő- és gyermekgyógyászaton, ezzel szemben 2003-ban 4907, tízezer lakosra jutó aránya 8,9, illetve 4,9 volt 1990-ben és 2003-ban. A csökkenés 53 százalékos. Jelentősen redukálódott a csecsemő- és gyermekosztályokon hospitalizált betegek átlagos ápolási időtartama. 1990-ben 9,3 nap volt, ami 2003-ra 3,7 nappal volt kevesebb. Az ágykihasználási százalék az 1990-es évi 58,2 százalékról 72,7 százalékra emelkedett 2003-ra.

Főbb következtetések

Megállapítható, hogy a fiatalkorú népesség egészségi állapota évek óta egyre rosszabb, egyes betegségek és elváltozások aránya az azonos évjáratokban, azonos életkorúak körében

évről évre növekszik. Az iskolába lépő évfázatok egészségi állapota a tanulói évek során folyamatosan romlik. Rohamosan növekszik a légszennyezéssel és egyéb környezeti allergénekkal összefüggést mutató légúti és bőrgyógyászati allergiás megbetegedések aránya. Az életkortól függően 5–20 százalék gyakoriságú az elhízott gyermekek aránya. Magas a testtartási rendellenességgel (gerincferdülés, hanyag tartás, lúdtalp) rendelkezők aránya. A szaporodó testtartási és mozgásszervi problémák, valamint az elhízás elsősorban az életmód-változásnak tudható be. A gyermekek, serdülők kevesebbet mozognak, sok időt töltenek a számítógép, televízió, videó előtt. Táplálkozási szokásaikra jellemző, hogy egyre többen nassolnak (édesség, üdítőitalok fogyasztása) és gyorséttermi ételeket esznek. Emelkedik a túlmozgásos figyelemzavarral és a szorongásos problémákkal küzdő diákok aránya. Súlyos problémákat jelentenek a dohányzás és a mértéktelen alkoholfogyasztás magas aránya, a drogfogyasztás terjedése és az abortuszok élveszületésekhez viszonyított arányának növekedése a fiatalok között.

Mit szükséges tennünk gyermekeink egészségéért? Folytatni kell a rendszeres szűrővizsgálatokat, mert ezek segítségével időben fel lehet ismerni a betegségeket, elváltozásokat.

Meg kell teremteni azokat a lehetőségeket, amelyek biztosításával a fiatalok maguk is képesek lehetnek egészségük megőrzésére. Ehhez szükséges a rendszeres mozgás, a megfelelő táplálkozás, és tartózkodás az egészséget károsító szenvedélybetegségektől (dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás). A túl korai nemi élettel és az abortusszal kapcsolatban a fiatalok hatékonyabb erkölcsi és családi életre nevelésére van szükség.

Magyarországon rendkívül fontos az ifjúság egészségi állapotának megjavítása a felnőttkori rossz halálzási és morbiditási mutatók jó irányba való fordulása érdekében.

IRODALOM

- Aszmann A.* (2002): Iskolásgyermekek egészségmagatartása (tanulmány).
Aszmann A. (2001): Magyar diákok egészségi állapota és az iskola (tanulmány).
Czinner A. (1993): Felnőttkori kóros állapotok megelőzése gyermekkorban (tanulmány).
Elekes Zs.–Paksi B. (1996): A magyarországi középiskolások alkohol- és drogfogyasztása. (tanulmány).

ADATOK FORRÁSAI

- KSH Demográfiai Évkönyv, 2004.
 Iskola-egészségügyi jelentések 1990–2003.
 Morbiditási adattár, 2003, KSH.
 KSH Egészségügyi Statisztikai Évkönyv, 2003.

Tárgyszavak:

Egészségügyi helyzet, Gyermek- és ifjúságvédelem

CHARACTERISTICS OF THE HUNGARIAN CHILDREN'S HEALTH STATUS

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

DRIBE, M.: *Migration of rural families in 19th century southern Sweden. A longitudinal analysis of local migration patterns.* (Vidéki családok vándorlása a 19. századi Dél-Svédországban. A helyi vándorlás jellegének longitudinális elemzése.) *History of the Family*, 2003/2. 247–265. p.

A korábbi nézetekkel szemben, miszerint az iparosodás előtti társadalmak statikusak voltak, az újabb kutatások nagymértékű vándorlásra mutatnak rá. A vándorlás kisebb távolságra terjedt ki és egész családokat is érintett, amint azt több európai országban is kimutatták. Az egész család vándorlását egészen más tényezők motiválják, mint az egyedülálló városokba vagy a tengerentúlra való vándorlását. A vizsgált dél-svédországi területen kisbirtokos parasztok, a királyi vagy nemesi birtokok bérlői és földnélküliek éltek. A vizsgált időszak 1829-től 1866-ig terjedt. A mikroszintű longitudinális vizsgálat adatainak forrásai többfélék: családrekonstrukció, adóívek, földnyilvántartás, egyházi anyakönyvek.

A családok vándorlása nagyrészt egyházközségen és 15 kilométeres távolságon belül játszódtott le, és csak 3–4 százalékban irányult városokba. Az elvándorlók fele valamilyen szolgálatot vállalva vándorolt, aminek az ideje 1–2 év volt. Az elvándorlók 5–10 százalékát viszont családok tették ki. Az elvándorló házaspárok zöme fiatal, 30 év alatti volt. Idővel a vándorlás távolsága nőtt, és többen voltak a más egyházközségbe vándorlók.

A kis távolságra történő vándorlás azt jelzi, hogy annak oka nem a bérkülönbség, a foglalkoztatási lehetőségek eltérő volta vagy a népesség növekedése. Az igazi ok az lehetett, hogy az érintettek saját gazdaság megszerzésével kívántak javítani a helyzetükön, amit a szerző karrier motívumnak nevez. Az iparosodás előtti közösségekben már olyan mértékű társadalmi és gazdasági rétegződés (lásd gazdák, bérlők, földnélküliek) alakult ki, ami ezt számottevő tényezővé tette. Másik oldalról a munkalehetőség elvesztése, a földbirtokossal való ellentét kialakulása vagy a gazdasági helyzet helyi romlása váltotta ki az elvándorlást. Utóbbi inkább a nagyobb távolságra történő vándorlást támogatta.

A vándorlásban érintetteket vizsgálva a család társadalmi státusza lehetett meghatározó: a földdel bírók érhetően kevésbé mobilok, mint a földnélküliek és a vidéki kézművesek. A helyben kialakult kapcsolatok rendszere, a kiterjedt rokonság és baráti kör csökkentette az érintettek mobilitását. A család szerkezete ugyancsak szerepet játszhatott, mivel a nagyobb családoknak főként nagyobb távolságra való vándorlása több költséggel járt. A vándorlási hajlandóságban a családon belül kialakult eltartottság mértéke, a „fogyasztók” és a „termelők” aránya további alakító tényező lehetett. Azok a családok, ahol több volt az eltartott, csak jobb feltételek reményében indulhattak útnak, mint az aktív háztartások. Ilyen szempontból a gyerekek és idősek arányát is érdemes figyelembe venni. A több idős személy a családi élet kezdeti vagy végső szakaszára, míg a több gyermek a ciklus közepére a jellemző. Az utóbbi családok általában mobilabbak, legalábbis ami a rövid távú vándorlást illeti.

A vándorlást befolyásoló tényezőket tartalmazó modell-vizsgálattal a szerző az egyes tényezők hatásának mértékét és a tényezők közti kölcsönhatást is számszerűsítette. Végső megállapítása az, hogy az iparosodás előtti társadalmakban a vándorlás az élet természetese és fontos részét képezte.

Sz. K.

KAA, van de D.J.: International migration in the demographic balancing equation of late modern societies. (A nemzetközi vándorlás a késői modern társadalmak demográfiai mérlegében.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/2–4. 171–181. p.

A vendégmunkások befogadását kezdetben pusztán gazdasági okok, nevezetesen a képzetlen munkaerő hiánya motiválta. A lépés hosszú távú következményeit, azt, hogy a vendégek maradni fognak, alábecsülték. Amikor kiderült, hogy maradnak, és családtagjaikat is áttelepítik, ez negatív érzelmeket váltott ki a befogadó országok közvéleményében, és a bevándorlást korlátozni próbálták. A fejlődő országokban kiépülő piacgazdaság, mivel függ a szeszélyes külső piacoktól, időről időre a vendégmunkások tömegét tudja kibocsátani. A fejlett országokban magasabb bérek és az ottani társadalombiztosítási rendszer nagy vonzóerőt jelent számukra.

A fejlett országokban az alacsony termékenység, a népesség elöregedése és a munkaerőpiacra belépő fiatalok csökkenő száma gyakran olyan állásokban is munkaerőhiányhoz vezet, mint az ápolónők és az általános iskolai tanárok. A felborult demográfiai egyensúly kedvezőtlen gazdasági hatását a bevándorlás nyilvánvalóan segíthet mérsékelni. Végül mindkét oldal nyerhet: a fejlődő országból érkező vendégmunkás családja kiegészítő jövedelemforráshoz jut, a befogadó fejlett ország munkaerőpiacán pedig megjelennek a hazai munkaerő számára nem vonzó állásra aspirálók.

Az ENSZ 2003-ban közreadott népesség-előrejelzése szerint, a jelenlegi tendenciák fennmaradása mellett Európa népessége 2050-re 130 millióval, közel egyötödével csökken. A medián életkor eközben 38 évről 50 évre emelkedne. Az előrejelzés közepes változata szerint, ami a jelenlegi termékenység növekedésével, a várható élettartam meghosszabbodásával és változatlan mértékű bevándorlással számol, a népesség csökkenése kevésbé drámai, de a népesség elöregedése így is számottevő: a 65 év felettiek aránya a 2000-ben 15 százalékról 2050-re 28 százalékra nőhet. A határok lezárása a bevándorlók előtt még jobban kibillentené az egyensúlyából a demográfiai mérleget. Olaszország és Németország népessége például egy fél évszázad alatt egynegyedével is csökkenhet. Fel kell ismerni, hogy a globalizáció mozgékony munkaerőt teremt, az európai országok pedig egy nem tömeges bevándorlással mérsékelhetik a népességcsökkenés és az elöregedés társadalmi hatásait. A helyzet, teszi mindjárt hozzá a szerző, nem egyértelmű és nem könnyen kezelhető.

Amint azt az ENSZ népesség-előrejelzése mutatja, illuzórikus az olyan célkitűzés, mint akár a népességszám, akár az egyes korcsoportok közti arányok változatlanul tartása. Az ehhez szükséges mértékű bevándorlás egyszerűen kezelhetetlen lenne. A megfelelő bevándorlási politika kialakításához például szolgálhat a hagyományosan befogadó Ausztrália és Kanada gyakorlata. Itt olyanokat fogadnak be, akik hajlandók és képesek is pozitív értelemben hozzájárulni a befogadó ország társadalmához, és annak társadalombiztosítási rendszere nem kerül veszélybe. Mindenképpen szembe kell nézni a bevándorlóknak a befogadó ország társadalmába való integrációja várható nehézségeivel.

Sz. K.

COLEMAN, D.: Mass migration and population change. (Tömeges vándorlás és a népesség változása.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/2–4. 183–215. p.

A dolgozat a nemzetközi vándorlásnak napjaink fejlett társadalmaira gyakorolt demográfiai hatását tárgyalja: a népességszám változását valamint a népesség kor szerinti és etnikai összetételének alakulását. A jelenség az 1980-as évekig inkább a szociológusok és a közgazdászok, mintsem a demográfusok érdeklődését keltette fel. Az információáramlás, a közle-

kedés és mindenekelőtt az emberi jogok területén bekövetkezett változások hatására napjaink egyik égető kérdésévé vált a bevándorlás. Az EU országokban az Amszterdami szerződés a kormányközi megállapodások köréből közvetlenül Brüsszel hatáskörébe emelte a bevándorlás és a menedékjog kérdését. Az Európában élő muszlim és ázsiai közösségeket nem csak a családegyesítés, hanem a hagyományokat folytatandó az anyaországból házasságkötés céljából érkező újabb bevándorlók is növelik. Mindamelllett az illegális bevándorlás is számottevő.

Nyugat-Európában a külföldön születettek száma 2000-ben közel 19 millió volt, több mint a népesség 10 százaléka. A bevándorlás egyes nyugat-európai országokban nagyobb mértékű, mint a természetes szaporodás, míg máshol többé-kevésbé kiegyenlíti, vagy legalábbis mérsékli a népességszám különben bekövetkező csökkenését. A bevándorlók fiatalabbak, mint a befogadó ország népessége, és körükben a születési arány is magasabb. Ezek a különbségek idővel csak lassan mérséklődnek: noha a bevándorlók lassan követik a befogadó ország demográfiai trendjeit, az újonnan érkezőknél minden előről indul.

A bevándorlók érthető módon megváltoztatják az országok etnikai összetételét. Ez a hatás tartós vagy időleges lehet, attól függően, hogy a bevándorlók asszimilálódnak, vagy ellenkezőleg, zárt etnikai közösségeket alkotnak. Ilyen vonatkozásban hatásos lehet az ország asszimilációt és a multikulturális sokszínűséget támogató politikája, bár ellenállást is kiválthat a bevándorlók részéről. Az adatok meglehetősen gyérek, és az értékelést a tartalmi, módszerbeli eltérések is nehezítik.

A tartós bevándorlás a kisebbségek számottevő növekedését vetíti előre, tekintettel az előbbiekre. Ez érthetően kiváltotta a társadalom és a politika(formálók) érdeklődését, sőt idegességét. Az a néhány európai ország, amely ilyen előrejelzést készített, a második generációig követi az etnikumokat, ami alábecsüli a várható változások mértékét. Az Egyesült Királyságra vonatkozóan készült előrejelzés 2050-re 5 millió bevándorlóval számol – miközben számuk már 2001-ben elérte a 4 milliót. Egy dániai előrejelzés a külföldiek arányának a jelenlegi 7 százalékról 2020-ig 13 százalékra való emelkedésével számol. A holland statisztikai hivatal által készített előrejelzés 2050-ig a népesség növekedésével számol, és ennek egyharmada a külföldi eredetűek számának emelkedéséből adódhat. Ezek aránya eközben a 2000. évi 9 százalékról 22 százalékra emelkedne. A német előrejelzés a népesség csökkenésével számol, miközben 2050-ig a külföldi származásúak száma megduplázódik, és arányuk 10 százalékról 24 százalékra nő.

Az ENSZ 2000-ben közreadott népesség-előrejelzéséről a bevándorlást tekintve az a szerző véleménye, hogy erősen alábecsült adatokat közöl. Amit abból elfogadhatónak tart az az, hogy kezelhetetlenül nagy mértékű bevándorlásra volna szükség Európában a népesség-csökkenés kivédéséhez.

Sz. K.

AVRAMOV, D.–CÉOQIET, R.: Economy of time and population policy. (Időbeosztás és népesedéspolitikai.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/2–4. 369–402. p.

Az európai országokban a főbb demográfiai folyamatok hasonlóképpen alakulnak: tartósan alacsony a termékenység, a népesség előregszik és egyre többen, főleg nők élnek egyre tovább egyedül. Ezek a tendenciák a munkavégzés, a családi élet, a társadalombiztosítási rendszer és a szociális ellátás átalakítását teszik szükségessé. A szerzők ennél a 21. századra a mindennapokban és az egész élettartamra vonatkozóan kialakult időbeosztás figyelembevételére mutatnak rá.

A pótlási szint alatti termékenységeknek több oka van. Az alapvető ok az alacsony kívánt gyermekszám, amit a mai fogamzásgátlók biztosítani is tudnak. Az életszemlélet megváltozása ilyen szempontból az önmegvalósítás más módjainak (lásd személyes karrier, vagyonszerzés) terjedése révén hat a gyermekvállalás ellen. A szociológusok az értékrend változására, az individualizmus és a szekularizáció terjedésére mutatnak rá.

A csökkenő termékenység demográfiai hatásai világosan felismerhetők az egyes európai országokban: ilyen a népesség elöregedése és a népességszám csökkenése. Az utóbbira adott válaszreakciók különbözők. A csökkenő népesség kisebb ökológiai megterhelést jelent a környezetre és a természeti erőforrások iránti igényt is csökkenti – így üdvözlendő is lehet. A csökkenő népesség ugyanakkor gazdasági, kulturális és politikai szempontból egyaránt aggodalomra ad okot.

A bevándorlás még tömeges méretben sem orvosolja a problémát, de csökkentheti azt, olyan áron, hogy más kezelendő problémát teremt (lásd idegenellenesség). Az Európába bevándorlók átlagos életkora alig valamivel alacsonyabb, mint a befogadó országok népességéé. A bevándorlók kezdetben magasabb termékenysége hamarosan lecsökken az új környezetük szintjére. Az integráció költségei (beleértve az oktatást, egészségügyet és a lakáshoz juttatást) és a szociális kohézió vagy éppen a szegregáció kérdése csak hosszú távon lesz megítélhető.

Franciaország kivételével egyetlen EU ország sem követ kifejezetten a termékenység növelésére irányuló politikát. Ugyanakkor sokféleképpen támogatják a gyermeknevelést, illetve segítenek, hogy a munkavállalás és a gyereknevelés összeegyeztethető legyen. Az intézkedések hatását általában mérsékelten pozitívnak értékelik, ami a családok által kívánatosnak tekintett és a végül realizálódó gyerekszámot illeti. Abban viszont egyetértenek, hogy az ilyen intézkedések hiányában még alacsonyabb lenne a termékenység szintje.

A szerzők több területen megvalósítandó változásokat látnak szükségesnek. Csökkenteni kell a nemek közti egyenlőtlenségeket, mivel a gyereknevelés nagyobb mértékben jelent terhet és hátrányt a nők, mint a férfiak számára. Mindenekelőtt a munkaerőpiacon kell az egyenlőtlenségeket felszámolni. Az egyenlő bérek, részmunkaidős állások, a munkahelyre való visszatérés biztosítása egyaránt kívánatos cél. A gyereknevelés költségeit társadalmi költségnek is kell tekinteni, ami kellő oktatási, egészségügyi és jóléti politikát igényel. Meg kell teremteni az egyéni és a társadalmi értékek egyensúlyát, hogy az egymást követő generációk valóban egymás helyébe lépjenek. A társadalompolitikának az emberek teljes élettartására való tekintettel kell elosztania a rendelkezésre álló erőforrásokat és megteremteni a szabadidő lehetőségét.

Sz. K.

ORIS, M.: The history of migration as a chapter in the history of the European rural family: an overview. (A vándorlás mint az európai vidéki családtörténet egyik fejezete: áttekintés.) History of the Family, 2003/2. 187–215. p.

A korábbi idők mobilitásának mértéke és gyakorisága mindmostanáig vitatott kérdés. A vándorlási modellek magyarázó változói (terjeszkedő munkaerőpiac, magasabb életszínvonal) a városokba irányuló vándorlás leírására alkalmasak, de nem magyarázzák meg a vidéki területek közötti vándormozgalmat. Mivel az elvándorlás és az odavándorlás ebben a körben kiegyenlítik egymást, a parasztságot demográfiaiilag stabilnak gondolták. A történeti demográfiaiában lényeges szerepet játszó családrekonstrukciós módszer éppen ilyen elképzelésen alapult. A mobilitás ugyanakkor összetett demográfiai folyamat, ami többféle szerepet játsz-

hat, és különböző formákat ölthet. (Az iparosodás előtti vándormozgalomról számos tanulmány található az interneten: www.ulg.ac.be/hiecosoc/bidh)

A szerző áttekinti az iparosodás előtti Európa országainak vidéki területein élők népmozgalmi adatairól rendelkezésre álló forrásokat, és megkísérli az adatok rendszerbe foglalását. A különböző demográfiai rendszereket az ökotípusok és a társadalmi típusok kategóriájába sorolja. Foglalkozik a részművelést vállaló és a földnélküli zsellér családok vándorlásával, valamint a szolgálatba szegődő fiatalok mobilitásával, családi kapcsolataival és családalapításával. A mezőgazdasági termelés évszakhoz kötöttsége a vándorlásban is jól felismerhető ciklusokat eredményezett. A családstruktúra változatlanul alakult, és a családtagok élete során változáson ment át: hol a családmag volt tipikus, hol az idősekről gondoskodó nagycsalád. A vándormozgalomban a fiúági örökösödés szokása, legalábbis a földdel bírónál, fontos szerepet játszott. A bérleti szerződéseket általában még a családfelelős életében a legidősebb fiúra ruházták át, ami megint csak meghatározó volt ilyen vonatkozásban, mivel a többi gyereket elvándorlásra készítette. Mindez a házasságkötésben is megjelent: a nyitottság és a zártság egyaránt jelen volt, bár az utóbbi dominált.

A társadalmi változásokat mind a közösség, mind az egyének megpróbálták feldolgozni. Gyakran felerősödött a családon belül a generációk közti ellentét, éppen az új helyzet eltérő megítélése miatt. A változásokkal szembeni ellenállás és az alkalmazkodás közti választást nem demográfiai okok is eldöntötték. A szerző a napóleoni háborúk halálozási csúcsait és az írországi burgonyavészt említi: mindkettő jelentős vándorlási hullámot indított el. Az ipari forradalom elején még nem a városokba irányult a vándorlás, mivel a munkaerő iránti igényt a városi lumpenproletárok köréből is ki lehetett elégíteni. A paraszti életformára az olcsó amerikai gabona európai megjelenése megrendítő csapást jelentett: ez főként Olaszországból indított el tömeges kivándorlást. Az angol földbirtokosok is hozzájárultak a korábbi mezőgazdasági és települési szerkezet megszűnéséhez, amikor birkalegelőkkel alakították birtokaikat, lévén, hogy az jobban fizetett, mint a bérleti rendszer.

A szerző szerint a mikroszintű megközelítés, az életutak és a családok dinamikájának vizsgálata kínál lehetőséget arra, hogy megismerjük, miként vezettek a tömeges egyéni akciók a nagyobb rendszerek jobbá vagy rosszabbá válásához.

Sz. K.

VOS, S.–ARIAS, E.: A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials. (Egy megjegyzés az idősebbek életkörülményeihez 1970 és 2000 között, különös tekintettel a latin-amerikai eredetű alcsoportok különbségeire.) Population Research and Policy Review, 2003/22. 91–101. p.

A „latin-amerikai” eléggé mesterséges meghatározás különböző etnikai csoportokra, amelyek közös jellemzője, hogy a fő beszélt nyelv a spanyol. A 2000-es amerikai census ezt a csoportot úgy határozta meg, mint mexikói, Puerto Ricó-i és kubai, valamint egyéb latin-amerikai eredetűeket. Nagyon valószínű, hogy bizonyos csoportok között a csekélynek látszó különbségek jelentős eltéréseket takarnak. Ami egy összetett csoport esetén kis időbeli változásnak tűnik, lehet, hogy nagy változásokat jelent a különböző alcsoportok között.

Az anyagnak az a célja, hogy etnikai különbségeket mutasson ki az idősebbek életkörülményeiben az idődimenzió mentén, külön hangsúllyal a latin-amerikai alcsoportokra.

Közös hiedelem, hogy a latin-amerikaiak család-orientáltabbak, mint más etnikai csoportok az Egyesült Államokban. Különböző módokon kimutatható, hogy a latin-amerikaiak gyakrabban élnek együtt a háztárson kívüli rokonokkal, mint a nem latin-amerikai eredetű fehér vagy fekete felnőttek. Például az 1990-es census adatai azt mutatták, hogy a 60 év

feletti idős emberek esetén a latin-amerikaiak 56%-a élt együtt rokonnal, szemben a feketék 44 és a fehérek 21%-ával. Manapság a magánháztartásokban élő idős amerikai emberek vagy egyedül élnek (ha nem házasok) vagy házastársukkal (ha házasok). Míg becslések szerint 1900-ban a házasok 29%-a élt kettesben és a nem házasok 11%-a élt egyedül, 1975-ben ez az arány már 84, ill. 66 % volt. Ma már a kérdés nem az, hogy vajon ez igaz-e, hanem az, hogy miért van így.

Az emberekben korábban volt egy félelem attól, hogy idős korukra szegényházban végzik, ami a munkás családoknak ellenszenves volt, inkább vállalták a többgenerációs együttélést zsúfolt városi környezetben. Gyanítható, hogy a társadalombiztosítás és egyéb nyugdíj változatok megjelenése miatt ma kisebb az igény az együttélésre. Van-e okunk azt remélni, hogy a latin-amerikai eredetű családoknál nem lesz ez a félelem, ha hasonló helyzettel kell szembe nézni?

A censusok és a folyamatos lakossági felvételek azt mutatják, hogy a latin-amerikai lakosságon belül az alcsoportok százalékos összetétele különbözik az idősebb latin-amerikaiak összetételétől, és az eltérés időben változik.

Az eltérések százalékban kifejezve a következők:

A latin-amerikai eredetű népességben a teljes kubai eredetű lakosság aránya 6% volt 1970-ben és 4% 2000-ben, míg a latin-amerikai eredetű idősök között az idősebb kubai eredetű lakoságnál ez a szám 8 ill. közel 16% volt. A teljes Puerto Ricó-i eredetű lakosság 1970-ben 16%-ot, míg 2000-ben már csak 9%-ot tett ki. Az idősebb Puerto Ricó-i eredetű lakoságnál ez szám 9, ill. 10%. A teljes mexikói eredetű lakosság aránya félről kétharmadra nőtt 1970-től 2000-ig, miközben az idősebbeknél 47%-ról 54%-ra. Mivel sok latin-amerikai fiatal korában vándorolt be az Egyesült Államokba, a korábbi vándorlási hullámok hatásait látjuk a „bennszülött” lakosság öregedésével együtt. A jövő különbözni fog, de nehéz megjósolni, hogy hogyan.

A nem latin-amerikai eredetű fehér idős emberek aránya 28%-ról 36%-ra emelkedett 1970-től 2000-ig, míg a latin-amerikaiaknál mindössze 19%-ról 22%-ra. Mivel a standardizálás ellenőrzése során nem lehetett demográfiai tényezőket kimutatni a különbségekben, azt a következtetést kell levonni, hogy a különbségeknek kulturális gyökerei vannak. Voltak azonban időbeni változások az alcsoportok esetében, különbözőképpen az egyes alcsoportoknál, nagy valószínűséggel az eltérő bevándorlási hullámok következtében.

S. J.

GOODWIN, P.: *African American and European American women's marital well-being.* (Afro-amerikai és európai származású amerikai nők jóléte a házasságban.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 550–560.

A tanulmány célja az, hogy megvizsgálja a házassági jólétet az afro-amerikai és az európai származású amerikai nők körében, *Lewisnek* és *Spaniernek* a házasság minőségére vonatkozó elmélete alapján, amely a különböző területeken a házastársak rendelkezésére álló forrásokra koncentrál.

Az *individuális* források közé tartoznak azok a jellemzők, amelyeket az egyén hoz a házasságba, és amelyek jelzik azt a képességét, hogy mennyire tudja sikeresen fenntartani a házasságot. Ilyenek pl. a képzettségi szint, az emocionális egészség és a fizikai egészség. Nincs olyan kutatás, amely azt jelezné, hogy az egyéni források különbözőképpen hatnának a két csoport esetében. Az *interpersionális* források azok a pozitív érzések és attitűdök, amelyek a házastársak közötti interakciók során alakulnak ki. A kutatások szerint azok a házaspárok, akik úgy érzik, egyenlő mértékben profitálnak a házasságból, elégedettebbek,

továbbá a házastárs iránti bizalom is pozitív hatással van a házasság értékelésére. Elképzelhető, hogy a rassz szerinti hovatartozás mérsékli ezeket a hatásokat. Az afro-amerikaiak esetében történelmileg alakult ki a nagyobb bizalmatlanság, még a rabszolgatartás és elnyomás idején. Az afro-amerikai férfiakat megbízhatatlannak és szexuálisan szabadosnak tartják. Ebben az esetben tehát a bizalom kérdése esetleg nagyobb hatással lehet a házasság minőségére, mint az európai amerikaiaknál. A *társadalmi-gazdasági* források, mint például a pozitív kapcsolat a házastárs rokonaival vagy a vallási intézményekkel azért lehet hasznos, mert növeli a házaspár rendelkezésére álló segítő és támogató kapcsolatháló méretét. A gazdasági helyzet szintén hatással lehet a házassági jólétre. A kutatások alapján úgy tűni, ezek a fajta források az afro-amerikai nők házasságára lehetnek nagyobb hatással.

A tanulmány tehát a következő kérdésekre keres választ: 1. Melyek azok a közös illetve egyedi faktorok, amelyek a házasság harmadik évében előrejelzik a házassági jólétet az afro-amerikai és az európai származású amerikai nők esetében? 2. Hogyan hatnak az egyes individuális, interperszonális, valamint társadalmi-gazdasági források a harmadik évben a házassági jólét magyarázatában az egyes csoportok esetén? 3. A rassz szerinti hovatartozás mérsékli-e ezeknek a forrásoknak a hatását a házassági jólétre?

Az elemzéshez felhasznált adatok az 1986–1990 közötti éves longitudinális adatfelvételtől származnak, amelyet a Michigani Egyetemen végeztek. A szerző 247 afro-amerikai, illetve európai amerikai nőt kérdezett meg házasságuk harmadik évében.

A házassági jólét (*marital well-being*) fogalma ebben a tanulmányban felöleli a házassággal való elégedettség értékelését, a boldogságot, a stabilitást, a bizonyosságot és a felbontásra vonatkozó gondolatokat. Azért a feleségeket kérdezték, mert a kutatások tanulsága szerint a feleségek válasza megbízhatóbb előrejelzése a házasság kimenetelének, mint a férj válasza. Azért a harmadik évben kérdezték a feleségeket, mert a kutatások szerint a házasság harmadik éve kritikus mérőföldkő: a házasság értékelése ekkor változik meg a leginkább drámaian, azután stabil marad a hetedik évig, majd azt követően ismét meredeken csökken.

A regresszióelemzés eredményei megerősítették, hogy vannak olyan források, amelyek közősek mindkét csoport esetében a házassággal való elégedettség előrejelzésében. A közös tényezők között szerepelt az emocionális egészség, a bizalom és az egyenlőség. Ahogyan az várható volt, az emocionális egészség és a férj iránti bizalom pozitív kapcsolatban áll a házassággal való elégedettséggel mindkét csoport esetében. A bizalom kapcsolatban áll olyan érzésekkel is, mint a társas támogatás, megbízhatóság, és elkötelezettség, amelyek mind elősegítik az egészséges és pozitív házasság kialakítását. Ha valaki úgy érzi, hogy házasságában ő a kevesebb előnyben részesülő fél, akkor ez jobban hat a házasság értékelésére, mint hogyha ő lenne a kedvezőbb helyzetben, mert az ilyen helyzetben lévő fél dühös lehet és neheztelhet a házastársára.

Számos olyan forrás is volt, amely csak az afro-amerikai nők esetében van hatással a házassággal való elégedettségre: a fizikai egészség és a házastárs rokonaival/szüleivel való kapcsolat ilyenek. A fizikai egészség hatásának oka talán az lehet, hogy ez befolyásolja az anyagi körülményeket és a házastársak közötti kapcsolatot is. Mivel az afro-amerikai nők pénzügyileg nagyobb mértékben járulnak hozzá a háztartáshoz, mint az európai amerikai nők, a rosszabb fizikai egészségi állapot összeütközésbe kerülhet a feleség azon képességével, hogy anyagilag hozzájáruljon a háztartáshoz, ami negatívan hathat a házasságra, mert a férjnek több korlátozást kell elviselnie. A házastárs rokonaival való pozitív kapcsolat pozitív hatása a házasságra az afro-amerikai nőknél volt tapasztalható. Tradicionálisan a nők feladata az ilyen jellegű kapcsolattartás, és ez az afro-amerikai családok esetében még nagyobb jelentőséggel bír. Amennyiben ezek a kapcsolatok nem pozitívak, a pár között emiatt gyakran fordulnak elő konfliktusok, továbbá szűkül a támogató kapcsolatháló köre is.

A tanulmány tehát bebizonyította, hogy az ilyenfajta vizsgálatok esetében fontos a rassz szerinti hovatartozás vizsgálata. A jövőben a longitudinális megközelítésre kell koncentrálni,

továbbá országos véletlen mintát kell alkalmazni és összetettebb magyarázó modellekkel kell dolgozni.

F. E.

LEE, E.–PITZE, G.–LOGAN, J.R.: *Social support to parents-in-law: The interplay of gender and kin hierarchies.* (A házastárs szüleinek nyújtott társas támogatás: a nem és a rokonsági hierarchia szerepe.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/2. 396–403.

A szerzők középkorú házas férfiak és nők reprezentatív mintájának felhasználásával vizsgálták a férjek és a feleségek kapcsolattartását saját, illetve házastársuk szüleinek, továbbá a szülőknek nyújtott segítséget. Azokból a korábbi kutatásokból indultak ki, amelyek kimutatták, hogy a felnőtt gyermekek gyakran számottevő támogatást nyújtanak szüleinek. A szerzők kiterjesztették a gyermek-szülő kapcsolat elemzését a házastárs szüleinek való kapcsolattartásra, illetve a szülőknek és a házastárs szüleinek nyújtott segítségre.

Az első kérdésük az volt, hogy vajon tapasztalhatók-e nemek szerinti eltérések a vizsgált területeken. A kapcsolattartás két formáját vizsgálták: a telefonbeszélgetések és a látogatások gyakoriságát. A szülőknek nyújtott segítséget a hetente segítségnyújtással eltöltött órák számával mérték.

Amikor összehasonlították a kapcsolattartás átlagos szintjeit, azt találták, hogy a nők többet beszélnek telefonon a saját szüleikkel, és többet látogatják meg őket, mint a férfiak teszik ezt saját szülei esetén. Más változókat is figyelembe véve, kiderült, hogy a távolság meglehetősen erősen befolyásolja a telefonon való kapcsolattartást, bár a távolság kevésbé tekinthető a telefonálást korlátozó tényezőnek, inkább a látogatásokat nehezíti meg, mégis, a telefonon való kapcsolattartás is csökken a távolság növekedésével a férfiak és a nők esetében is. A férfiak és a nők is kevesebbet beszélnek saját szüleikkel, ha több felnőtt gyermek van a családjukban. A férfiak özvegy édesapjukkal, illetve apósukkal is kevesebbet beszélnek telefonon, összhangban azzal, hogy a férfiak kevésbé találják kényelmesnek a telefonon való kapcsolattartást. Más tényezőket figyelembe véve, többet telefonálnak azok a nők, akiknek a szülei egészségesebbek és kevesebbet a magasabb jövedelmű férfiak és azok, akiknek a szülei másik gyermekkel élnek együtt.

A nők kevésbé gyakran látogatják szüleiket, ha azoknak több felnőtt gyermekük van, és a férfiak kevésbé gyakran látogatják szüleiket, ha a szülők együtt laknak egy másik gyermekkel. A nők gyakrabban látogatják özvegy édesanyjukat, illetve anyósukat, mint a mindkét élő szülőt.

Ha az egy héten a szülőknek való segítségnyújtással töltött órákat nézzük, ismét azt látjuk, hogy a nők többet segítenek a saját szüleiknek, mint a férjük szüleinek. A férfiak esetében nincs ilyen különbség. Ha a házaspár bármelyik tagjának a szülei a közelben éltek, ez nem volt hatással a másik fél szüleinek nyújtott segítségre. A szerzők hasonló hatást találtak a távolság esetében, mint a kapcsolattartásnál. A nők esetében ismét tapasztalható volt a testvérek negatív hatása, éppúgy, mint a kapcsolattartásnál. A férfiak több segítséget nyújtanak a rosszabb egészségi állapotban lévő szüleinek. Abban az esetben, amikor az édesanya (anyós) marad egyedül, a férfiak és a nők is több órát töltenek segítségnyújtással egy héten.

A segítségnyújtással töltött órák számában nem találtak különbséget a férfiak és a nők között. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a mintában viszonylag egészséges és önálló életvitelű szülők szerepeltek, tehát itt csak alkalmi segítségnyújtásról volt szó. Egészen más képet kapnánk abban az esetben, ha gondozásra szoruló idősebb szülőkről lenne szó: ebben az esetben a nők nagyobb szerepe lenne kézenfekvő.

A házastárs szüleinek vonatkozó egyetlen szignifikáns különbség az volt, hogy a férfiak többet beszélnek telefonon házastársuk szüleinekkel, mint a nők. Ebből a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy a nők rokoni kapcsolattartó szerepe nem terjed ki a házastárs szüleire, továbbá, hogy a nőknek a generációk közötti kapcsolattartásban játszott központi szerepe csak a saját vér szerinti rokonaikra korlátozódik.

A szerzők második kérdése az volt, hogy vajon versengenek-e a szülők és a házastárs szülei felnőtt gyermekük idejéért és figyelméért. Az erre vonatkozó hipotézist kétféle módon is alá tudták támasztani a férfiak esetében. A férfiak ugyanolyan mértékű kapcsolattartása saját és házastársuk szüleinek mintegy ellensúlyozza azt a normát, amely a feleségek esetében érvényesül, és amely szerint a saját szülőnek nagyobb figyelemben kell részesülnie. Továbbá, közvetlen bizonyítékot is találtak a szerzők a szülők és a házastárs szülei közötti versengésre a férfiak telefonos kapcsolattartása esetén: ha az egyik szülőpár a közelben lakik, az csökkenti a másik szülőpárral való kapcsolattartást. Ez ismét egy újabb bizonyíték arra, hogy a férfiak másként kezelik a rokoni kapcsolatokat, mint a nők. A nők a szüleiket a rokoni hierarchia csúcán vagy ahhoz közel helyezik el, míg a férfiak esetében ez a hierarchia bizonytalanabb. A nők megszervezik a látogatásokat, ahová a férjük elkíséri őket, telefonbeszélgetést kezdeményeznek, amelybe bevonják a férjüket.

A szerzők a tanulmány hiányosságai között említik meg, hogy nem vizsgálja külön a különböző etnikai csoportokat, továbbá, hogy a szülő-gyermek kapcsolatot a gyermeknek a szülő számára nyújtott támogatásként fogja fel, holott ennek iránya fordított is lehet. A vizsgálat nem terjed ki a kommunikáció más formáira, és nem veszi figyelembe sem a kapcsolattartás kontextusát, sem a kapcsolattartás jelentését az abban résztvevők számára.

F. E.

GLATZER, W.: *Gesellschaftliche Integration und individuelle Partizipation*. (Társadalmi integráció és egyéni részvétel.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/2–4. 317–333. p.

A jóléti társadalom életének elkerülhetetlen kísérőjelenségeihez tartozik, hogy a migrációs folyamatok, problémák többé-kevésbé jellemzőek. A jelenség nem új hivatkozik a szerző egy 30 évvel ezelőtti svájci tanulmányra, amely a külföldi munkások problémáiról szól, napjainkban azonban az egyes társadalmak különféle reakcióival foglalkoznak.

A tanulmány a Németországba bevándorló külföldi származású fiatal felnőttekkel foglalkozik. A vizsgálati eredmények egy 2001-ben végzett, közel ezerkétszáz 18 és 30 év közötti török, olasz és német származású felnőtt megkérdezésével járó felvételen alapulnak. Mivel a résztvevők részben az EU-hoz kapcsolódó kultúrájú, részben – a törökök esetében – az iszlám világ kultúrájával rendelkező polgárok voltak, a különbségeket a bevándorlás, az itt tartózkodás és a munkalehetőségek korlátozottsága területén kellett tanulmányozni. Az olasz „vendégmunkások” jelenléte régebbi a törökökéénél, ami meghatározó az egyéni magatartás szempontjából. A jelenlegi helyzet alapján a döntő fontosságú kérdésnek a különböző népességkategóriák jövőbeli németországi együttélése tűnik.

Az integráció és a részvétel sokoldalú fogalmak. Az integráció olyan probléma, amellyel minden társadalomnak meg kell birkóznia, amely az egész társadalomra kihatással van, és amely két szempontból vizsgálható. Az egyik a rendszerintegráció, amely a részvétellel szorosan összefügg, a másik, amely az integráció számos területét magukban foglalja. A társadalmi integráció tehát egyrészt a származási és a befogadó országtól, másrészt a befogadó társadalom etnikai közösségétől függ.

A társadalom életében való részvétel különféle dimenziókból tevődik össze: jövedelem, képzés, értékrend, hozzátartozók, állampolgári jogosultságok. Ami a legfontosabb kérdés: helyzetük alakulása a helyi népesség és a bevándorlók közegeiben.

A társadalmi részvétel nemcsak a bevándorló személyek összessége szempontjából fontos, hanem az etnikai alkategóriáikéből is. Az etnikai hovatartozás a második generációs fiatal felnőttek esetében a következő szempontok alapján különböztethető meg:

- a homogén környezetűek (a szülők megtartották eredeti állampolgárságukat),
- a kétnemzetiségű környezet (a szülők részben már német állampolgárok),
- az átmeneti környezetűek (kettős állampolgárságúak, vagy születésükkor német állampolgárságúak, homogén szülői háttérrel),
- heterogén környezetűek (különböző további állampolgárságúak).

A nemek szerinti részvétel a fent már felsorolt dimenziók szerint vizsgálható, összefoglalva társadalomszerkezeti, kulturális, társadalmi függőségi és társadalompolitikai alapon.

A részvétel elutasítása jelentkezik közömbösség, távolságtartás vagy a társadalmi, politikai berendezkedés elutasítása révén. Ezek a problémák különbözőképpen jelentkeznek, de elsősorban a közösségi és politikai részvételen keresztül figyelhetők meg. A kétkultúrájú részvétel a migrációs folyamatban elkerülhetetlen. Ez a jelenség leginkább empatikus szempontból közelíthető meg, mert egy tartós szerkezetről van szó, amely a kettős kulturális kötöttséget szilárdan meghatározza.

A kétkultúrájú integráció megjelenési formái rendkívül sokszínűek és a modern társadalom új minőségét reprezentálják. A kétkultúráság a két országban fenntartott lakás, más állampolgárságú házastárs, kétnyelvűség írásban, TV-nézéskor, és általában egy ambivalens azonosságtudat a két országgal kapcsolatban, amely az egyéni beállítottság részévé válik.

A többségében már Németországban születettek és részben már német állampolgársággal rendelkezők a különböző társadalmi helyzetekben differenciáltan viselkednek: olykor erős hasonlóságok, máskor óriási különbségek figyelhetők meg az eredeti német állampolgárokkal összevetve. Várható, hogy a társadalmi fejlődés Németországban a népesség komoly elöregedésével és a globalizáció gazdasági folyamatával együtt fog hatni a külföldi népeiségre.

A részvételi mutatók alapján azok a fiatal felnőttek, akik hosszú távú lehetőséget kaptak életkörülményeik átalakítására, várhatóan magasabb beolvadással reagálnak. A társadalomszerkezeti összetevők pluralizálódása következik be és az osztályok, rétegek szigorú elkülönülése megerősödik.

A részvétel hiánya azonban a különböző társadalmi körökben igen jelentős, ami kihívást jelent a német társadalmi intézmények részére.

A szociálkulturális pluralizációnak különösen érdekes oldala a kétkultúrájú részvétel, mivel ezek a kötődések a mai világunk társadalmának egy új jelenségét, a transznacionális integrációt reprezentálják.

HAUG, S.: *Arbeitsmigration, Familiennachzug, Heiratsmigration*. (Migráció a munka, családgyegetítés és házasság céljából.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/2–4. 335–353. p.

A tanulmány olasz és török származású fiatal személyek bevándorlási biográfiájával foglalkozik. Egy leíró vizsgálat alapján kerül bemutatásra, hogy az életrajzok mely ismertetőjegyei tekinthetők tipikusnak és mennyiben függenek össze olyan családi eseményekkel, mint például a házasság vagy a munkába állás.

Általában elmondható, hogy a családgyegetítés az 1973-ban a családtagok utólagos átköltözésére Olaszországban és Törökországban bevezetett stop óta a bevándorlás uralkodó formájaként szerepel. Ez a bevándorlók második generációjának életrajzi adatai alapján nyilvánvaló. A munka miatti bevándorlás a harminc év alattiak körében alárendelt szerepet játszik, a családgyegetítés hosszabb időszakra vonatkozik, ami az egyes esetek differenciálásához vezetett.

A migrációs életrajzok vizsgálata a török és olasz származású személyek esetében a figyelmet rögtön a munka miatti migrációra irányította. A munka miatti bevándorlás kezdete Németországban az Olaszországgal 1955-ben kötött kétoldalú megegyezéshez köthető, a Törökországból beáramló munkaerő alkalmazása pedig 1961-től számítható. A származási ország ügynökségein keresztül Németországba kerülő munkaerőt gyakran csak időlegesen foglalkoztatták és a szerződés lejártá után vagy hazatértek, vagy meghosszabbították tartózkodásukat. Így megfigyelhető a visszatérők magas száma és az egykori küldő országokból érkezettek tartós jelenléte is.

A külföldi népesség integrációs potenciáljához, valamint a bevándorlók után költözőknek a megbecsüléséhez kapcsolódó fontos kérdés az a gyakoriság, amellyel a második generációs fiatal bevándorlók partnert hoznak külföldről Németországba. Ez a magatartásminta különösen fiatal török nők esetében fordul elő, azonban nem igazán tipikus. Ez a 2000-ből származó eredmény bizonyos mértékig ellentmond annak az 1996-osnak, amely szerint egyrészt a török népesség házasságkötéseinek 60% a nemzetek közötti házasság, másrészt a férfiak által kiállított, a feleségek családkövető vándorlásához szükséges vízum beadása vált tendenciává. Míg a fiatal német-törökök és törökök is nem ritkán német partnert választanak, a kérdezettek körében jellemző egy inkább női tendencia: egy férfit maga után költöztetni a származási országból. Emögött állhatnak gazdasági mérlegelésen vagy családi kötelezettségen és/vagy beállítottságon alapuló motivációk.

Közelebbről meg lehetne vizsgálni, hogy a partnerválasztási döntések hogyan mennek végbe és az iskolai végzettség milyen szerepet játszik. A további kutatás számára az integrációs folyamatoknak valamint a transznacionális házaspárok családon belüli hatalommegosztásának fejlődési vizsgálata is érdekes lenne. Bizonyítható például, hogy az integráció a munkaerőpiacon az újonnan érkezettek számára nehéz. Ez a félelem a továbbiakban az életmódok összeegyeztetésének lehetetlensége mellett a mélyinterjúkban a transznacionális házasságok visszautasításának alapjaként szerepelt. A török származású nők és a török népességen belüli nemi egyenlőtlenségek szempontjából ennek következtében a házassági piacon érintett fiatal törökök németországi jelenléte is figyelemfelkeltőbbé kellene, hogy legyen. Erre mutató jelként értelmezhető, hogy a török származásúaknak az azonos életkorú olasz származásúakhoz és a német férfiakhoz hasonlóan ritkábban van állandó partnere.

Sz. G. S.

HECKMANN, F.: *Integration von Migranten in europäischen Gesellschaften.* (A bevándorlók integrációja európai országokban.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/4. 307–315. p.

A legtöbb európai ország a bevándorlók célországáa lett, és a bevándorlók többsége ott is marad a választott országban, ami várhatóan továbbra is így folytatódik majd. Az egyes államoknak így szembe kell nézniük a tartós integráció problémájával, ami nemcsak szociálpolitikai, hanem kulturális kérdés is, és feltételezi a lakosság megértését. Ebben a helyzetben Európában modelleket keresnek, nemzeti integrációs mintákat, melyek különböznek Franciaországban, Nagy-Britanniában és Hollandiában.

A szerző tanulmányában arra keres választ, hogy létezik-e módszeresen összehasonlítható, sikeres integrációs modell, amely mint európai, a lepraktikusabbként ajánlható és adaptálható lenne. A válaszok, amelyeket megoszt az olvasóval, egy EU által támogatott kutatási projekt eredményei.

Abból a téziséből indul ki, hogy az integrációs folyamatokat a legalaposabban a második generáció vizsgálatával lehet megfigyelni. Ennek a generációnak az élethelyzetét összehasonlítva a szüleiével és az azonos korú belföldiekével megmutatkozik, hogyan halad az integráció.

E folyamat négy fő dimenziót tartalmaz: a strukturális integrációt (hozzáférés bizonyos jogokhoz és központi intézmények pozícióihoz), a kulturális integrációt (magatartás- és hozzáállásbeli változások), a szociális integrációt (baráti, partnerválasztási, egyesületi tagsági lehetőségek), és az identifikációs integrációt (szubjektív szinten készség a lokális struktúrákhoz való azonosuláshoz). Az integráció azonban gyakran a lehetőségek kihasználása az egyes emberek szociális helyzetének javítására. Döntőnek tűnik a társadalmi rend és az általános gazdasági rendszer, az állam szociális rendszere, amelyek nemcsak a bevándorlók, hanem a belföldi lakosság részére szerveződnek, például a munkapiaci hozzáférés, a társadalombiztosítási rendszerek és a képzési minőségi rendszerek.

Mivel ezeknek a körülményeknek csak töredéke vonatkozik kifejezetten a bevándorlókra, és ezek a speciális körülmények gyakran éles belpolitikai vitákat kavarnak, a nemzeti integrációs stratégiákról tudatos politikai értelemben az egyes nemzetállamok esetében nem célszerű beszélni. Ezért a szerző a befolyásoló tényezők összességére a nemzeti integrációs metodikák fogalmait használja. Ezek a következő szempontok szerint elemezhetők:

- a bevándorlási helyzet meghatározása
- nemzet-meghatározás
- társadalmi rend/általános integrációs politika
- speciális integrációs politika.

Alternatívákat jelentenek a vizsgálandó magyarázatokhoz a családok forrásai, az etnikai hovatartozás befolyása, a nemek, a diszkrimináció elfogadása és a leszakadás. A diszkrimináció mértéke meghatározza, hogy az integráció a diszkrimináció miatt a befogadó társadalomban hátráltatva vagy blokkolva lehet.

Az empirikus vizsgálat Franciaországra, Nagy-Britanniára és Németországra vonatkozik. A fő dimenziókra és a további variációkra egy közös kérdőívet konstruáltak. Véletlenszerű, reprezentatív felmérésekben a második migrációs generáció 16–25 éves hozzátartozóit kérdezték.

Ami az eredményeket illeti, a strukturális integráció Franciaországban nemzetközi összehasonlításban a magasabb képzés terén a legkiépítettebb szerkezet. Ezzel ellentétben, Németországban a migrációs háttérű fiatalok határozottan hátrányos helyzetben vannak, ugyanakkor a francia fiatalok elhelyezkedési lehetőségei igen korlátozottak. Nagy-Britannia közepes helyet foglal el a két másik ország között.

A kulturális integráció terén mindhárom országban erős kiegyenlítődési tendencia észlelhető.

A szociális integráció területén két külön probléma a bevándorlók saját elszigetelődési magtartása és a diszkrimináció. A diszkriminációt ezért különböző életterületeken vizsgálták. A bevándorló fiatalok többsége mindenütt a diszkrimináció áldozata volt, különösen a muszlim országokból származó szülők gyermekei.

Az identifikációs integrációt a megkérdezettek saját maguk vázolták fel. Egy részük a szülők származási országához tartozónak vallotta magát, másik részük kettős hovatartozást jelzett.

Összefoglalásként leszögezhető, hogy a vizsgált országok között az integráció igen eltérő szintje tapasztalható. A mindenkori nemzeti kapcsolat döntő szerepet játszik az integrációban és kevésbé fontosak a kifejezetten bevándorlókra vonatkozó intézkedések. Sajnos nincs olyan integrációs modell Európában, amely rendszerében lényegesen eredményesebb lenne, mint másoké.

Sz. G. S.

LUTZ, H.: *Verdiensteingang von Frauen mit Kindern*. (Gyermekes nők keresetvesztése.) WIFO Monatsberichte, 2003/10. 769–781. p.

Amint a nőknek gyermeke születik, kereseti lehetőségeik jelentősen csökkennek. Ezt mutatja a keresetek összehasonlítása a gyermektelen nők jövedelemszerzési lehetőségeivel. A legnagyobb veszteséget az anyák az első gyermek megszületése után szenvedik el, mégpedig a gyermek első életéveiben. A veszteség annál kevesebb, minél rövidebb az otthon töltött idő, azonban a különbség a legkisebb gyermek felnötté válásáig megmarad.

A tanulmány a WIFO vizsgálatán alapul. A vizsgálat szerint a gyermekvállalás mindkét szülőt érinti, de a munkalehetőségek számának csökkenése és a jövedelmi kiesés elsősorban a nőket hozza hátrányos helyzetbe.

A gyermekes nők kereseti lehetőségeit a gyermektelenekéhez viszonyítva a következő tényezők módosítják:

- A munkaviszony megszakítása és nehézségek a visszailleszkedésben.
- A heti munkaidő csökkentése a hivatali és a házi teendők összeegyeztetése érdekében, vagy a nem a végzettségnek megfelelő munka vállalásának kényszere.
- A túlóravállalások lehetőségeinek beszűkülése.
- Az előmeneteli lehetőségek és a jövedelemnövekedés esélyeinek csökkenése az osztrák munkaerőpiac szabályai miatt.

A tanulmányban gyermekes és gyermektelen nők keresetének összehasonlítása 29 éves időtartamra vonatkozik, olykor egy hét, egy hónap vagy egy év figyelembe vételével, a munka világában való részvétel (foglalkoztatottság, munkanélküliség) és a bruttó jövedelmek alapján.

Az adatbázis az Osztrák Társadalombiztosítók Szövetségének összállománya 1972-től 2000-ig. Az adatbázis személytelenül tartalmazza a megfelelő számadatokat erre az időszakra vonatkozóan. A vizsgálatban résztvevő nők 1936 és 1976 között születtek, és 1972–2000 között a Társadalombiztosítási járulékot legalább egy alkalommal fizették. A kiválasztás kritériumai a következők voltak:

- csak azok a nők kerültek az adatbázisba, akik soha köztisztviselőként vagy önálló vállalkozóként nem dolgoztak, mert a köztisztviselőkről nem áll rendelkezésre jövedelmi adat, az önállóké pedig nem egészen egyértelműsíthető,

- csak azok a nők kerültek az adatbázisba, akik a vizsgálat befejezésekor még életben voltak
- kizárták mindazokat, akiknek az Osztrák Társadalombiztosítással kapcsolatos személyes kötődésük volt.

Figyelmen kívül hagytak azonban a kereseti lehetőségekre ható sok befolyásoló tényezőt:

- helyi munkaerőpiaci különbségeket falu és város között
- a nők személyes életkörülményeit
- az egyéni preferenciákat az időfelhasználás, a jövedelemrészesedés és a fogyasztás terén.

A felhasznált adatbázis nem tartalmaz munkaidő-információkat. Ez megnehezíti a pontos felmérést a munkából való kiesés és a jövedelemből való kiesés figyelembevételével, ugyanis a részmunkaidő aránya az elmúlt években erősen megnövekedett.

A veszteségek 43.000 Euróra tehetők átlagosan, ha a nő munkáját két évnél rövidebb időre szakította meg, és minden további évvel tovább növekednek. A legnagyobb a veszteség akkor, ha az anya a kereső tevékenységét végleg feladja. Ennek a lehetősége annál kisebb, minél kisebb a gyermekek száma és minél jobbak az anya munkavállalási esélyei a munkaerőpiacon.

Az egyre rövidebb otthon tartózkodás és az a tény, hogy egyre több nő jelentkezik a munkaerőpiacon, a kisebb jövedelem-kiesés következményét vonja maga után.

Sz. G. S.

RABOLD, S.–DIEHL, C.: *Migration und familiale Konflikte*. (Migráció és családi konfliktusok.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/2–4. 355–368. p.

A családi konfliktusok a migránsok betagozódási folyamatának folytán gyakori kutatási témák. Az új tanulmányok szerint ezek a konfliktusok nem törvényszerűen következnek be. A jelen felmérésben nem gyermek-szülő kapcsolatokra vonatkoznak a kérdések, hanem fiatal felnőtteket kérdeztek, mely kérdések között a szülőkre vonatkozóak is szerepeltek. Főként a bevándorló családok konfliktusainak eredetéről és erősségéről szólt a felmérés. Az adatok alapján összehasonlították, hogy a bevándorlók konfliktusai gyakoribbak-e a német családkéinál. Összehasonlításképpen ugyanabban a körben német fiatalokat is kérdeztek. A felmérésekben széleskörű kérdésfelvetésekben kerestek választ az iskolai, szakmai társadalmi és politikai identitás szerinti tagolódásra.

A mérésekben a családi konfliktustípusok közül négyet különböztettek meg:

- a gyermekek szempontjából a migráns családok Németországban nem eléggé alkalmazkodók
- az életről különösen tradicionális elképzeléseik vannak
- a pénzügyi és gyakorlati gyermektámogatások terén magasak az elvárásaik
- elégedetlenség a barátokkal, illetve partnerrel szemben.

Az elsónél abból indultak ki, hogy ez különösen azokban a családokban fordul elő, ahol a szülők és a gyermekek közötti nyelvi és kulturális alkalmazkodási folyamatok között nagy a különbség.

A második konfliktustípus tekintetében azt tapasztalták, hogy a gyermekek a szülőkön keresztül a német életmódot csekély mértékben veszik át.

A harmadikként vizsgált kérdésnél megállapították, hogy a török családokban az ökonomiai-haszonelvű elvárások a gyermekekkel szemben lényegesen nagyobb szerepet játszanak, mint a német családokban.

A negyedik problémakörnél azt tapasztalták, hogy azokban a családokban, ahol a gyermekek szociális beilleszkedése a felvevő társadalomba igen széleskörű, nagy feszültség van a gyermekek és a szülők szociális integrációja között. Lehetséges, hogy ez az ellentmondás onnan származik, hogy a szülők a gyermekeik etnikailag heterogén összetételű kapcsolatait kritikusán szemlélik és ez több alkalmat ad a konfliktusokra.

A három nemzetiségi csoport – törökök, olaszok és németek – a fenti szempontok alakjában lényegesen különbözőek, és a török családok integrációja sokkal lassabb, mint az olaszoké.

Ha a családi nehézségeket összevetjük, tiszta kép mutatkozik az első konfliktustípusnál: a török származásúak több mint fele, az olaszoknak mintegy 35%-a szülőkkel való konfliktusokról számol be, mert nézeteik nem egyeznek. De ha a szülőknél az élethez való tradicionális hozzáállásról kérdezzük, a német családokra kevésbé jellemző ez a probléma, míg a török és olasz családok esetében ez egyenlő mértékben mutatkozik. Az eredmény hasonló, ha a szociális beilleszkedést tekintjük. Összességében itt is megállapíthatjuk, hogy a török megkérdezettek családi konfliktusai a másik két csoporténál lényegesen gyakoribbak. Ugyancsak kijelenthető, hogy a szülők hiányzó nyelvtudása, a gyerekeknek a német életmódhoz való alkalmazkodási képtelensége és a törököknél a szülői ökonómiai-hasznossági elvárások a gyermek felé, valamint egy másik etnikai közösségből való párválasztás mind pozitív összefüggésben van a családi problémákkal. A vizsgálat következtetése szerint a szülők és gyermekek különböző integrációs folyamatai az itt jelzett és sok szempontból nem kielégítő mutatók alapján különösen a török szülők és gyermekek közötti feszültségekhez vezetnek. Az eredmények alapján leszögezhető, hogy a migrációban érintett különböző családok között igen élesen differenciálni kell.

Sz. G. S.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

2004. No. 3.

KRETSCHMEROVA, T.: A Cseh Köztársaság népesedési helyzetének alakulása 2003-ban.

HIRSL, M.: A cseh állam hozzájárulása a családok gyermeknevelési tevékenységének támogatásához.

POTANCOKOVA, M.: Változások a szlovák nők prokreációs magatartásában az 1990 utáni években, transzverzális és longitudinális megközelítésben.

KACEROVA, E.: A házasságkötések szezonálisának nemzetközi összehasonlítása.

CAKIOVA, E.: Az iskolázottság és munkavállalás nemek szerinti különbségei a Cseh Köztársaságban a 2001. évi népszámlálás és lakásösszeírás alapján.

2004. No. 4.

PAVLIK, Z.: A világ népességfejlődésének legfontosabb fejleményei.

FIALOVA, L.: A demográfiai reprodukció jellege a demográfiai forradalom előtt.

TIETZE, M.: A demográfiai forradalom utáni népesedési helyzet.

KUCERA, T.: A világ népességének előreszámításai.

- SUBRATOVA, A.*: Alois Hajn (1870–1953) és helye a cseh demográfiai gondolkodás történetében.
- KATRNAK, T.*: Az 1990-es évek csökkenő házassági arányszámainak meghatározói a Cseh Köztársaságban.
- POPPOVA, M.*: Regionális különbségek az 1988–1998-As időszak termékenységében a Cseh Köztársaságban, Magyarországon és Lengyelországban.
- RADOLFOVA, M.*: A helyhatóságok nagyság szerinti összetétele a Cseh Köztársaságban a 2001. évi népszámlálás alapján.
- ROSZKOWSKA, P.*: A népszámlálás eredményei Lengyelországban.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata
2004. No. 2.

- FITZGERLD, J.M.–RIBAR, D.C.*: Jóléti reform és a női háztartásfők.
- BITLER, M.P.–GELBSCH, J.B.–HOYNES, H.W.–ZAVODNY, M.*: A jóléti reform hatása a házasságkötésekre és válásokra.
- CARLSON, M.–MC LANAHAN, S.–ENGLAND, P.*: Az együttélés kialakulása sérülékeny családokban.
- LIGHT, A.*: Nemek szerinti különbségek a házassági és együttélési jövedelempótlék terén.
- CASPER, L.M.–SMITH, K.E.*: Öngondoskodás: miért hagyják a szülők gyermekeiket felügyelet nélkül?
- JOLLIFFE, D.*: A túlsúlyosság járványának folyamatos és robusztus becslései: 1971–2000.
- NUSSELDER, W.J.–LOOMAN, C.W.N.*: Az egészségben eltölthető várható élettartambeli különbségek tényezőkre bontása betegségi okok szerint.
- YI, Z.–DANAN, G.–LAND, K.C.*: Új módszer a fogyatékoság nélkül várható élettartam alulbecslésének korrigálására és alkalmazása a kínai legöregebbek körében.
- WU, X.–TREIMAN, D.J.*: A háztartások nyilvántartásba vételének rendszere és a társadalmi rétegződés Kínában: 1955–1996.

2004. No. 3.

- PALLONI, A.–ARIAS, E.*: Az elveszett paradoxon: a hispán felnőttek kedvezőbb halandóságának magyarázata.
- FREEDMAN, V.A.–CRIMMINS, E.–SCHOENI, R.F.–SPILLMAN, B.C.–AYKAN, H.–KRAMAROW, E.–LAND, K.–LUBITZ, J.–MANTON, K.–MARTIN, L.G.–SHINBERG, D.–WAIDMANN, T.*: Az öregkori fogyatékkal élők trendjeiben látható inkonzisztenciák feloldása: a technikai munkacsoport beszámolója.
- SASTRY, N.*: A halandóságban tapasztalt társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek trendjei a fejlődő országokban: a gyermek-továbbélés esete Sao Paulóban, Brazíliában.
- PORTER, L.–HAO, L.–BISHAI, D.–SERWADDA, D.–WAWER, M.J.–LUTALO, T.–GRAX, R.–RAKAI PROJECT TEAM*: HIV státusz és az együttélés felbomlása a Szaharától délre: Rakai esete, Uganda.
- CASE, A.–PAXSON, C.–ABLEIDINGER, J.*: Árvák Afrikában: a szülő halála, szegénység és iskolalátogatás.
- ELOUNDOU-ENYEGUE, P.M.*: A terhességgel összefüggő kimaradás és nemi egyenlőtlenség az oktatásban: halandósági-tábla megközelítés és alkalmazása Kamerunban.

- DHARMALINGAM, A.–MORGAN, S.P.*: Általános mozlím-hindu termékenységi különbségek Indiában.
- SKIRBEEK, V.–KOHLENER, H-P.–PRSKAWETZ, A.*: Születési hónap, iskolai osztálylátogatás és a születek és a házasság időzítése.
- REICHMAN, N.E.–CORMAN, H.–NOONAN, K.*: A gyermek egészségének hatása a szülők kapcsolatára.
- KRIVO, L.J.–KAUFMAN, R.L.*: Egyenlőtlenségek a gazdagság és lakás terén: rassz szerinti különbségek a lakhatás terén az Egyesült Államokban.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2004. No. 2.

- PHILIPPOV, D.–ANDREEV, E.–KHARKOVA, T.–SHOLNIKOV, V.*: Terhesség-megszakítás Oroszországban: jelenlegi irányzatok és hiányos beállások az adatfelvételekben.
- VAN BAVEL, J.–KOK, J.*: A születek időzítése Hollandiában. A családösszetétel, foglalkozás és a vallás hatásai a születek intervallumokra, 1820–1885.
- MILLS, M.*: Stabilitás és változások: A partnerkapcsolatok történetének struktúrája Kanadában, Hollandiában és az Orosz Föderációban.

2004. No. 3.

- COURGEAU, D.*: Megemlékezés Evert van Imhoffról.
- ANSON, J.*: A migránsok kedvezőbb halandósága: a brüsszeli népesség hetven hónapos követéses vizsgálata.
- COPPOLA, L.*: Tanulás és az együttélések alakulása, mint párhuzamos folyamatok Olaszországban és Spanyolországban.
- UUNK, W.*: A válás gazdasági következményei a nőket illetően az Európai Unióban: a jóléti állam létéből következő hatások.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata

2004. No. 1.

- SALVINI, S.*: Az alacsony olasz termékenység: az Antillák Bonaccia-ja?
- DALLA ZUANNA, G.*: Kevés gyermek tehető családokban. Értékek és alacsony termékenység Olaszországban.
- BIOLLARI, F.C.–ROSINA, A.*: Az olasz „legkésőbbi” átmenet a szülői státuszba: milyen hatással van a termékenységre.
- MAGGIONI, G.*: Szülővé válás. A termékenységi választások minőségi elemzése.
- MENCARINI, L.–TANTURRI, M.L.*: Időfelhasználás, családi szerepek és a gyermekvállalás az olasz dolgozó nők körében.
- DI PINO, A.*: Az Olaszországban háztartási munkára és gyermeknevelésre fordított idő gazdasági becslései
- DE SANTIS, G.*: A gyermek pénzügyi költségei. Elmélet és empirikus becslések Olaszországban.

SARTOR, N.: Egyéni és közösségi ráfordítások és nyereségek: az olasz alacsony termékenység gyökerei.

LIVI BACCI, M.: A politikák szűk ösvénye.

BRESCHI, M.–FORNASIN, A.: Helyi népesedési politika.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY
az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
2004. No. 3.

BOSS, P.: Nem világos veszteségek a kutatásban, az elméletben és a gyakorlatban. Reflexiók szeptember 11. után.

BROCKMAN, H.–KLEIN, T.: Szeretet és halál Németországban: a házasság életrajza és hatása a halandóságra.

KALMIJN, M.: Házassági rituálék mint a szerepváltások előidézői: a házasságkötések elemzése Hollandiában.

LOVING, T.J.–HEFFNER, K.L.–KIECOLT-GLASER, J.C.–GLASER, R.–MALARKEY, H.J.: Változások a stressz hormonban és a házassági konfliktus: a házaspárok relatív hatalma okozza a különbséget.

CLEMENTS, M.L.–STANLEY, S.M.–MARKMAN, H.J.: Mielőtt azt mondják „megteszem”: különbségek a házasság kimenetelében 13 év után.

GUPTA, S.–SMOCK, P.J.–MANNING, W.D.: Elköltözés: az együttlakó apák átmenete a nem együttlakó státusz felé az Egyesült Államokban, 1968–1997.

SWEENEY, M.M.–PHILLIPS, J.A.: A rassz szerinti különbségek megértése a házasságok felbomlásában: jelenlegi trendek és a magyarázatok.

DIEKMANN, A.–SCHMIDHEINY, K.: A lányos szülőknek nagyobb esélyük van a válásra? Egy tizenhét országra kiterjedő vizsgálat.

ZHAN, M.–PANDEY, S.: Magasabb iskolai végzettség és az egyedülálló apák és anyák élet-színvonala.

MANNING, W.D.: Gyermekek és az együttélés stabilitása.

MC CREARY, L.L.–DANCY, B.L.: A családi funkciók dimenziói: az alacsony jövedelmű afro-amerikai egyszülős családok kilátásai.

GERARD, J.M.–BUEHLER, C.: Halmozott környezeti ártalmak és a fiatalok problémás viselkedése.

CROWDER, K.–TEACHMAN, J.: A lakóhelyi körülmények magyarázzák a kapcsolatot az életkörülmények és a tizenévesek viselkedése között?

MILKIE, M.A.–MATTINGLY, M.J.–NOMAGUCHI, K.M.–BIANCHI, S.M.–ROBINSON, J.P.: Az idő szorítása: a szülők helyzete és érzések a gyermekkel töltött idővel kapcsolatban.

KOSTERMAN, R.–HAGGERTY, K.P.–SPOTH, R.–REDMOND, C.: Az anyák és apák különleges hatása gyermekeik antiszociális magatartására.

ISHII-KUNTZ, M.–MAKINO, K.–KATO, K.–TSUCHIYA, M.: Az iskoláskor előtti japán gyermekek apái és részvételük a gyermekgondozásban.

FINGERMAN, K.L.–HAY, E.L.–BIRDITT, K.S.: A legjobb kötelék, a legrosszabb kötelék: közeli, problémás és ambivalens szociális kapcsolatok.

KRISHNAKUMAR, A.–BUEHLER, C.–BARBER, B.K.: A szocializáció mérésének etnikai csoportok közötti egyenértékűsége afro-amerikai és euro-amerikai fiatalok körében.

PIMENTEL, E.E.–LIU, J.: A nem-szokásos együttélés tapasztalatai Kína városias területein: együttélés a feleség szüleiével.

2004. No. 4.

- WALKER, A.*: Szimpózium a házasságról és annak jövőjéről.
CHERLIN, A.J.: Az amerikai házasság intézményének bomlása.
BRADBURY, T.N.–KARNEY, B.R.: A házasság hosszának megértése és változása.
KURDEK, L.A.: A homoszexuális és leszbikus együtt élő párok valóban különböznek a heteroszexuális házaspároktól?
OROPESA, R.S.–LANDALE, N.S.: A házasság jövője és a spanyol eredetűek.
SELTZER, J.A.: Együttélés az Egyesült Államokban és Britanniában: demográfia, rokonság és a jövő.
LE BOUDAIS, C.–LAPIERRE-ADAMCYK, E.–PACAUT, P.: Változások az együttélési formákban Kanadában: az együttélés fokozatosan felváltja a házasságot?
HUSTON, T.L.–MELZ, H.: A házasság (támogatásának) esete: az ördög a részletekben van.
AMATO, P.R.: Feszültségek a házasságról alkotott hivatalos és egyéni vélemények között.
SMOCK, P.J.: A házasságok gyakoribbá válása és ritkulása: a házasságok kilátásai a huszonegyedik században.
COONTZ, S.: A házasság világméretű történeti átalakulása.
KIERNAN, K.: A házasság határainak újrarájzolása.
GILLIS, J.R.: Az értelem házassága.
CUTRONA, C.E.: Egy pszichológiai nézőpont: házasság és a kapcsolatok társadalmi feltételei.
LEWIN, E.: Van a házasságnak jövője?
EDIN, K.–KEFALAS, M.J.–REED, J.M.: Bepillantás a fekete dobozba: mit jelent a házasság a szegény nem házas szülőknek.
SWEENEY, M.M.–CANCIAN, M.: A megválogatott házasság változó jelentősége a fehér nők gazdasági kilátásaira.

2004. No. 5.

- KUNOVICH, R.M.–DEITELBAUM, C.*: Etnikai konfliktus, csoport-polarizáció és a férfiak és nők magtartása Horvátországban.
SRINIVASAN, P.–LEE, G.R.: A hozomány rendszere Észak-Indiában: a nők magatartása és a társadalmi változások.
GONZALEZ-LOPEZ, G.: A latin szexualitás apai befolyásolása: a mexikói férfiak és leányuk szüzessége.
HOELTER, L.F.–AXINN, W.G.–GHIMIRE, D.J.: Társadalmi változások, házasság előtti családon kívüli tapasztalatok és a házassági dinamika.
SAYER, L.C.–GAUTHIER, A.H.–FURSTENBERG, F.F.: A szülők gyermekeikkel töltött ideje iskolázottság szerint: nemzetközi különbségek.
ADLER, M.A.: Gyermektelen és nem házas: változások a fiatal keletnémet nők életének tervezésében.
BARBER, J.S.–AXINN, W.G.: Új ötletek és a termékenység korlátozása: a média szerepe.
FUSSEL, E.–PALLONI, A.: Változatlan házassági rendszer a változó időkben.
HEUVELINE, P.–TIMBERLAKE, J.M.: Az együttélés szerepe a családformálódásban: az Egyesült Államok nemzetközi összehasonlításban.
ZHANG, Q.F.: Gazdasági átmenet és a szülő-gyermek együttlét új formái Kína városai-ban.

- COOKE, L.P.*: A nemek közötti munkamegosztás és családi következményei Németországban.
- DAVIS, S.N.–GREENSTEIN, T.N.*: A háztartási munkamegosztás nemzetközi variációi.
- EVERTSSON, M.–NERMO, M.*: A családon belüli függőség és a munkamegosztás: Svédország és az Egyesült Államok összehasonlítása.
- AMIN, S.–AL-BASSUSI, H.*: Iskolai végzettség, kereső tevékenység és házasság: az egyiptomi dolgozó nők perspektívái.
- HILL, E.J.–YANG, C.–HAWKINS, A.J.–FERRIS, M.*: A munka-család kapcsolat kultúrák közötti tesztelése 48 országban.
- SCHMALZBAUER, L.*: A kereset és az anyaság kutatása a távolból: a hondurasi nemzetközi összetételű családok esete.
- AHMED, S.S.–BOULD, S.*: „Egy tehetséges leány felér tíz írástudatlan fiúval”: a patriarchális család újrafogalmazása.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2004. No. 1.

- SELZ, M.–THELOT, C.*: Visszatérés az oktatáshoz és a tapasztalathoz: franciaországi trendek az utóbbi harmincöt évben.
- RIBALAT, M.*: Franciaország külföldi eredetű népességének becslése 1999-ben.
- LERIDON, H.*: A tanult társaság demográfiája: a Tudományos Akadémia (franciaországi Intézete), 1666–2030.
- VAN BAVEL, J.*: A befejezési és időzítési magatartás nyomon követése a történeti demográfiában.
- MUNOZ, M.–VAZQUEZ, C.–VAZQUEZ, J.J.*: A madridi hajléktalanok, intézményben elhelyezettek és hátrányos népességek összehasonlítása.
- PAN KE SHON, J.L.*: A választási listából kimaradás okai és az érzékeny szomszédság Franciaországban.

2004. No. 2.

- MUCCHIELLI, L.*: A gyilkosok és áldozataik demográfiai és társadalmi jellemzői. A Párizsi Régióban végzett vizsgálat az 1990-es években.
- LALOU, R.–PICHE, V.*: Vándorlók és az AIDS: a rizikó kezelése versus társadalmi kontrol. Egy példa a Szenegál folyó völgyéből.
- MAMELUND, S.E.*: Magyarázhatja-e az 1918. évi spanyolnátha járvány az 1920. évi baby boomot a nem érintett Norvégiában?
- SARDON, J.P.*: A jelen demográfiai trendek a fejlett országokban.
- MONNIER, A.*: Az Európai Unió a bővítés időszakában.

2004. No. 3–4.

- BAJOS, N.–LERIDON, H.–JOB-SPIRA, N.*: Bevezetés.
- RAZAFINDRATSIMA, N.–KISHIMBA, N.*: Lemorzsolódás a COCON kohorszban 2000 és 2002 között.

- ROSSIER, C.–LERIDON, H.*: A tabletta és az óvszer, helyettesítők vagy összetartozók? A fiatal nők fogamzásgátlás-történetének elemzése Franciaországban, 1978–2000.
- BAJOS, N.–OUSTRY, P.–LERIDON, H.–BOUYER, J.–JOB-SPIRA, N.–HASSOUN, D.*: Társadalmi egyenlőtlenségek a fogamzásgátlás elérhetőségében Franciaországban.
- MOREAU, C.–BAJOS, N.–BOUYER, J.*: A megértés és a felidézés kérdése: a terhesség-megszakítások bevallása népességi mintában.
- TABUTIN, D.–SCHOUMAKER, B.*: Fekete-Afrika demográfiája, 1950–2000. A változások bemutatása és statisztikai összegzése.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2004. No. 2.

- SOBOTKA, T.*: A gyermekvállalás elhalasztása a magyarázata az európai igen alacsony termékenységnek?
- SMITH, D.J.*: Ellentmondások a nigériai termékenységi átmenetben: a népességnövekedés előnyei és terhes következményei.
- RAHMAN, L.–RAO, V.*: A nemek egyenlőségének meghatározói Indiában: Dyson és Moore téziseinek vizsgálata újabb adatokkal.
- MISHRA, V.–ROY, T.K.–RETFERD, R.D.*: Nemi különbségek a gyermekkori táplálás, egészségi ellátás és tápláltsági állapot terén Indiában.

2004. No. 3.

- HIRSCHMAN, C.*: A faj koncepciójának eredete és átörökítése.
- HERMALIN, A.–YANG, L.S.*: A gyermekek támogatásának mértéke Tajvanon: Elvárások és realitások, 1965–99.
- MUELLER, U.*: Meghosszabbítja a késői reprodukció az élettartamot? Az európai királyok esetei.
- LIANG, Z.–MA, Z.*: Kína változó népessége: új kutatási eredmények a 2000. évi népszámlálás alapján.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2004. No. 3.

- WOODROW-LAFIELD, K.A.–XU, X.–KERSEN, T.–POCH, B.*: Az amerikai bevándorlók honosítása: tíz országból származó tapasztalatok.
- FAIRCHILD, S.T.–SIMPSON, N.B.*: Mexikói bevándorlók az Egyesült Államok északnyugati területeire.
- REYES, B.I.*: Változások az Egyesült Államokba bevándorló mexikóiak utazási időtartamában.
- BÜHLER, C.*: Többletmunka, családi mezőgazdaság és az első és második gyermek születése Oroszországban az 1990-es évek elején.
- THORTON, R.*: A navajo és az egyesült államokbeli népesség halandóságának keresztváltása a huszadik század közepe óta.

BLANCHARD, T.C.–COSSMAN, J.S.–LEVIN, M.L.: A kisebbségek koncentrációjának többszörös jelentése: kontextuális magyarázatok figyelembevétele az egyesült államokbeli feketék halandóságának elemzésénél.

2004. No. 4.

NAM, C.B.–BOYD, M.: Foglalkozási státusz 2000-ben. A népszámláláson alapuló becslések száz évéről.

MUTCHLER, J.E.–BAKER, L.A.: A nagyszülők gondozását ellátók demográfiai vizsgálata a 2000. évi népszámlálást kiegészítő felvétel alapján.

SWANSON, D.A.: A módszertani tudás fejlődése a helyi és az országos demográfiában: egy esettanulmány.

BROWN, D.L.–CROMARTIE, J.B.–KULCSAR, L.J.: Nagyvárosi területek és az amerikai urbanizáció becslése.

BRANDON, P.D.–HOGAN, D.P.: Az anyák előtt álló akadályok a segélyezési rendszer elhagyására: a fogyatékkal élő anya és gyermek.

2004. No. 5–6.

DYER, W.T.–FAIRLIE, R.W.: A családi fedél csökkenti a házasságon kívüli születéseket? Kutatási eredmények Arkansas-ból, Georgiából, Indianából, New Jerseyből és Virginiából.

JOYCE, T.–KAESTNER, R.–KORENMAN, S.–HENSHAW, S.: A család gondoskodása és változások a születésekben és a terhesség-megszakításokban.

CARLSON, M.–GARFINKEL, I.–MC LANAHAN, S.–MINCY, R.–PRIMUS, W.: A jóléti és gyermektámogatási politikák hatása az együttélési formációkra.

CHERLIN, A.J.–FOMBY, P.: Jólét, munka és változások az anyák életkörülményeiben az alacsony jövedelmű családokban.

GENNETIAN, L.A.–KNOX, V.: A Minnesota Jóléti Reform Program hatásai a családok stabilitására hat év elteltével.

MAULDON, J.G.–LONDON, R.A.–FEIN, D.J.–PATTERSON, R.–SOMMER, H.: A jóléti juttatásban részesülők magatartása a házassággal és gyermekvállalással kapcsolatban.

FITZGERALD, J.M.–RIBAR, D.C.: Átmenetek a jóléti juttatások elfogadásában és a nők háztartásfői szerepében.

BENNETT, N.G.–LU, H.H.–SONG, Y.: Jóléti reform és változások a gyermekek gazdasági körülményeiben.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2004. No. 2.

HAMMEL, E.A.–GULLICKSON, A.: Rokonsági struktúrák és továbbélés: anyai halálozás a horvát-bosnyák határ mentén 1750–1898.

BILLARI, F.C.–KOHLENER, H.P.: Az alacsony és a nagyon alacsony termékenység jellemzői Európában.

KRAVDAL, Ø.: Gyermekhalandóság Indiában: az oktatás település-szintű hatása.

- MILLER, W.B.–SEVERY, L.J.–PASTA, D.J.*: A párok termékenységi motivációi modellezésének keretei.
- GRASSLY, N.C.–LEWIS, J.J.C.–MAHY, M.–WALKER, N.–TIMAEUS, I.M.*: A lakossági felvételekből nyert és az előrebecsült adatok összehasonlítása a halandóság szintje és az árvák száma tekintetében a szub-szaharai területeken a HIV/AIDS időszakában.
- JENSEN, E.R.–AHLBURG, D.A.*: Miért csökkenti a vándorlás a termékenységet? Kutatási eredmények a Fülöp-szigetéről.
- VERWIMP, P.*: Halálozás és továbbélés a ruandai népirtás alatt, 1994-ben.

2004. No. 3.

- ALTER, G.*: Magasság, törekenység és az életszínvonal: a diéta és a betegségek hatásának modellezése a morbiditás csökkenésére és a testmagasság növekedésére.
- GOODKIND, D.M.*: Kína hiányzó gyermekei: a 2000. évi népszámlálás alulszámálási meg-
lepetése.
- DRIBE, M.*: A gyermekszülés hosszú távú hatása a halandóságra: kutatási eredmények az iparosodás előtti Svédországból.
- SHKOLNIKOV, E.–ANDREEV, M.–ANSON, J.–MESLE, F.*: A moszkvai zsidók különös halandósága, 1993–95.
- CARVALHO, J.A.M.–WOOD, C.H.–ANDRADE, F.C.D.*: A népszámlálási rassz szerinti, etnikai osztályozás megbízhatóságának becslése: Brazília példája.
- YOUNT, K.M.*: Anyai lelemény, a szolgáltatások elérhetősége és a fiú és leánygyermek gyógyító kezelése Mínyában, Egyiptomban 1995–97.
- AMIN, S.–BASU, A.M.*: A halandóságot és hosszú életet befolyásoló tényezők népszerű magyarázatai.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata

2004. No. 116.

- BAKER, L.*: Mindenkire kiterjedő alapon: korai gondolatok a 2001. évi népszámlálás népesség-meghatározásának tartalmáról.
- BATES, A.*: A kistérségi népességi becslések projectje: adatminőség és adminisztratív adatállományok.
- RENDALL, M.S.–BALL, D.J.*: A tengeren túl született népesség bevándorlása, kivándorlása és öregedése az Egyesült Királyságban.

2004. No. 117.

- BERRINGTON, A.*: Örök halasztók? Nők, férfiak és párok, termékenységi szándékaik és az azt követő termékenységi magatartás.
- SMALLWOOD, S.*: A magányosan bejelentett születések és az anyák, akik bejelentették azokat.
- CHAMBERLEIN, J.–SMALLWOOD, S.*: Az igazi születési sorrend becslése Skóciában, 1945–1999.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT
a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata
2003. No. 1.

- LUY, M.*: Miért élnek a nők tovább – az iskolai végzettség és az aktivitás befolyásolja a halandósági összehasonlításokat a teljes és kiválasztott népességekben?
SCZULZ, R.–SWIACZNY, F.: Globális urbanizálódás – folyamatok, okok és következmények.
WENDT, H.: A menekültek bevándorlása Németországba: méretek, a menekülti kategóriák, jogi helyzet, események, a származás helye és európai összehasonlítás.
DEMENY, P.: Népesedéspolitikai dilemmák Európában a huszonegyedik század kezdetén.

2003. No. 2–4.

- VAN DE KAA, D.J.*: A nemzetközi vándorlás szerepe a demográfiai mérlegben a modern társadalmakban.
COLEMAN, D.: Tömeges vándorlás és a népességi változások.
SCHMID, J.: Bevándorlás és az államok közossége. Az államok feletti migrációs politika problémái.
BAHR, J.–GANS, P.: A hasonló méretű migráció regionális jellegzetességei Németországban.
SWIACZNY, F.: A fejlett országba irányuló nemzetközi vándorlás jellemzői.
BADE, K.J.–OLTMER, J.: A bevándorlás- és a kivándorlás-orientáltság között: Németország és a vándorlás a XVII. század közepétől.
HECKMANN, F.: A vándorlók integrálódása az európai társadalmakba.
GLATZER, W.: Társadalmi integráció és egyéni részvétel. Külföldi eredetű fiatal felnőttek a német társadalomban.
HAUG, S.: Munkavállalási, családgyesítési és házasságkötési migráció.
RABOLD, S.–DIEHL, C.: Vándorlás és családi konfliktusok.
AVRAMOV, D.–CLIQUET, R.: Az időfelhasználás gazdaságtana és a népesedéspolitika. A huszadik századi életút-paradigma újragondolása.
DORBITZ, J.: Polarizáció kontra változás. Életkörülmények és gyermektelenség Németországban. A mikrocenzus eredményeinek értékelése.
SCHWARZ, K.: Egy demográfus megjegyzései a házasságról és a családról a 2000 körüli években.
GROHMANN, H.: Társadalmunk öregedése. Okok, következmények és a cselekvés lehetőségei.
FUX, B.: A generációk közötti kapcsolatok és jelentőségük a jóléti állam elkövetkező reformjában.
MACKENSEN, R.: Az empirikus társadalomkutatása négy gyökere.
HAUG, W.: Társadalmi változások és a hivatalos statisztikák. Folyamatok és kihívások.

2004. No. 1.

- LUY, M.*: A halandósági trendek különböző aspektusai Németországban 1950 és 2000 között.
SURKYN, J.–LESTHAEGHE, R.: Érték-orientációk és a második demográfiai átmenet Észak-, Nyugat- és Dél-Európában.

LANGERER, A.: Családpolitikai rendszerek fajtái Európában és jelentőségük a család változásában. Áttekintés.

2004. No. 2.

HAUG, S.: Társadalmi integráció a családba, a rokonsági és baráti hálózatokba való a szociális beágyazódás útján.

KEMKES-GROTTENTHALER, A.: A kívánt gyermekszám meghatározói fiatal egyetemi hallgatók körében. Egy próbafelvétel az okok feltárására.

ROLOFF, J.: Átmenet a dolgozó évekből a nyugdíjas életbe, és változások az egészség szubjektív megítélésében, ahogy az 1933–1938 között született nyugat-németországi kohorsz példája mutatja.

MISCHLER, B.: Születések és gyermeknevelés Zürichben 1993–2002.